

Nummer 4 2021 • Årgång 58

SOCIOLOGISK FORSKNING

Tidskrift för Sveriges Sociologförbund
Journal of the Swedish Sociological Association

Sociologisk Forskning

Sociologisk Forskning har givits ut sedan 1964 och är en facktidskrift som publicerar vetenskapliga arbeten inom sociologins fält. Tidskriften riktar sig mot sociologer och andra grupper inom och utom akademien som intresserar sig för den empiriska, teoretiska och metodologiska utvecklingen inom sociologin och samhällsvetenskaperna. Tidskriften har ett särskilt fokus på svenska och nordiska samhällsförhållanden. I Sociologisk Forskning presenteras kontinuerligt resultat från pågående forskningsprojekt, recensioner av svensk och internationell sociologisk och samhällsvetenskaplig litteratur, debattinlägg samt andra bidrag av relevans för svensk sociologisk forskning. Tidskriften ges ut av Sveriges Sociologförbund med stöd av Vetenskapsrådet och kommer ut med 4 nummer om året.

Sociologisk Forskning publiceras med omedelbar öppen tillgång (*open access*) under Creative Commons-licensen CC BY-NC-ND 4.0. Tidskriften indexeras löpande i Web of Science, Scopus, Artikelsök, Social Science Premium Collection (inklusive Sociological Abstracts) och SocINDEX. Alla texter i Sociologisk Forskning från 1993 och framåt finns öppet tillgängliga på tidskriftens hemsida. Tidskriften finns också tillgänglig via textdatabasen JSTOR (inom paketet Arts & Sciences X).

Redaktörer & ansvarig utgivare

Redaktörer: Lena Sohl och Magnus Wennerhag
Ansvarig utgivare: Åsa Lundqvist

Grafisk produktion: RPform, Köping

Tryck: Reklamtryckeriet, Köping

Prenumerationshantering: Nätverkstan,

Göteborg

ISSN 0038-0342 (tryckt version)

e-ISSN 2002-066X (elektronisk version).

© Sveriges Sociologförbund och författarna

Adress

Sociologisk Forskning

Magnus Wennerhag, ME225

Södertörns högskola

141 89 Huddinge

sociologiskforskning@sverigessociologforbund.se

Webbadresser

Tidskriftens hemsida: www.sociologiskforskning.se

Facebook: www.facebook.com/SociologiskForskning/

SociologiskForskning/

Instagram: www.instagram.com/sociologiskforskning/

sociologiskforskning/

Twitter: twitter.com/SociologiskF

Redaktion

Lena Sohl, Magnus Wennerhag,
Alexandra Bogren, Love Bohman,
Sara Ferlander, Paul Fuehrer,
Zhanna Kravchenko och Adrienne Sörbom.

Redaktionsråd

Ylva Brännström Almqvist, Stockholms universitet
Patrik Aspers, University of St. Gallen, Schweiz
Alireza Behtoui, Södertörns högskola
Hannah Bradby, Uppsala universitet
Christofer Edling, Lunds universitet
Katrine Fangen, Universitetet i Oslo
Peter Hedström, Linköpings universitet
Mikael Hjerm, Umeå universitet
Tora Holmberg, Uppsala universitet
Kerstin Jacobsson, Göteborgs universitet
Bengt Larsson, Göteborgs universitet
Christine Roman, Örebro universitet
Stefan Svallfors, Institutet för framtidsstudier
Östen Wahlbeck, Helsingfors universitet
Malin Åkerström, Lunds universitet

Sveriges Sociologförbund

Sveriges Sociologförbund är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat nordiska sociologförbundets tidskrift *Acta Sociologica*, som utkommer fyra gånger per år, samt kan teckna en prenumeration på Sociologisk Forskning i tryckt form till reducerat pris.

Vill du bli medlem? Se Sociologförbundets hemsida www.sverigessociologforbund.se för information.

Sociologförbundets styrelse

Ordförande: Kenneth Nelson, Stockholms universitet

Vice ordförande: Åsa Lundqvist, Lunds universitet

Sekreterare: Oskar Engdahl, Göteborgs universitet

Kassör: Erika Willander, Uppsala universitet

Ordinarie ledamöter: Martin Berg, Malmö universitet, Lena Karlsson, Umeå universitet, Emelie Larsson, Mittuniversitetet, Arvid Lindh, Stockholms universitet, Magdalena Kania Lundholm, Högskolan i Dalarna.

Suppleanter: Fredrik Palm, Uppsala universitet, Denis Frank, Göteborgs universitet

Innehåll

Redaktörerna har ordet	359
<i>Lena Sohl & Magnus Wennerhag</i>	
The sociological craft through the lens of theatre. A call for imaginative critical research	361
<i>Helena Holgersson</i>	
Social relations and challenges to consuming less in a mass consumption society	383
<i>Magnus Boström</i>	
Livspolitik och existentiell mening i ett alternativsamhälle på landsbygden. Exemplet Uddebo	407
<i>Marita Flisbäck & Margareta Carlén</i>	
Barns perspektiv på svensk vardagsrasism	433
<i>Markus Lundström</i>	
Att bedriva sociologisk forskning i en tid av byråkratiserad etikprövning	455
<i>Jonas Edlund, Sara Eldén, David Wästerfors & Lena Sohl</i>	
Digital sociologi – att undervisa i sociologi under en pandemi	467
<i>Martin Berg, Ida Lidegran, Ulrika Schmauch, Glenn Sjöstrand & Zhanna Kravchenko</i>	
Recensioner.	483

Alexandra Franzén

*Brottslingar av en mycket speciell sort. Spionskandalen som en maktkamp
mellan visselblåsare, grävande journalister och underrättelsetjänster.*

Lunds universitet, 2020. Avhandling i sociologi.

Recension av *Ulf Bjereld*

Philip K. Creswell

Chains of trust: Networks of persistent resistance in digital activism.

Uppsala University, 2021. Dissertation in sociology.

Recension av *Malcolm Fairbrother*

Sociologförbundet har ordet – Tack för dessa två år 489

Kenneth Nelson

Redaktörerna har ordet

SOCIOLOGISK FORSKNING PUBLICERAR inte enbart forskningsartiklar utan ger också utrymme för andra typer av artiklar som berör sociologins och sociologers villkor och utmaningar. Detta nummer innehåller två samtal mellan sociologer i Sverige om aktuella samtidsfenomen som påverkar utbildning och forskning i sociologiämnet: etikprovning och digital undervisning.

I den första av dessa texter samtalar Jonas Edlund, Sara Eldén, David Wästerfors och Lena Sohl om de utmaningar sociologisk forskning ställs inför i en tid av byråkratiserad etikprovning. Under senare år har processen för etikprovning genomgått stora förändringar. Mer forskning anses i dag behöva etikprövas. Ansökningsförfarandet har blivit mer omfattande samtidigt som det är utformat utifrån etiska överväganden som främst är relevanta för medicinsk forskning. I samtalet diskuteras vad dessa stora förändringar innebär för möjligheten att bedriva vissa typer av sociologisk forskning.

Hur undervisningen i sociologi har påverkats av övergången till digital undervisning under covid-19-pandemin diskuteras av Martin Berg, Ida Lidegran, Ulrika Schmauch, Glenn Sjöstrand och Zhanna Kravchenko. Vad innebär användandet av Zoom och andra internetbaserade verktyg för interaktionen mellan lärare och studenter? Vilka möjligheter finns det med digital undervisning som kan vara värda att ta tillvara även efter pandemin? Tidskriftens redaktion vill med detta samtal ge mer plats för texter som handlar om undervisning och lärande inom sociologiämnet och välkomnar därför sociologikollegor att inkomma med förslag till sådana artiklar eller färdiga manus.

Detta nummer innehåller fyra forskningsartiklar. I Helena Holgerssons artikel "The sociological craft through the lens of theatre. A call for imaginative critical research" diskuteras vad sociologin som disciplin kan vinna på att närma sig olika former av kultur. Utifrån egna erfarenheter av ett samarbete med dramatikern Mattias Andersson, vilket resulterade i pjäsen *The mental states of Gothenburg*, argumenterar Holgersson för att sociologer inte ska undvika sådana samarbeten av rädsla för att framstå som "ovetenskapliga" samt för att de snarare kan utveckla det sociologiska hantverket.

Magnus Boström ställer i artikeln "Social relations and challenges to consuming less in a mass consumption society" frågan hur det är möjligt att "växla ner" i ett samhälle där människor ständigt uppmanas att fortsätta med sina konsumtionsvanor. Utifrån en intervjustudie undersöks de sociala utmaningar som människor ställs inför när de försöker ändra sin livsstil genom att minska den egna konsumtionen. Marita Flisbäck och Margareta Carlén undersöker i sin artikel "Livspolitik och existentiell mening i

ett alternativsamhälle på landsbygden. Exemplet Uddebo” människors drivkrafter för att söka sig till en plats bortom det omgivande samhällets normer om lönearbete och konsumtion. I artikeln visar de hur intervjupersonerna försöker få makt över sin tid och framtid genom att utveckla ”en vardaglig livspolitik på landsbygden, bortom det kapitalistiska samhällets hets, som ger tänkbara svar på deras existentiella sökande”.

I artikeln ”Barns perspektiv på svensk vardagsrasism” ger Markus Lundström en inblick i ”hur vardagsrasism verkar i den skolmiljö där rasism officiellt motverkas”. Med utgångspunkt i åtta fokusgruppsintervjuer med mellanstadieelever och en grupp medforskande elvaåringar visar han i sin artikel hur ”rasistiska mikroaggressioner avsiktligt eller oavsiktligt bidrar till rangordnande särskiljning” i skolvardagen.

Numret innehåller också två recensioner av nyligen försvarade avhandlingar i sociologi. Malcom Fairbrother recenserar Philip Creswells *Chains of trust. Networks of persistent resistance in digital activism*. I denna avhandling undersöks de sociala banden inom hacktivistkollektivet Anonymous med utgångspunkt i en flerårig etnografisk studie. Det framkommer att aktivisterna utsätter sig själva för risker, som att bli åtalade, samtidigt som de genom emotionellt arbete hjälper varandra att klara av stressen den digitala aktivismen skapar. Fairbrother ser i studien ett viktigt bidrag till den digitala sociologin då den visar att starka band och kollektiv handlande även kan uppstå i internetbaserade gemenskaper. Ulf Bjereld menar att Alexandra Franzéns avhandling *Brottslingar av en mycket speciell sort. Spionskandalen som en maktkamp mellan visselblåsare, grävande journalister och underrättelsetjänster* är kreativ, självständig och bidrar till ”diskussionen om hur ett fritt och öppet samhälle bäst skyddar sig mot demokratins fiender utan att de metoder som används urholkar just friheten och öppenheten”. Men Bjereld har också invändningar om huruvida det som Franzén kallar teori verkligen är en sådan, eller om det snarare rör sig om ett begrepp.

Vi vill även uppmana er att sända oss era artikelmanus, forskningsnotiser, förslag på recensioner och gärna idéer för framtida temanummer. Sociologisk Forskning publicerar bidrag på svenska och övriga skandinaviska språk samt på engelska. Sociologisk Forskning tillämpar anonymiserad kollegial granskning (*double blind peer review*) och alla artiklar publiceras med omedelbar öppen tillgång (*open access*) på tidskriftens hemsida.

Lena Sohl och Magnus Wennerhag
Redaktörer för Sociologisk Forskning

The sociological craft through the lens of theatre

A call for imaginative critical research

Abstract

Since its inception as an academic discipline in the 19th century, sociology has carried an internal tension between the “scientific” and the “hermeneutic” orientations. In response to this tension, the present article reviews important sociological publications that address the art-science dichotomy and explores the relationship between academic sociology and artistic work on society. It takes its departure point from a collaboration between the author and the dramatist Mattias Andersson in the documentary theatre project *The mental states of Gothenburg* (2006, Angered Theatre). To a large extent, the play’s script consisted of extracts of interviews with young people from different parts of the city of Gothenburg. Both “the sociologist”, who carried out the interviews, and “the dramatist” ended up as characters on stage. The article especially emphasises the relevance of *The sociological imagination* by C. Wright Mills (1967[1959]), arguing that through collaborative work with artists, the sociological craft can be further cultivated and thus realise its potential in terms of making well-founded interventions, both in academic discussions and in public conversations.

Keywords: sociology, the sociological imagination, arts-based research, documentary theatre, Mattias Andersson

Introduktion

There is an urgent need for imaginative sociological analyses of our present times. The current political conjuncture – characterised by Will Davies (2017[2015]) as a new phase of neoliberalism which is organised around an ethos of punishment and by Wendy Brown (2019) as a time when the hard-right wins elections by promoting ethno-economic nationalism – cannot be unpacked and adequately understood without exploring how individual biographies relate to the historical settings within which they occur. How are the living conditions and the way people make sense of their own lives formed by contemporary political processes? In his seminal work, C. Wright Mills (1967[1959]) presents this as the core task of sociology and declares that the concept of “sociological imagination” enables us to grasp connections between “private troubles” and “public issues” in society. By extension, this helps us to imagine different futures; society could be organised differently, which in turn would enable new life paths and identities. In this article, as I explore the borderland that lies between sociology and

the arts – using my collaborative work with dramatist Mattias Andersson as a point of departure – I invoke Mills’ concept of “sociological imagination” to highlight the fact that many artists, authors, dramatists, film-makers, and photographers who “tell about society” address the same issues and employ similar perspectives as sociologists do (Becker 2007). I argue that scholars have a great deal to gain from paying attention to these individuals and their approaches to their craft, since artistic work is able to communicate ideas in ways that academic articles seldom can. In addition, artistic work with the ambition to intervene in public conversations, such as documentary theatre, has the potential to reach wider audiences. In her opening speech at a *Sociological Review* conference entitled “Undisciplining: Conversations from the edges”, Michaela Benson elaborated on the difference between *sociology*, defined as “the discipline, the institutional demand and framing of the knowledge that we produce”, and *the sociological* as “something else”, “an attitude”. Benson claimed that an important function of *the sociological* lies in its “potential to disturb and challenge the taken-for-granted shape of the discipline”. (The speech was later rewritten into a blog post, see Benson 2018). The aim of this article is to use experiences from the collaborative, interview-based (and hence very “sociological”) theatre project *The mental states of Gothenburg* (2006) to elaborate on how the acknowledgement of sociological work that artists undoubtedly perform enables us to re-imagine academic sociology as a craft and to view the sociologist as a public intellectual.

Since its inception as an academic discipline in the 19th century, sociology has carried an internal tension between the “scientific orientation” and the “hermeneutic attitude” (Lepenies 1988[1985]:1). This tension has sometimes been described in terms of a debate between “the statistically sophisticated survey” on the one side and “the sociological novel” on the other (Halsey 2004:25–26; see also Reed Ariail & Zald 2014). As a sociologist who works at a Faculty of Humanities, teaching cultural studies and collaborating with “sociological” dramatists, artists, and photographers, I have found a tremendous amount of inspiration in scholarly work that emphasises the value of the borderland demarcated by the above debate. Discussions on the distinction between sociology, as an academic pursuit, and the arts are as old as the discipline itself, especially among sociologists who like myself have felt compelled to explore this creative borderland (Mills 1967[1959]; Nisbet 1976; Berger 1977; Calvino 1986; Lepenies 1988[1985]; Halsey 2004; Back 2007; Becker 2007; Edling & Rydgren 2011; Bauman & Mazzeo 2016; Törnqvist 2016). During the past decade, similar issues have also been examined in the growing interdisciplinary field of arts-based research, defined by sociologist Patricia Leavy (2020:4) as “a set of methodological tools used by researchers across the disciplines during any or all phases of research, including data generation, analysis, interpretation, and representation”. The term was coined in 1993 by professor of art and education Elliot Eisner, as part of his organisation of a series of small conferences on research guided by aesthetic features. In the field that then emerged, researchers have drawn on the recurrent critique of the art-science dichotomy described above (Barone & Eisner 2012:ixf, see also; Hesse-Biber & Leavy 2008; Knowles & Cole 2008; Liamputtong & Rumbold 2008; Foster 2016; Denzin

2019). Having said that, it must be pointed out that arts-based research should not be confused with research-based art (Barone & Eisner 2012:9).

In the following, I directly engage with this debate by using my work with dramatist Mattias Andersson as a starting point. Our collaboration took place in the context of a documentary theatre project, *The mental states of Gothenburg*, which dealt with unequal living conditions in the city of Gothenburg. The project was initially inspired by Pierre Bourdieu's study, *The weight of the world* (1999[1993]). My participation culminated with me and my two colleagues being amalgamated into a character who appeared on stage as "the sociologist", together with my young informants who hailed from different parts of the city. This experience provided me with a unique opportunity to view the sociological craft from a new perspective, and it convinced me that sociological thinking formulated in non-academic settings also possesses value. Below I provide a short presentation of Andersson's play, which is followed by a section where I clarify my views on the relationship between sociology and the arts in the context of several seminal works on this topic. I then reflect on how my participation in the theatre project prompted me to reevaluate my academic practices. Throughout this article, I return to my initial claim that there exists an urgent current need for imaginative sociology, both inside and outside academia.

Background: The mental states of Gothenburg

The mental states of Gothenburg premiered at Angered Theatre (Angereds Teater) in Gothenburg in 2006. Mattias Andersson, a dramatist who had previously written fiction about young people in the urban peripheries of Gothenburg, had been invited by the theatre to write a documentary-based play. Consequently, Andersson contacted a number of researchers whom he knew at the University of Gothenburg's sociology department. When later asked in an interview why it was important for him to find partners outside the world of theatre, he said: "I felt that the project demanded a more scientific, academic approach in order to make visible the working procedure and data collection methods" (Hilton 2015:305). I, a newly-enrolled PhD student at the time, was contracted along with two Master's students in sociology to interview young people from different parts of Gothenburg.¹ Three of these participants were from the "immigrant-dense" concrete suburbs, three were from the picturesque former working-class neighbourhoods close to the centre, and three were from the well-to-do villa suburbs in the south, near the sea. The interviews took place during the spring of 2006. The main question that Andersson wanted answers to was: "Is there an event in your life that you would like to see acted out on a theatre stage?" We helped design the interview guide, and in addition to this question, our conversations with the young people covered existential themes such as "What is the meaning of life?", "What makes a person into who they are?", and "What does people generally want to achieve here on earth?"

1 Catharina Thörn was part of Andersson's focus group, and the interviews were carried out by Elin Vikström, Rebecka Andrén, and myself.

During the interviews, my colleagues and I followed the same ethical protocols used in our research at that time (Vetenskapsrådet 2002). We made sure the informants understood that the interviews would be used in a play written by Mattias Andersson and performed by actors at Angered Theatre, that no one else would read the transcript, that they would be anonymised, and that they could at any time cancel their participation or tell us not to use parts of the interview. We also informed them that they would be invited to the premiere. What made the play “sociological”, apart from the interview methods, was how the young people’s stories were performed against the backdrop of their spatially located socio-economic backgrounds (see extracts from the play on YouTube²). Unlike participatory theatre projects (e.g. Kaptani & Yuval-Davies 2008; Erel, Reynolds & Kaptani 2017), the interviewees were not involved in the script-writing or rehearsal process, and unlike “ethnodrama” projects (e.g. Saldaña 2016), the researchers were also not involved in these processes. In retrospect, I sometimes think of this as a lost opportunity; but at the time, this was simply the setup that Andersson outlined and invited us to join. Our agreement to hand over our transcripts to him was a decision based on trust; we knew his work, and appreciated his reflective and thoughtful approach to documentary theatre (cf. Hilton 2015). When performed on stage, a person’s story can reach a wider audience than it does in a sociological publication, and we felt assured that Andersson took the responsibility that follows from this seriously.

According to the advertising poster that was used to promote the play, 87 per cent of the play was composed of direct quotations from the interview transcripts, but in the manuscript the young people were given pseudonyms and the exact localities in their accounts were altered. In the autumn of 2006, *The mental states of Gothenburg* was performed over a few months to an audience consisting of both school classes and paying adults. Ulla Kassius was responsible for the scenography, consisting of chairs lined up in a square where the actors initially sat down together with the audience. It was the first of what would become a long series of interview-based plays by Andersson, of which I was involved in two more³. The play has been described as a new start for documentary theatre in Sweden (Arlid 2021).

2 This film was produced by the author for a presentation of an early version of the present article at the Sociological Review conference “Undisciplining: Conversations from the edges”, 18–21 June 2018. It was then published on YouTube by The Sociological Review: <https://www.youtube.com/watch?v=TOMv8FtpkbY> (Accessed 31 August 2021).

3 *Gangs of Gothenburg* (Backa Teater, 2009), *Utopia 2012* (Backa Teater, 2012*), *The mental states of Sweden* (Dramaten, 2013*), *Acts of goodness* (Backa Teater, 2015), *The misfits* (Backa Teater, 2016), *Vi som fick leva om våra liv* (Backa Teater, Dramaten, 2019). * = I coordinated the interviews.

The relationship between sociology and the arts

A close review of the literature on the rewarding relationship between sociology and the arts reveals three distinct and basic positions. To illustrate these positions, I refer to six sociological publications that inform the theoretical framework used in my analysis. Robert Nisbet's classic book, *Sociology as an art form* (1976), is the most famous work on this topic and constitutes one extreme position. Nisbet argues that the difference between sociology and arts is insignificant. Recent writing on arts-based research also approaches this point of view. For example, in the introduction to her book *Method meets art: Arts-based research practices*, Patricia Leavy (2020:3) describes how many researchers enter this field with a longing to "merge their scholar-self to their artist-self". In theory, the other extreme position would be to state that sociology and art are essentially different and should be kept apart. However, on such a continuum, *Sociological insights of great thinkers: Sociology through literature, philosophy, and science* would rather be placed in the middle. In this book, Christoffer Edling and Jens Rydgren (2011) argue that literature can illustrate sociological theories and concepts and inspire sociologists. Found between these two actual positions, we have C. Wright Mills' *The sociological imagination* (1967[1959]), Les Back's *The art of listening* (2007), and Howard Becker's *Telling about society* (2007). Work on the topic by Zygmunt Bauman and Riccardo Mazzeo (2016), Stuart Hall (interviewed by Back 2009), and Maria Törnqvist (2016) can also be ascribed to this position. While none of the latter scholars explicitly equate sociology with the arts, they all emphasise the value of "the sociological", and seek out dialogue with artists more enthusiastically than do Edling and Rydgren. Referring chiefly to these publications (and primarily to Mills' book), in the following section I clarify my position with regard to the relationship between sociology and the arts. I do this by focusing on three recurrent themes that can be found in the literature.

Theme I: Imagination at the core of sociology

The most prominent theme in work done on sociology and the arts is the concern that the academic discipline of sociology might lose its soul if its relationship with the arts is delineated too clearly. As early as 1919, Max Weber argued in *Science as a vocation* (1946[1919]:136) that we must not forget that the foundation of all of the sciences, including the social sciences, is imagination. He claimed that "[i]deas occur to us when they please, not when it pleases us" and emphasised the importance of combining systematic work and enthusiasm. A hundred years later, Leavy (2020:19) underlined how both art and social research require flexibility and intuition, and "result in the communication of information from which an audience generates meaning". Chronologically in between these works, Nisbet's *Sociology as an art form* (first written as a presidential address for the annual meeting of the Pacific Sociological Association in 1962, and then published as a book in 1976), he argued that sociology is one of the sciences, but is also nourished by the same kind of creativity as the arts. Nisbet further noted that until the nineteenth century, science and the arts were not

generally considered to be distinct and separate areas, illustrating his argument with references to the work of Kepler and Michelangelo (Nisbet 1976:9; see also Lepenies 1988[1985]; Halsey 2004; Swedberg 2014). Nisbet (1976:4) described his own work as a kind of prophylactic against the evils of *scientism*, which is “science with the spirit of discovery and creation left out”, and concluded that if Marx, Weber, Durkheim, and Simmel had adhered to the instructions on research design, methodology, and theory construction that were taught at sociology departments in the 1960s, “the world of thought would be much poorer” (ibid.:7). Today, it would probably make sense to add Bauman to this list of scholars, as he is often described in terms of “a poet-intellectual” and “an accomplished sociological storyteller” (Jacobsen & Marshman 2008). Unsurprisingly, one of his last books closely examined the relationship between sociology and literature in action. Bauman and Mazzeo (2016:799) argued that since the first of these two “types of inquiry into the human condition” is classified as a science and the other as one of the arts, more energy has been put into drawing boundaries between the two than building bridges between them (cf. Bauman, Jacobsen & Tester 2016:14–15). The present article can be considered as an attempt to perform the latter project. This ambition is also expressed by Leavy (2020:319), who argues that the fusion of artistic and scientific methods makes us better equipped to address the complex realities of social life. In addition to the aim expressed in the introduction above, my hope is that this article will introduce such perspectives to a broader number of Swedish sociologists.

In *The sociological imagination*, Mills (1967[1959]) raises concerns similar to Nisbet’s with respect to certain developments within American sociology. Mills refers to the dominance, on the one hand, of “grand theory” (referring to Talcott Parsons’ structural functionalism), and, on the other hand, to “abstracted empiricism” (including standardised data collection, i.e., the mere compilation of data and not an analysis proper). Against this backdrop, Mills argues that it is important to nurture the creative spirit that constitutes the core of the discipline. The relationship between sociology and the arts has been further examined by a contemporary sociologist Maria Törnqvist (2016:313) who reminds us that the words *theory* and *theatre* share the same etymological origins. She suggests that Mills’ concept of a “sociological imagination” can be understood as a specific orientation, essentially related to the intuition that characterises artistic work. Through the practice of sociology, this intuitive knowledge becomes embodied (ibid.:308). I consider this a crucial part of the sociological craft.

As reported above, the conversation around sociology’s relationship to the arts has been relatively constant throughout the history of the discipline. In a very different context than Nisbet and Mills, the British sociologist Les Back proposes in *The art of listening* (2007) that the aim of “sociological listening” is to avoid instrumental and formalised research approaches in favour of a more patient and curious way of doing sociology:

So, sociological listening is not just about transcription, or just emptying people of their expertise and wisdom. [...] It is not only about listening to one specific voice. It involves artfulness precisely because it isn't self-evident but a form of openness to others that needs to be crafted, a listening for the background and the half muted. (Back 2007:8)

Back primarily refers to Mills (1967[1959]) in his work, but argues that the spatial scale has been transformed over the 40 years that have passed since the publication of *The sociological imagination*. He further proposes that in order to make sense of contemporary migration processes, we need a *global* sociological imagination so that we can “prise open the public issues in these private troubles” (Back 2007:11; cf. Puwar & Sharma 2012). It is worth noting that, today, “private troubles” are shared globally through social media, and public issues are rarely confined to the national level.

In *Telling about society*, Becker (2007:xi) describes how he found as much inspiration in fiction, drama, film, and photography as in the sociological publications he was “supposed” to read. Regardless of their conclusions, something that all of the sociologists presented above have in common is openness towards non-academic societal depictions. Their lists of references are not exclusively academic, for example. One piece of advice that Back offers to PhD students in this area is to “Read inside your discipline and outside it. Read popular articles, novels, poetry” (Back 2007:174; cf. Leavy 2020:307–308). This agrees with Mills’ (1967[1959]:18) observation: “In the absence of an adequate social science, critics and novelists, dramatists and poets have been the major, and often the only, formulators of private troubles and even public issues”. Much like art, sociology depends on the practitioner’s imagination, and in order to nurture this ability we need to look for and embrace “the sociological” in the arts (Benson 2018). This article offers an illustration of how collaborating with a dramatist made me reevaluate my sociological practice.

Theme II: The sociologist as a public intellectual

Nisbet argued that important sociological work is always “written in response to a single, compelling intellectual problem, or challenge provided by the immediate intellectual environment” (Nisbet 1976:20). Like Mills, he was reacting to the development of sociology in the U.S. in the post-war era. With respect to methodology, Mills was worried that “abstracted empiricism” prevented research into the significant human issues of the time, with such methodology being tied up in irrelevant details (Mills 1967[1959]:72). Concerning theory, Mills claimed that Parsons was so possessed by the idea of constructing a universal model that he [Parsons] did not care that such a model could not be used to understand any specific social problem (ibid.:48). Writing this in a very different context, I share Mills’ concerns; if too few sociologists elaborate on current public issues and take part in public conversations, the discipline risks becoming politically irrelevant in the present. As social research is today increasingly accused of being “politicised”, scholars might for understandable reasons hesitate to focus on heavily-debated topics in their work. In this article, however, I argue that we need to find ways to do just that.

Mills does not promote activism, but warns against working in time-restricted “projects” where the problem, research questions, theoretical perspective, and method are pre-determined at the project’s inception. To counter this approach, he delineates an image of the “intellectual craftsman” [sic] who is in possession of a notebook:

What this means is that you must learn to use your life experience in your intellectual work: continually to examine and interpret it. In this sense craftsmanship is the center of yourself and you are personally involved in every intellectual product upon which you work. (Mills 1967[1959]:196)

Back (2007:172) refers to Mills on this topic, and advises his students to follow their own interests and always “keep a ledger of your thinking”. Notwithstanding this similarity, it is evident that these two scholars were addressing students from very different times. Mills would, I suspect, be somewhat distressed by the fact that our increasingly neoliberal university system is run in accordance with New Public Management principles (cf. Brown 2015). As a teacher in contemporary academia, it is challenging to argue for the importance of developing a sociological imagination. Since few predictable employment pathways with this focus are presented to graduates of the social sciences or liberal arts, these educational endeavours are too often perceived by students as “insecure investments” (ibid.:180–181). However, in the scholarly work that I draw on here, I have found some words of encouragement to communicate the value of any interventions that such sociological imagination may enable. For example, in his call for “counterfactual theorizing”, Roland Paulsen (2014:182) draws on Mills to emphasise the fundamental democratic importance of imagining different futures beyond capitalism.

Approaches that view the sociologist as a public intellectual form part of why sociologists interested in the borderland between sociology and the arts, like myself, are often inspired by cultural studies (cf. Back 2007; Carrington 2017). During an interview where he discussed what constituted the core of cultural studies in Birmingham the 1970s, Stuart Hall emphasised the fact that it was never about “high theory”. Looking back, Hall noted that all of his publications were political interventions of a kind: “It may not be about politics explicitly, but it is trying to shift the terms of the debate, intervene on one side or another, clarify something, wipe some other distorting view out of place so that something else can come through” (Back & Hall 2009:663). However, much like in documentary theatre, there is a tension in qualitative sociology between “giving voice” to unheard people and making political interventions (cf. Arlid 2021). Back (2007:20) emphasises that the value of sociology lies in its time-consuming practice. Sociological listening is always informed by theory, but does not have the aim of illustrating already-formulated arguments. In the early years, the discipline of cultural studies could to a large extent be characterised as sociology practised by scholars in the humanities (Lepenies 1988[1985]:195). Today, arts-based research attracts sociologists who possess a similar ambition as Hall to address social injustice issues and to make interventions outside of academia (e.g. Foster 2016; Denzin 2019). As public

intellectuals, what sociologists have to offer is findings from elaborative research, both published and ongoing.

Theme III: Towards an artful sociology

Becker (2007) does not consider all work on society to be sociology *per se*, but rather states that artistic representations of society complement academic studies, thereby allowing us to see things that we would have otherwise missed (Becker 2007:6f; cf. Benson 2018; Leavy 2020). Invoking a similar argument, Bauman and Mazzeo (2016:93) write:

Asking [...] fundamental existential questions, and bringing them back to the public agenda, are the vocations shared by literature and sociology. Pursuit of these questions unites the two creative pursuits – renders them complementary and sentenced to perpetual interaction and mutual inspiration.

In this context, Edling and Rydgren's (2011) position is essentially the same as that taken up by Mills, Bauman, Becker, and Back – and myself. Firstly, we all agree that sociological research needs to be carried out by someone with a degree in sociology or possibly another social science discipline. This is the case because sociological research is a craft, and to perform a craft, one needs training. Moreover, these scholars all provide definitions of what distinguishes sociology as an academic discipline. For instance, Mills (1967[1959];18) argues that, compared to the arts, sociology can offer the necessary intellectual clarity that is needed to formulate questions containing both private troubles and public issues. Edling and Rydgren do not, however, elaborate on the prospect of collaborating with artists. In their work, sociology and literature appear as related but parallel activities that can find inspiration in each other (see also Malmqvist 2017). For these reasons, I position myself closer to Mills, Becker, and Back. Without undermining the academic aspirations of the discipline, I argue for the practice of a more artful sociology.

In contrast to the scholars mentioned above, Nisbet does not have much to say about what distinguishes sociology from the arts. In *Sociology as an art form*, his aim is to argue against such claims. Referring to Thomas Kuhn and Karl Mannheim, he writes that distinctive themes and styles have been addressed in the arts and in sociology throughout history (Nisbet 1976:40). In the introduction of her book on arts-based research, Leavy (2020:2) describes how it was only when she wrote a novel based on her data that she actually reached an audience and felt that her work made an impact. It is often argued that the sociologist has to work within the confines of empirically identifiable facts, but Törnqvist (2016:13) asks whether she is not also a kind of poet. She has developed a concept of sociology that works not just *through* literature, but also *as* literature (ibid.:7). This is illustrated by Yasmin Gunaratnam's research project on palliative care, older people, and ethnicity, which included the writing of a series of poems based on interviews with her research participants. However, while Leavy's motive for writing a novel was to reach a wider audience, Gunaratnam adopted her

particular approach as a way to fulfil her obligations to her research participants and “to the density of their stories and to the meanings of their lives and deaths” (Gunaratnam 2007:284; cf. Puwar & Sharma 2012). Returning to the three basic positions that I identified earlier, I presume that scholars who consider the difference between sociology and art as insignificant would not object to this type of work. Conversely, scholars who argue that these fields need to be kept apart, or who see them as parallel activities that can possibly find inspiration in each other, would probably not endorse such an approach. For Edling and Rydgren (2015:10), sociological imagination does not encompass artistry, but, instead, refers to a creative mode that all sociologists need, regardless of their methodological or theoretical preferences. As stated above, in this article I argue for a middle position that acknowledges the genuine need to communicate our sociological research findings to a wider audience.

“Academic writing” is a recurrent topic in discussions of routes toward a more artful sociology. This theme needs to be understood in the context of the abovementioned tension within sociology between what might be characterised as a “scientific orientation” and a “hermeneutic attitude” (Lepenies 1988[1985]:1), where the former is marked by a more formal and sometimes more bureaucratic use of language than the latter. According to Mills, who clearly positions himself in this debate, sociologists need to avoid “socspeak”, because writing intelligibly is a precondition to being read, and that ultimately needs to be our goal. He notes that writing for a wider audience does not reduce the sociologist to the level of being a “mere journalist” (Mills 1967[1959]:218). The quality of a sociological analysis should be evaluated with the same criteria regardless of the style of writing. We need to trust in the sociological craft and our arguments, or, as Mills puts it: “to overcome the academic *prose* you have first to overcome the academic *pose*” (ibid.:219–222; see also Billig 2013). This issue has come to a head in contemporary academia. Today, our thinking is caught up in one strictly regulated form—the academic article (cf. Törnqvist 2016:310). Publishing in English in international journals has almost become the definition of “being scientific”, thus entailing that any sociological analysis presented in a different form – or in non-English scholars’ first languages – runs the risk of being devalued. We need to resist this development, both in our research and in our teaching. Being a “writer” is not necessarily how sociology students come to think of themselves, which explains why the seventh point on Back’s (2007:177) list of advice to PhD students is to “embrace writing as a challenge”. Leavy (2020:xiv) does not suggest that we abandon the academic article, but instead that we explore the different shapes our research can take, in ways beyond just looking at the style of writing. I am sympathetic to this approach, but feel there is also a need to respect the artistic crafts. This is why I, like many other sociologists without artistic training or experience, take on such exploration in collaboration with artists rather than by myself.

New perspectives on the sociological craft

Drawing on the discussion above, I will use my experience of the theatre project *The mental states of Gothenburg* to highlight how such collaborative projects can enable sociologists to reimagine the purpose and potential of our discipline. In an essay on Mattias Andersson's productions, literary scholar Tomas Forser (2015:260) defines his work as "theatre sociology". When theatre critic Johan Hilton (2019) listed a number of interesting theatre premieres in the autumn of 2019 and included Andersson's new play *Vi som fick leva om våra liv* (*We who lived our lives over*), he rhetorically asked whether it was not time for the University of Gothenburg to make Andersson an honorary professor in sociology. The documentary method that was first developed in the play *The mental states of Gothenburg* has, to a large extent, defined Andersson's career up until the present time (Forser 2015; *Scenpodden* 2019). Moreover, this method – which in an academic setting might have been characterised as ethnodrama, a stage play based on ethnographic data (e.g. Saldaña 2016) – has also profoundly affected my own career. In this section, I refer to this project as I elaborate on what we can learn about sociology by comparing it to – and sometimes working with – other ways of representing society. Initially, I discuss what artists might gain from such collaborations. Doing so has facilitated my identification of certain aspects of the sociological craft.

The role of "the sociologist" and "the academic pose"

In the theatre project *The mental states of Gothenburg*, "the sociologist" functioned on two distinct levels. Firstly, this person (i.e., my two colleagues and myself) worked as a representative of the university, thereby lending the production a certain legitimacy. Secondly, "the sociologist" was included as a character in the play. The poster that was used to advertise the play included an extract from the script covering a fictional scene set in Angered Theatre's office. In this scene, Andersson, as a character in the play, worries about his relationships with the young people on whose stories his play is based:

[...] and I mean, I have nothing to hide. I'm not cheating anyone; everyone knows what it's about and the sociologists think it is completely ethically correct. At the same time, a situation can arise, I don't know, regarding money, or whose words they are really and all that, you never know, and I gave everyone a letter with my mobile number and email address and "if you want to be anonymous or if you want to take back something you've said, contact me" and all that, I have been completely open [...] (Quotation from a promotional poster for *The mental states of Gothenburg*).

The play opens and closes with acts in which the young people's stories are central to the development of the play. Between these acts, the audience views a fictive act that presents the stressed out and agonised dramatist. This approach provides an overall effect of a theatre performance which includes a chapter on methodology (see YouTube URL in footnote 2). I do not believe that, before the project started, Andersson ima-

gined that research ethics would be one of the main themes of the play. However, I found it very exciting that he felt it necessary to introduce this meta-discussion into the play during his work on the manuscript. A person who makes use of interviews is necessarily confronted with the ethical implications of doing so, whether they are a sociologist or a dramatist.

In a recent interview Andersson gave that touched on how the genre of “documentary theatre” has grown over the last decade, he claimed that his methodological transparency distinguishes his work from other work in this genre. He indicated that he has a problem with documentary plays that do not provide the audience with any information on how the empirical material that is portrayed in the play was either produced or discovered. To this point, Andersson asks the following questions: “What questions were asked and who conducted the interviews? Who picked the interviewees? Did someone actually say this, or is it a trick? Is there a voice of an author present in the play and how much of the material is manipulated?” (Hilton 2015:316). Qualitative research is not always the congenial activity that it is sometimes described as (e.g. Mulinari 2003), and each person who is engaged in ethnographic fieldwork must address the power relations that such work entails. Researchers who employ qualitative methods can offer advice to artists who wish to use the life stories of real people in their work. In their critique of increasingly standardised research processes, Nisbet (1976) and Mills (1967[1959]) both identified methodology courses as “problematic”. However, in my more recent experience, courses of this type offer us the opportunity to immerse ourselves in 50 years of conversations on reflectivity and ethics. Such training is not, to my knowledge, generally provided at art school. Today, methodological literature on arts-based research expands upon many of the themes addressed in this article. Leavy (2008:352) argues that the genre of ethnodrama does not just offer new ways of presenting ethnographic data, but, just as importantly, is a new way of *exploring* it. For this reason, in a possible future collaborative theatre project I would find it interesting to take part in some way in the processes of script writing and rehearsals.

I suggest that what Andersson primarily gained by working with “real” empirical material was not merely a series of authentic biographical narratives, even if some of them were pretty astounding. He had written similar fictional stories before. Instead, he was provided with examples of natural spoken language and meandering narrative structures (cf. *Scenpodden* 2019; Arlid 2021). Moreover, the empirical material enabled him to better address issues regarding the representation of urban inequality. Consequently, not just the sociologist but also the dramatist himself ended up on stage. In the play, the sociologist is not a person with whom the audience can easily identify, but serves as a foil to the power relationship that is part and parcel of qualitative sociological practices. This was achieved by letting the young people whom she interviews show their resistance to everything she represents (i.e., the Establishment) with crossed arms and sceptical, squinting eyes. On stage, they show great reluctance when replying to her questions (see YouTube URL in footnote 2). This does not accurately resemble my own fieldwork experiences, and to be represented like this was a rather uncomfortable experience. However, portraying the sociologist – and himself – in this way enabled

Andersson to address research ethics head-on. Some of the questions about family relationships probably seemed quite intrusive to the audience – and, indeed, they were.

Throughout the theatre project, I came to consider sociology as an activity that is much more similar to the production of literature, art, and drama than I did as an undergraduate or, for that matter, as a postgraduate student. Conversely, it was important for Andersson to portray the sociologist as a representative of science. Before I became involved in his follow-up projects, namely *Utopia 2012* (2012) and *The mental states of Sweden* (2013), I moved from the Department of Sociology to the Department of Cultural Sciences. Once again, my task was to coordinate the interviews that produced the empirical material used in these projects. On these occasions, I involved Master's and PhD students not just from the field of sociology but also from ethnology, cultural studies, and film studies. Notwithstanding this diversity of academic fields, Andersson consistently referred to this academic collective as “the sociologist” in his manuscripts, since this was an important character in his plays that could not be readily replaced by “the culture studies scholar”. My impression is that there was also an aesthetic dimension of Andersson's wish to keep the rigorous sociologist as a character in his work, including her [my] cardigan and her [my] tape recorder. Whatever we might feel about this, “the sociologist” represents science to a much larger extent than one might initially assume. Paradoxically enough, as a character she corresponds to “the academic pose” (Mills 1967[1959]:219) that I argue against in this article, drawing from my experiences of our collaboration. In order to highlight the power relation between the sociologist and the young people – and probably to some degree to entertain – Andersson made her into something of a caricature. Notwithstanding this, in interviews he always presented the sociologists as indispensable for the project (e.g. *Scenpodden* 2019), and his artistry is still strongly associated with the discipline.

“Telling about society” in sociology and documentary theatre

Mattias Andersson was impressed by the wide range of topics raised during the interviews, and later claimed that he was completely open to using whatever issues came up during these interviews (*Scenpodden* 2019). Regardless of this claim, it remains my impression that he already had a basic idea of what story he wanted to tell from the very start. As a dramatist, Andersson was of course free to create the characters that he needed to tell his story. The audience of his work met the young characters in their roles as representatives of the three different parts of the city where they lived. During the interviews, the young people had shared stories that transcended the differences which informed the motives behind the original selection of the participants – for instance, about mothers with cancer – but only a few of these parts of the transcripts were actually used in Andersson's manuscript. At first, I interpreted his vantage point as artistic, but I gradually realised that his position was not essentially different from how sociologists initially approach a research topic. The impossibility of conducting purely inductive inquiries and the importance of self-reflection with respect to one's pre-understandings have been recurrent themes in debates on urban ethnography during the last few decades (e.g. Wacquant 2002; Duneier 2002). *The mental states*

of Gothenburg is a story of a segregated city where young people's experiences are, to a high degree, determined by where they grow up and live their lives. In my opinion, the most complex characters who appear in the play are the young people who hail from the deprived suburbs, while the characters from the middle-class and well-off areas are used in a number of scenes as foils to contrast against the residents from the impoverished areas of the city. Stories of an injured knee (and hence a ruined football career) and constantly arguing parents easily appear as banal when portrayed alongside stories of sexual assault and domestic violence. However, against the backdrop of a contemporary public debate where marginalised youths are so often dehumanised (e.g. Dikeç 2018), I found that there was good motivation for this move employed by Andersson. This is even more true today, when the "grievability" (Butler 2009) of the lives lost in "gang wars" is regularly brought into question. As sociologists we need to study both "up" and "down" (e.g. Nader 1972), but I argue that at this moment it is urgent to listen to these voices (cf. Bassel 2017:5). When I claim that there is a great need for imaginative sociology in our present time, this type of drama is an example of what I call for. While it may be the case that analyses connecting a person's struggles in life – and even criminality – with social structures and contemporary political processes are sometimes rejected as mere "sociological justifications", as then Mayor of London Boris Johnson did after the riots in 2011 (*BBC News* 2011; see also Slater 2011), as sociologists we must insist that coming to a particular *understanding* of an event or a social phenomenon could not be equated with a *defence* of the people involved in it. Our task, Back (2007:17) argues, is to bring to life the people whose experiences are being analysed. In *The mental states of Gothenburg*, Andersson did just that with the marginalised youth. As a dramatist he had the artistic freedom to make one of them the "star" of the play – and this person's story was also included in *The mental states of Sweden* seven years later – but in ethnographic work, too, more focus is often put on some participants than on others. In crafted sociology, the reason that certain stories are highlighted is not that they confirm the "political" agenda of the researcher, but rather that these private troubles are more intriguing to theoretically elaborate on in relation to public issues.

During my collaboration with Andersson, I realised that I also create characters in my own work as a sociologist who works with ethnographic methods. Sometimes, I use pseudonyms and place participants in relation to each other in ways that help me present the argument that I developed through my analysis of transcripts and field notes. I had just never thought about the nature of my work in such terms. This confirms Nisbet's (1976:4) argument about "scientism" and how this development of the sociological craft (by comparing it to how writers, artists, and dramatists "tell about society") is usually not part of our training. However, this state of affairs is something that the sociologists whose work I have presented above want to change. Some time into the rehearsals of *The mental states of Gothenburg*, Andersson asked for the tape recordings of the interviews. Later, when I asked him whether they had been of any help to him, he explained that by that stage the ensemble had already used the transcripts to sketch out the characters, and they did not get much use out of the tapes.

We may ask how a sociological study is any different from writing a play in this respect. In an academic article, a person can be presented in a number of different ways, even if the transcribed interview is quoted, depending on how the text is edited regarding spoken language, repetitions, and hesitations. On stage it is a matter of tone of voice, body language, interaction, props, and so on.

As soon as my two colleagues and I left the première of *The mental states of Gothenburg*, we began discussing how the characters that Andersson had created resembled our impression of the interviewees. As sociologists, we are used to having complete control over our material. Sometimes, we talk unreflectingly about “our” interview subjects, implying that we have the sole right to interpret what they tell us. Nevertheless, many sociologists hesitate to let people comment on the analyses of what they say. The experience of seeing “our” young people become characters on stage was not an entirely pleasant one. In this context, who has the right of interpretation becomes an essential issue. However, how could I presume that I could have portrayed them in a more truthful way by my use of various sociological tools? The step from transcript to theatre manuscript might, on the one hand, be larger than the steps taken via traditional sociological analysis, but in none of these cases are we just “giving voice” to someone or merely “telling her or his story” (e.g. Marander-Eklund & Östman 2011). On the other hand, there is a high probability that it is easier for people to imagine a stage play based on their stories than an academic article that analyses them, and hence to decide what they want to share in the interview. These insights enable us to reflect on how we might more closely involve our research participants in our analyses. When arts-based research emerged in the 1990s, it grew out of decolonising efforts within the qualitative paradigm, where the power within the knowledge-building process was re-examined in order to avoid creating knowledge that resulted in the continued oppression of minority groups (Leavy 2020:8-11: see also Back & Sinha 2018 on “sociable methods”).

We also need to accept that “artistic truth” can sometimes better inform us about the world that we live in than “scientific truth”, but in arts-based work, it is probably better to conceptualise it as “truthfulness” (Leavy 2020:287). Bauman and Mazzeo (2016:8) argue that we need to read literary works *and* sociology texts since they “correct each other’s occupational blunders”. In the case of *The mental states of Gothenburg*, I find that it contains scenes that communicate the living conditions of young people in a manner that affects the audience in ways that no sociological publication ever could. Leavy underlines how arts-based research is often consumed in ways that promote empathy (Leavy 2020:25; cf. Djikic, Oatley & Moldoveanu 2013 for a problematisation of such claims). In an interview in the podcast *Scenpodden* (2019), Andersson argues that even when he uses documentary material, theatre always involves some form of enhancement of that material: “Reality is not unrequited, so to speak, but it is still elevated and embodied in the performing arts. The important thing then is that it feels true” (cf. Leavy 2020:287). This entails a certain balancing act, however. In her discussion on using art in research presentations, Gunaratnam (2007:282) warns against the “aestheticization of suffering”. There is also an interesting tension between

Andersson's reasoning here and his emphasis on what percentage of the manuscript was made up of extracts from the transcripts. The one character that I felt that he could have "listened" more carefully to was a middle-class girl who candidly reflected on her privileges and her struggle to find a purpose in life in the interview, but was portrayed as defensive and spoiled on stage. The ambivalent claim to authenticity and the inherent tension between aesthetics, politics, and ethics in documentary theatre are topics worthy of further research (Arlid 2021).

The value of the sociological craft

Before I handed in my first transcript from an interview with a young man from one of the deprived suburbs of Gothenburg, Andersson was worried whether nine interviews would provide enough material for his project. However, when he had read the transcript, he got in touch with me and said that he was utterly overwhelmed. He thought that he would be able to write an entire play based only on this young man's tale (it was him that I described as the "star" of the play above). People who are critical of collaborative work between sociology and the arts sometimes object to such projects on the grounds that the sociologist's analyses run the risk of being downgraded and not seen as scientifically significant. In her comment on Nisbet's view on sociology as an art form, Judith Adler (2015:317) warns against relaxing demands regarding empirical verification, especially in times when qualitative research is under an ideologically motivated attack. Nisbet's (1967) portrayal of the ideal sociologist resembles that of the "genius artist" (Connell 1997), but what Mills (1967[1959]) and Back (2007) suggest is not for sociologists to become artists or novelists. Rather, they argue for the unique contributions that sociologists can offer. It is no coincidence that they both describe sociology in terms of *a craft*; the sociology that they promote is not to be understood as a shortcut but as a lifelong commitment to arduous work.

I am a trained sociologist, not an artist. I see great potential in collaboration with non-academics and in arts-based methods approaches, but just like sociology, art is a craft that needs to be cultivated and respected. *The mental states of Gothenburg* affected me in a way that a sociological analysis of the same interviews could not have. Performances are not read; they are experienced, Leavy (2008:344) claims. In his comparison between artists and sociologists, Becker (2007:30–33) discusses how the sociologist tries to control the reader while the artist enjoys the freedom of leaving their work open to a variety of interpretations. However, there is of course also great value to be found in academic studies where the reader gets to know how the author, after working in the field for several years, interpreted the stories of the study's participants with reference to previous research and with the help of theoretical concepts (cf. Mills (1967[1959]):18).

When Leavy (2020:273–301) discusses evaluation criteria for arts-based research, she draws from previous work in both fields. Generally, the criteria for evaluating art and the social sciences are different, and rightly so (cf. Edling and Rydgren 2015:12). However, much of the literature on the relationship between the arts and sociology clearly shows the problematic nature of evaluating qualitative research using procedures

created to evaluate quantitative studies. Nevertheless, these scholars do not offer any alternative models for this undertaking, thus making Adler's critique of Nisbet generally more relevant to the present conversation. For example, when I lecture on urban ethnography at university, I often refer to Sarah Tracy's (2010) list of "big tent" criteria for ensuring quality in qualitative research as a starting point. This list promotes elaborative, imaginative, and transparent work and is not tied to epistemology and ontology, hence the "big tent" metaphor. The aim of Tracy's work is twofold; she offers students a pedagogical tool that is of use to their learning about qualitative research, but she also provides researchers in the social sciences with a clearly articulated set of standards to address the value of qualitative studies in the context of applying for funding and in public outreach initiatives (ibid.:39–40). The sociology that Mills and Back argue for will undoubtedly pass such a review. Theatre plays, novels, and photographic exhibitions would not, however, even if "the sociological" were positioned at the centre of the artist's work.

Continuous collegial conversation around ethical issues that emerge during all stages of the research process is an integrated part of the sociological craft (Back 2007:98). In the present article I argue that this is one of the reasons why we have much to contribute in collaborations with artists who use qualitative methods. A serious commitment to these issues was a prerequisite for my participation in Andersson's projects. In contrast to the remarks above, his methodologically well-reasoned work would doubtless do quite well against Tracy's criteria and probably even better against Leavy's. However, for artists like Andersson, following academic guidelines on ethics is a voluntary choice, not the obligation that it is for sociologists involved in arts-based research (Arlid 2021:55). Lastly, it should be noted that failing tests such as Tracy's does not entail that such sociologically-informed art cannot, as Benson (2018) argues, be used to "trouble [the] boundaries" of our discipline and challenge us to communicate our findings in forms that enable us to reach a wider audience. We definitely need criteria of the kind that Tracy offers, but we must always be aware of the risks that slavishly following such a list may entail, even if it aims to be "inclusive". As both Mills (1967[1959]:122) and Nisbet (1976:7) remind us, some of the classic sociological publications that are most frequently referred to by other scholars are also somewhat speculative in nature, which is part of the very reason why such work has so much influence over the field. To use Bauman as an example, the value of his sociological craft cannot be confined to mere evaluation of whether metaphors such as *solid/liquid modernity* and *the tourist/the vagabond* are the result of systematic empirical investigations (Jacobsen & Marshman 2008; for further discussions on creative theorising in the social sciences, see Swedberg 2014).

Concluding discussion

Watching “the sociologist” as a character in the stage play *The mental states of Gothenburg* was a formative experience for me. Reading and reflecting on Nisbet’s (1967:4) critique of “scientism” while taking to heart Mills’ (1967[1959]:217–222) appeal that we avoid “socspeak” and Leavy’s (2020:xiv) call to represent our research in different shapes helped me more precisely identify what is at stake in discussions of the relationship between sociology and the arts. Refusing to play the role of “the sociologist” comes with its own risks, as Adler’s critique of Nisbet points out. In the past decade, an evidence-based movement has argued that critical qualitative research is of little value for social policy and should not receive public funding (e.g. Denzin 2019). In recent debates in Sweden, research in the humanities (and, to some extent, in the social sciences) has been criticised in a similar vein for being based on personal opinions and not living up to basic scientific standards. For example, instead of research aiming to “change society”, Göran Larsson (2019:50), a Swedish historian of religion, wants to see “robust explanations and theories of how the world is constituted”. In this article, I have argued against such solutions. One strength of arts-based research is how it promotes public scholarship and serves the immediate communities where it is conducted. Consequently, it has the potential to result in very useful work (Leavy 2020:28). The first piece of advice that Back (2007:173) offers his PhD students is to trust their own interests. This does not, however, mean that they should merely confirm their own political opinions. The very formulation of a research project can be motivated as an intervention for something that needs to be addressed (Back & Hall 2009:663); although the intervention proper may, of course, be implemented in some distant future, depending on the research findings.

In his discussion of politics, Mills argues that the sociologist is responsible for taking part in public debate. He underlines “the political task of the social scientist – as of any liberal educator – continually to translate private troubles into public issues, and public issues into the terms of their human meaning for a variety of individuals” (Mills 1967[1959]:184–87). In his call for counterfactual imagination, Paulsen (2014:182) underlines the importance of not taking capitalism for granted. The complex reasons behind many of the private troubles of our time cannot be found in individual mistakes and shortcomings, which is something that needs to be emphasised in this phase of neo-liberalism organised around an ethos of punishment (Davies 2017[2015]). Linking together biography and history will not provide us with objective answers and causal explanations. However, I am convinced that such endeavours can open up conversations that allow us to understand our present better and to mobilise ourselves to imagine and actualise different political futures. As stated above, refusing to play the role of “the sociologist” comes with its own set of risks, but so too does playing this role. If our goal is to reach a wider audience, we might, as Mills suggests, have to lose the “academic pose” and trust our arguments (1967[1959]:219–220, see also Leavy 2020:1–2).

Back’s concept of “sociological listening” bears many similarities to Mills’ “sociological imagination”. However, writing in a context where the tabloid press and social

media are ubiquitous, he argues that the value of sociology lies in its time-consuming practice. This gives us a unique opportunity to challenge the ways in which the meaning of certain “problems” is claimed by journalists and opinion-formers (Back 2007:20). Artists can rarely work on projects over such long periods of time. Following Benson’s (2018) advice that we should not dismiss “the sociological” that is found in the work of non-academic narrators of society—such as *The mental states of Gothenburg*—out of fear that it might make our work seem “unscientific”, does not entail a downgrading of the sociological craft. In this article, I have countered this potential criticism by arguing that it is in collaborative work with artists who, like us, “tell about society” that the sociological craft can be further cultivated and realise its potential to make well-founded interventions, both in academic discussions and in public conversations.

Acknowledgements

The author would like to thank her colleagues Catharina Thörn, Mattias Wahlström, Christel Backman, Karl Malmqvist and Hannah Jones, and the audiences at her presentations at the *Sociological Review* conference “Undisciplining: Conversation from the edges” (18–21 June 2018) and at *Högskoleseminariet* at the Department of Literature, History of Ideas and Religion, University of Gothenburg (16 October 2019) for valuable comments on early versions of the paper. She is also indebted to the anonymous reviewers and the editors who helped to improve the arguments substantially.

References

- Adler, J. (2015) “*Caritas* and community: Reflections of the conservative sociological art of Robert Nisbet”, *Sociology* 52 (3):316–323. <https://doi.org/10.1007/s12115-015-9907-1>
- Arlid, J. (2021) “Att vara verklighetsens tolk: Estetik, politik och gestaltning i dokumentär scenkonst”. Master’s thesis. Göteborg: Department of Cultural Sciences, University of Gothenburg.
- Back, L. (2007) *The art of listening*. Oxford: Berg Publishers.
- Back, L. & S. Hall (2009) “At home and not at home: Stuart Hall in conversation with Les Back”, *Cultural Studies* 23 (4):658–687. <https://doi.org/10.1080/09502380902950963>
- Back, L. & S. Sinha, with C. Bryan, V. Baraku & M. Yemba (2018) *Migrant city*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315881850>
- Bassel, L. (2017) *The politics of listening: Possibilities and challenges for democratic life*. London: Palgrave. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-53167-4>
- Barone, T. & E. Eisner (2012) *Arts based research*. London: Sage.
- Bauman, Z., M. Jacobsen & K. Tester (2016) *What use is sociology?* Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. & R. Mazzeo (2016) *In praise of literature*. Cambridge: Polity Press.
- BBC News* (2011) “London riots: Boris Johnson faces angry business owners”, 9 August 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-14464579> (Accessed 31 August 2021).

- Becker, H. (2007) *Telling about society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Benson, M. (2018) "Stating the sociological: An introduction", *The Sociological Review*, 30 October 2018, <https://www.thesociologicalreview.com/stating-the-sociological/> (Accessed 31 August 2021).
- Berger, M. (1977) *Real and imagined worlds: The novel and social science*. Cambridge: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674418998>
- Billig, M. (2013) *Learn to write badly*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139208833>
- Bourdieu, P. et al. (1999[1993]) *The weight of the world: Social suffering in contemporary society*. Stanford: Stanford University Press.
- Brown, W. (2015) *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. New York: Zone Books.
- Brown, W. (2019) *In the ruins of neoliberalism: The rise of antidemocratic politics in the West*. New York: Columbia University Press.
- Butler, J. (2009) *Frames of war: When is life grievable?* New York: Verso.
- Calvino, I. (1986) *The uses of literature*. San Diego: Harcourt Brace.
- Carrington, B. (2017) "Publicising the personal, privatising the public: Rethinking the social through Mills and Hall", keynote at the British Sociological Association annual conference 4–6 April 2017, Manchester. Transcript online: <https://www.britsoc.co.uk/resource-library/resource-view/?id=421> (Accessed 31 August 2021).
- Connell, R.W. (1997) "Why is classical theory classical?", *American Journal of Sociology* 102 (6):1511–1557. <https://doi.org/10.1086/231125>
- Davies, W. (2017[2015]) *The limits of neoliberalism: Authority, sovereignty and the logic of competition*. London: Sage.
- Denzin, N. (2019) *The qualitative manifesto: A call to arms*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429449987>
- Dikeç, M. (2018) *Urban rage: The revolt of the excluded*. New Haven: Yale University Press.
- Djikic, M., K. Oatley & M. Moldoveanu (2013) "Reading other minds: Effects of literature on empathy", *The Scientific Study of Literature* 3 (1):28–47. <https://doi.org/10.1075/ssl.3.1.06dji>
- Duneier, M. (2002) "What kind of combat sport is sociology?", *American Journal of Sociology* 107 (6):1551–1576. <https://doi.org/10.1086/342925>
- Edling, C. & J. Rydgren (2011) *Sociological insights of great thinkers: Sociology through literature, philosophy, and science*. West Port: Praeger.
- Edling, C. & J. Rydgren (2015) *Sociologi genom litteratur: Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar*. Lund: Arkiv.
- Erel, U., T. Reynolds & E. Kaptani (2017) "Participatory theatre for transformative research", *Qualitative Research* 17 (3): 302–312. <https://doi.org/10.1177/1468794117696029>
- Forser, T. (2015) "Platsens teater och mentala tillstånd", 259–273 in M. Andersson (Ed.) *United states of Sweden*. Stockholm: Atlas.
- Foster, V. (2016) *Collaborative arts-based research for social justice*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203077450>

- Gunaratnam, Y. (2007) "Where is the love? Art, aesthetics and research", *Journal of Social Work Practice* 21 (3):271–287. <https://doi.org/10.1080/02650530701553518>
- Halsey, A.H. (2004) *A history of sociology in Britain: Science, literature, and society*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199266603.001.0001>
- Hesse-Biber, S.N. & P. Leavy (Eds.) (2008) *Handbook of emergent methods*. New York: Guilford Press.
- Hilton, J. (2015) "Intervju med Mattias Andersson", 303–326 in M. Andersson (Ed.) *United states of Sweden*. Stockholm: Atlas.
- Hilton, J. (2019) "DN tipsar: 70 kulturhändelser du inte får missa i höst", *Dagens Nyheter*, 21 August 2019.
- Jacobsen, M. & S. Marshman (2008) "Bauman's metaphors: The poetic imagination in sociology", *Current Sociology* 56 (5):798–818. <https://doi.org/10.1177/0011392108093836>
- Kaptani, E. & N. Yuval-Davis (2008) "Participatory theatre as a research methodology: Identity, performance and social action among refugees", *Sociological Research Online* 13 (5):1–12. <https://doi.org/10.5153/sro.1789>
- Knowles, G. & A. Cole (Eds.) (2008) *Handbook of the arts in qualitative research: Perspectives, methodologies, examples, and issues*. London: Sage.
- Larsson, G. (2019) *Humaniora – en vetenskap som andra*. Stockholm: Timbro.
- Leavy, P. (2008) "Performance-based emergent methods", 343–357 in S.N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.) *Handbook of emergent methods*. New York: Guilford Press.
- Leavy, P. (2020) *Method meets art: Arts-based research practice*. New York: Guilford Press.
- Lepenes, W. (1988[1985]) *Between literature and science: The rise of sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liamputtong, P. & J. Rumbold (Eds.) (2008) *Knowing differently: Arts-based and collaborative research methods*. New York: Nova Science Publishers.
- Malmqvist, K. (2017) "Edling, Christofer & Rydgren, Jens (Eds.) 2016. *Sociologi genom litteratur. Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar*" [book review], *Statsvetenskaplig tidskrift* 119 (2):346–349.
- Marander-Eklund, L. & A.C. Östman (Eds.) (2011) *Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Mills, C.W. (1967[1959]) *The sociological imagination*. Oxford: Oxford University Press.
- Mulinari, D. (2003), lecture cited in H. Wikström (2007) *(O)möjliga positioner*. PhD dissertation. Gothenburg: Department of Social Work, University of Gothenburg.
- Nader, L. (1972) "Up the anthropologist: Perspectives gained from studying up", 284–311, in D. Hymes (Ed.) *Reinventing anthropology*. New York: Vintage.
- Nisbet, R. (1976) *Sociology as an art form*. Portsmouth: Heinemann Educational Books Ltd. <https://doi.org/10.4324/9781315129990>
- Paulsen, R. (2014) "The counterfactual imagination", 164–182 in R. Swedberg (Ed.) *Theorizing in social science: The context of discovery*. Stanford: Stanford University Press.
- Puwar, N. & S. Sharma (2012) "Curating sociology", *The Sociological Review* 60 (1):40–63. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2012.02116.x>

- Reed Ariail, I. & M. Zald (2014) "The unsettlement of communities of inquiry", 95–114 in R. Swedberg (Ed.) *Theorizing in social science: The context of discovery*. Stanford: Stanford University Press.
- Saldaña, J. (2016) *Ethnotheatre: Research from page to stage*. London: Routledge.
- Scenpodden (2019) "#49 Dokumentärteater – med Mattias Andersson", 12 April 2019, <https://soundcloud.com/scenpodden/49-dokumentarteater-med-mattias-andersson> (Accessed 31 August 2021).
- Slater, T. (2011) "From 'criminality' to marginality: Rioting against a broken state", *Human Geography* 4 (3):106–115. <https://doi.org/10.1177/194277861100400307>
- Swedberg, R. (Ed.) (2014) *Theorizing in social science: The context of discovery*. Stanford: Stanford University Press.
- The mental states of Gothenburg* (2006) Screenwriter and director: Mattias Andersson. Angereds Teater.
- The mental states of Sweden* (2013) Screenwriter and director: Mattias Andersson. Dramaten.
- Törnqvist, M. (2016) "Sociologi som konstform", *Sociologisk Forskning* 53 (3):307–315.
- Tracy, S.J. (2010) "Qualitative quality: Eight 'big-tent' criteria for excellent qualitative research", *Qualitative Inquiry* 16 (10):837–851. <https://doi.org/10.1177/1077800410383121>
- Utopia 2012* (2012) Screenwriter and director: Mattias Andersson. Backa Teater.
- Vetenskapsrådet (2002) "Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning". Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wacquant, L. (2002) "Scrutinizing the street: Poverty, morality and the pitfalls of urban ethnography", *American Journal of Sociology* 107 (6):1468–1532. <https://doi.org/10.1086/340461>
- Weber, M. (1946[1919]) "Science as a vocation", 129–157 in H.H. Gerths & C.W. Mills (Eds.) *From Max Weber: Essays in sociology* (1991[1948]). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203452196>

Author

Helena Holgersson has a PhD in Sociology and works as a senior lecturer at the Department of Cultural Sciences, University of Gothenburg. Her current research focuses on gentrification and performing arts history from a social perspective. She is a partner in the EUTOPIA learning unit Creative Research Methods.

Corresponding author

Helena Holgersson
 Department of Cultural Sciences, University of Gothenburg
 Box 200, 405 30 Gothenburg
helena.holgersson@gu.se

Social relations and challenges to consuming less in a mass consumption society

Abstract

Increasing numbers of people in welfare societies express worries about their ecological footprint. Some make efforts to significantly reduce their consumption. Because people have been socialized into a society of mass/excess consumption, there are great challenges. How can someone learn to downsize when society incessantly compels her to continue with mass consumption habits? This article demonstrates, theoretically and empirically, how social relations, within a societal context of mass consumption, shape the conditions for transforming lifestyles to reduce consumption. It contributes to sociology as well as a growing interdisciplinary literature on reduced consumption by focusing specifically on challenges related to social relations. The study uses a qualitative approach and an interview study of 24 people in Sweden making significant efforts to reduce their consumption. Findings – both perceived challenges and creative ways of coping with them – are related to four analytical themes: (1) the intersection of everyday rituals and consumption; (2) the norms and normality of mass consumption; (3) social comparison and status consumption; and (4) social and community support for reducing consumption.

Keywords: Sustainable consumption, lifestyle, downsizing, reduced consumption, transformation

THERE IS GROWING public anxiety and discontent about escalating climate and ecological crises. An increasing number of people in welfare societies worry about their ecological footprint, and some are making an effort to reduce their consumption significantly. Groups of such people are known under a variety of labels: downsizers (Schor 1998), anti-consumers (Lee, Ortega-Egea & García de Frutos 2020), voluntary simplifiers (Osikominu & Bocken 2020), and minimalists (Uggla 2019), and they try out practices such as buy-nothing periods and similar (Isenhour 2010; Callmer 2019).¹ A growing interdisciplinary field of research explores the various external (institutional, structural, socio-material, and cultural) and internal (pertaining to mindsets,

¹ Examples of other terms for describing the phenomenon include downshifting (Nelson, Rademacher & Peak 2007); brand resistance/rejection (Boström 2019), slow consumption (Sassatelli & Davolio 2010), and lifestyle political consumerism (Stolle & Micheletti 2013).

knowledge, skills) barriers and opportunities these people face.² One dilemma they encounter is particularly intriguing: How can a person learn to downsize when mass consumption society in various ways compels her to incessantly continue with mass consumption habits? People in welfare societies are embedded in institutional, cultural, and social contexts that pressure them to reproduce mass consumption habits (Boström 2020). Mass consumption is here considered as the totality of consumption of commoditized goods and services, the span of which is increasing in a process called “commoditization” (Sassatelli 2007). This study will not consider all possible macro or micro factors, but focuses instead on conditions, opportunities and challenges related to social relations, a topic to which sociology is particularly well suited to contribute, theoretically and empirically. Even if social relations appear as a topic in the literature (see findings reported in the following theoretical framework section), it is striking, as Rebouças and Soares (2020:11) found in their recent systematic literature review on voluntary simplicity, that “the majority of studies focuses on the individual as a unit of analysis” (see also Kennedy & Hauslik 2018 for similar arguments). The argument developed in this paper is that various social-relational aspirations and pressures make it particularly challenging for people to deviate from a mass-consuming way of life, which also means that consideration of social relations is key to understanding the conditions for resisting and reducing consumption.

The aim is accordingly to demonstrate theoretically and empirically how social relations, within a societal context of mass consumption, shape the conditions for transforming lifestyles in the direction of reduced consumption. The article can thereby contribute to both sociological theorizing and the interdisciplinary literature on environmentally motivated reduction of consumption (and lifestyle transformations) by focusing specifically on how social relations impact on the opportunities and challenges people face. This is an interesting area for sociological theorizing; the sociology of consumption has generally developed with reference to pro-growth, mass consumption society and culture, but the perspectives developed from this and related sociological fields can be utilized for understanding a countermovement. This area, not least when focusing on social relations, also demonstrates sociology’s potential to contribute to a wider interdisciplinary field of studies on (un)sustainable consumption and lifestyle transformation.

Empirically, the article is based on a qualitative interview study which explored the practical, personal and social-relational challenges (obstacles and benefits) people face when trying to change their lifestyle by significantly reducing consumption. These are people who intentionally try to downsize their consumption out of concern for the environment. The interviews were done before the Covid-19 pandemic. A methodological limitation in terms of external validity is that this group of people may not experience all, or the same kinds of social-relational pressures as more mainstream

2 See, for instance, recent literature reviews on voluntary simplicity (Osikominu & Bocken 2020; Rebouças & Soares 2020) and anti-consumption (García de Frutos, Ortega Egea & Martínez del Río 2018).

consumers do; for example they may be less prone to engage in status consumption. Conclusions therefore need to be cautious. On the other hand, if even this group of people experiences social-relational pressures, it is likely that such pressures are very common. Focusing on such groups may also provide indications of social-relational benefits of reducing consumption and of how people can deal with the challenges.

The next section develops the theoretical framework with four analytical themes and integrates key findings from previous literature. After that, the qualitative interview study and methodological arguments are presented. The results section is divided into five parts. The first of these describes the interviewed people's process of downsizing. Then research findings are presented according to the four analytical themes connected to everyday rituals, norms and normality, social comparison, and social support. Finally, the conclusions are presented.

Theoretical framework: social relations and reduced consumption

The theoretical perspective developed here is based on some key work in the sociology of consumption and on sociological and socio-psychological theories about how agency and meaning are shaped by social relations (both intimate and more distant) in one's social life. I emphasize an intersubjective agency dimension (Berger & Luckmann 1966; Blumer 1986[1969]; Collins 2004) in reproducing or challenging patterns of mass/excess consumption (Boström 2020). This perspective stresses how people are born into and naturalize their social lives in their material contexts by developing worldviews, norms, roles, habits, and identities – a process which is profoundly shaped by modern consumer culture (Schor 2005; Bauman 2007; Sassatelli 2007; Dittmar 2008). Macro-institutions (economic, political, cultural) deeply shape everyday social life, but cannot alone explain reproduction of mass consumption (Boström 2020). Social agency must be included to understand the reproduction of social structures and culture, as well as to understand conditions for change.

Consumer desires are not just personal; they are social as well (Belk, Ger & Askegaard 2003). As emphasized in social practice theory, the thinking, feeling, and acting of individuals are embedded in social relations in the socio-material environment as well as informed by cultural values (Shove 2010; Spaargaren 2011; Kennedy & Hauslik 2018). The material culture perspective adds important insights (Miller 1998, 2010). The material landscape, including all physical objects, provides meaning and symbolic significance to social relations and identities. Daniel Miller (2010) emphasizes dialectics, arguing that things produced and consumed by people are seen as objectifications of (joint) aspirations, values, thoughts, fantasies, and so on, while these objectified things shape people in return by providing conditions for ways of thinking, feeling, acting, and desiring in the world. These broad perspectives emphasize the social embeddedness of consumption, and hence bring about an understanding that downsizing of consumption must also be an inherently social affair. On this basis, I develop additional analytical tools – four themes – to focus in particular on the role of social relations. First, we establish and confirm social relations by means of activities

(everyday rituals) and devices, in which consumption is a key component. Second, the ways in which we take care of these relations are guided by norms as well as ideas about normality related to consumption. Third, we make comparisons within and across social relations, with consumption as a means and yardstick, and such comparisons and social judgments in turn relate to structures of social stratification. Fourth, we support each other in social relations and networks, and such support is critical for people's ability to transform lifestyles.

The first theme regards how the establishment and confirmation of social relations intersect with consumption. A fruitful theoretical point of departure is the theory of interaction ritual chains formulated by Randall Collins (2004). Collins stressed the importance of everyday rituals for developing and confirming social relations and group solidarity. For group members (a family or another social group), everyday rituals create a mutual focus of attention and shared mood, which in turn lead to social bonds, norms, valued symbols, and positive emotional energies. Therefore, interaction rituals are the glue of social life. Such rituals are in many ways tied to consumer objects (meat, cars, gifts), activities (shopping, dinners, holidays, birthday parties, concerts) and settings (the shopping mall, the café); and this intersection is seen in expressions of love, romance, and care (Miller 1998; Collins 2004; Boström 2020, 2021) as well as in the commoditization of intimate and family life (Schoonmaker 2006; Sassatelli 2007; Hochschild 2011; Lorenzen 2017). Previous studies of voluntarily reduced consumption reveal how challenges to reducing consumption relate to the importance of consumption – in the form of consumer symbols, a mutual focus of attention, or requisites for rituals – when friends, family members and relatives are socializing together (Cherrier, Szuba, Özçağlar-Toulouse 2012; Grauerholz & Bubriski-McKenzie 2012; Joyner Armstrong, Hiller Connell, Lang *et al.* 2016; Callmer 2019). Likewise, previous studies of birthday parties (Schoonmaker 2006) and gift giving (Lorenzen 2017) reveal the dominance of consumer culture in such everyday rituals. Presents and rituals such as Christmas and Halloween parties play a significant role in socializing children into consumerist culture and expectations (Schor 2005). At the same time, people can be creative and invent interaction rituals with a less consumerist focus (Schoonmaker 2006; Lorenzen 2017). A reduced focus on consumption can also free up more time and attention for meaningful relationships with family, friends, and community (Osikominu & Bocken 2020).

The intersection between consumption and close social relations relates to wider norms and conceptions of normality in society, which is the second analytical theme. An individual socialized into a particular generation of mass consumption will perceive contemporary modes and levels of consumption as normal (Schor 1998, 2005; Shove 2003, 2010), and mass consumerist norms will impact on social relations. Cherrier, Szuba and Özçağlar-Toulouse (2012:401) use the metaphor of a “glass floor” to represent sociocultural standards that prevent people from achieving the goal of reducing their carbon footprint. The glass floor is seen as the minimal level of socially required consumption. “Under this threshold, an individual transgresses the socially dominant rules of the consumer society and faces risk of social exclusion and marginalisation”.

They discuss symbolic representations, social norms and the social construction of needs, which create obstacles for people trying to reduce their consumption. The glass floor represents the stock of items that are almost impossible to lack without clashing with dominant social norms in society. Such norms and standards of normality are taken for granted, and are not recognized because of firm socialization. Because normalization is a gradual and unconscious historical process, it prevents groups of consumers from imagining alternatives, such as seeking a happy family life with less consumption and a lower standard of living (Jackson 2005; Miller 2010; Jenkins, Nixon & Molesworth 2011). Also, many consumer habits are taken for granted because people unconsciously imitate each other (Zorell 2020).

Deviation from living standards and social norms is associated with shame, stigma, and risk of social exclusion. The fear of being stigmatized as deviant and acting outside the mainstream has been documented in previous studies on (un)sustainable consumption practices (Bauman 2007; Black & Cherrier 2010:445; Isenhour 2010; Shove 2010; Cherrier, Szuba & Özçağlar-Toulouse 2012; Joyner Armstrong, Hiller Connell, Lang *et al.* 2016). While owning a hybrid car is celebrated, not owning a car can be experienced as socially awkward (Cherrier, Szuba, Özçağlar-Toulouse 2012).

Norms and normalization shape expectations. These expectations may be practical, such as how long a product is expected to last before falling apart, but they can also include how technology and material objects are embedded within social relations. For instance, a smart phone can result in new norms and expectations regarding social life, such as expectations that people should be reachable at all times (Hobson 2019). There are also expectations regarding appearance. Maintaining oneself as employable may require not only having the right CV and expertise, but also engaging in significant amounts of consumption, and having the taste and knowledge to consume the right kinds of products (Bauman 2007).

Norms and standards of normality can be revealed by alternative-lifestyle experiments, such as reducing consumption for a period, or just by remembering role models from the past, for instance a grandmother who lived well with scanty resources. Research shows that experimenting with buy-nothing periods can be revealing to the individual and show how deeply consumption permeates everyday social life, particularly within social relations (Grauerholz & Bubriski-McKenzie 2012; Joyner Armstrong, Hiller Connell, Lang *et al.* 2016; Callmer 2019).

The third analytical theme is social comparison, which connects with social stratification and indirect structures of social relations. Social life is stratified into social classes and status groups, and sociology has a rich tradition of theoretical and empirical knowledge about how such social stratification fuels consumption. Using concepts such as “conspicuous consumption” (Veblen 1992[1899]), “distinction”, “taste”, “habitus”, “cultural capital” (Bourdieu 1984[1979]; Schor 1998; Wilk 2002), and “identity” (Dittmar 2008), sociology and social psychology have long theorized about how consumption, including mechanisms of both affiliation and distinction, intersects with such stratification. In addition to complying with social norms and ideas around normality, as emphasized above, people express social identity, status, and

distinction by consuming the right things and, not least, the right amount (Schor 1998, 2005; Dittmar 2008; Jackson 2017; Boström 2020). Having limited opportunities for consumption because of relative poverty can have serious social and health consequences (Wilkinson & Pickett 2018), but such negative consequences can also be felt by relatively well-off people who voluntarily downsize. People trying out a buy-nothing period have experienced recurring difficulty with refraining from comparing themselves with others (Isenhour 2010; Callmer 2019:94–96). Even if such an experiment is done consciously for a limited period, feelings of envy and anxiety about appearances and missed opportunities may arise (Joyner Armstrong, Hiller Connell, Lang *et al.* 2016). Such worries can extend to other members of the social group, such as parents worrying about peer pressure affecting their children.

Walther and Sandlin's interviews with voluntary simplifiers who had children found several obstacles caused by the families' interaction with a broader social network involving relatives, friends, schools, co-workers, and neighbors. These voluntary simplifiers "must cross personal moral boundaries that they would not have to cross if they were not parents" and they "have to demonstrate their care and love for a child by consuming or showing proof of consumption" (Walther & Sandlin 2013:43).

Social comparison and status may also provide an opportunity, particularly if norms in society (theme 2) change in the direction of becoming more pro-environment. In such contexts, conspicuous green consumption can be an important social motivator and element of social positioning, even though this effect is more pronounced for alternative consumption (e.g. purchasing a Tesla automobile) than reduced consumption (Portwood-Stacer 2012; Carfagna, Dubois, Fitzmaurice *et al.* 2014).

The final analytical theme is social support in relations and networks. Such support includes receiving moral and emotional support for one's lifestyle transformation project from close relations (family, friends, relatives, colleagues), those who are of greatest significance to the individual in which the norms, habits, competencies, and settings of social life (home, workplace, digital platform) are shared. Osikomunu and Bocken (2020) found in an interview study of voluntary simplifiers, that the most frequently mentioned "enablers" were interviewees' partners or new peers who think in similar ways. Walther and Sandlin (2013) stress the importance of the family as a unit for transmitting, through socialization, the values and habitus of frugality to coming generations, as well as for understanding conflicts and negotiations between frugality values and mainstream consumer culture. The very act of practicing downsizing and voluntary simplicity with others can foster new values such as otherness-orientation, benevolence, and a sense of collective responsibility (Osikomunu & Bocken 2020; Rebouças & Soares 2020). Moreover, the importance of social capital has been emphasized in previous studies of reduced consumption (Schor 1998; Schor & Thompson 2014; Hagbert & Bradley 2017). Social capital requires not just the family context, but also the wider social network in the community, to gain symbolic resources (signaling that one is not alone in the lifestyle changing project), cognitive resources (knowledge, ideas, skills, alternative role-models), and material/infrastructural resources (e.g. sharing platforms) needed for lifestyle change. Engaging in civil society action together

with others can also be a way to deal with anxiety and transform dissonant emotions into creative action and feelings of hope (Ojala 2016).

To sum up, by employing various theoretical resources from general sociology, and the sociology of consumption specifically, this theoretical framework deals with how drivers of consumption – including both positive and negative emotions – relate to socializing aspirations and the strengthening of social bonds within concrete social relations (family, friends, etc.). These concrete social relations are, moreover, always related to wider norms and conceptions of normality in society, for instance about how social relations ought to be cultivated by consumption, as well as, both directly and indirectly, to stratified social relations in society, which can be manifested in social comparison, judgment, and peer pressure, for example. Hence, various kinds of social and community support are necessary to resist the forces of mass consumption and provide alternative reference groups and models. It should be stressed that the themes are analytical, which means that a concrete practice such as a birthday party could relate to all four themes. It is a ritual that the group engages in together to bolster group belonging (theme 1), it relates to norms and ideas about how a “normal” birthday party should be performed (theme 2), and it relates to worries about children’s peer pressure (theme 3) and to social support (theme 4) for seeking out less consumerist ways to practice gift-giving and host parties.

Method and material

The research documented in this paper is based on a qualitative approach and consists of an interview study with people who are reducing their consumption out of concern for the environment. The study involves adults with experiences of growing up and living in a mass consumption society (Sweden). 22 interviews were conducted with 24 individuals. The study applied a relatively open form of interviewing, using a few standardized questions and several follow-up questions linked to the specific narratives of the interviewees. The interviews lasted between 40 and 80 minutes, and took place between November 2018 and January 2020, thus before the outbreak of the Covid-19 pandemic.

The ambition was to achieve a heterogeneous sample with regard to gender, residence, and age, and the participants were 18 women and six men between 24 and 78 years old, living in both rural and urban areas and in different types of housing. The sample had a somewhat academic and middle-class bias (as seen in similar studies; see Carfagna, Dubois, Fitzmaurice, *et al.* 2014), although factors such as occupation, employment status, educational level and income levels varied. Interviewees were recruited by an advertisement circulated in different social networks. From a relatively rich influx of expressions of interest, a selection was made to achieve heterogeneity by considering information about potential interviewees’ experiences and efforts, which they briefly wrote about in an initial e-mail. 17 interviews were done face to face (by the author) and five by Skype (by a research assistant). In interview excerpts below, the interviewees are designated by codes. For example, the code “IP8f34” means “Interview Participant 8, Female, 34 years of age”.

A relatively short interview guide with a set of open questions was employed. The interviewees could talk freely about their ambitions and experiences, as well as practical, personal, and social challenges. Interviewees were asked to talk about their reasons for reducing their consumption, their goals, what they have done, which consumption areas they focus on, what obstacles and facilitating factors they have encountered, if and in what ways they have tried to overcome difficulties, and what new insights they might have gained. Questions were also asked about what the lifestyle transformation means for them, as well as aspects of their lives that have become better or worse due to their reduced consumption. Because this interview study was not intended to collect personal sensitive data, there were no questions about the participants' political opinions and ideologies, religious beliefs, or health conditions.

In addition to the interviews, five interviewees were asked to complement the interview by writing monthly memory notes for one year. Each month they could fill out a questionnaire containing open-ended questions. They could freely reflect upon difficulties, opportunities, new insights, and positive/negative experiences. A short follow-up interview was held afterwards with four of them.

Even if the sample reflects niche experiences in society, it is important to consider such experiences on a wider scale as well. The participants are more environmentally committed than the average citizen, and thus are not representative of the current broader societal context. However, they can be seen as representing important experiences regarding lifestyle and societal transformation. If we assume that the present planetary environmental challenges will continue and become more acute, it is not far-fetched to believe that reduced consumption will be a necessity for a much larger part of the population in the future. In terms of representativeness, it is however also important to underscore that for the people interviewed for this study, the process has been undertaken voluntarily and deliberately.

Reducing consumption: a long-term and stepwise process

Based on the interview material, this first section describes some common features in the downsizing process undertaken by the people studied. Subsequent sections are structured according to the four themes and focus more explicitly on social-relational challenges and support in the lifestyle transformation process.

The material suggests that reducing consumption in a mass consumption society is typically a slow, long-term and stepwise process (see also Osikominu & Bocken 2020). The interviewees generally portrayed themselves as having been environmentally conscious for a long time, sometimes for decades. The ambition to significantly reduce their consumption typically started recently, however, such as a couple of years back. Among their reasons, interviewees mentioned increased understanding of the climate issue, their ecological footprint, and the planetary crisis in general, and some also cited more personal reasons (e.g., consumer fatigue, reflections on what really matters in life).

Reduction of one's consumption can comprise a variety of practices such as less commoditized consumption of material objects and services, alternative consump-

tion, repairing, reusing, and redesigning things, second-hand consumption, and more non-commoditized experiences (Shaw & Moraes 2009; Callmer 2019; Osikominu & Bocken 2020). The interviewees employ a variety of strategies. Reduced consumption could take the form of buying fewer things, but could also be tied to using things less often (e.g. the car) or in a less resource-demanding way (e.g. reduced indoor temperature). Interviewees spoke of either *refraining from* or *reducing* consumption of commoditized objects and services (aviation, cars, meat, clothing, electronics, kitchenware, energy, fashion, etc.). They also search for and develop alternatives such as home-grown vegetables, repairing things, buying second hand, sharing things within social networks, using libraries (books, equipment), driving alternative cars (electric, biogas, hybrid), installing solar panels, using public transport or cycling, avoiding flying to vacation destinations, buying organic/vegetarian/vegan food, reducing food waste, and giving alternative presents. They carefully consider what they buy and why.

Several interviewees also mentioned more holistic strategies such as reducing working hours and accepting reduced income, or moving to a place of residence that facilitates their lifestyle transformation (Osikominu & Bocken 2020; Rebouças & Soares 2020). There is much variation in how different interviewees employ the above-mentioned strategies and in their levels of engagement (Rebouças & Soares 2020). Some have come far in their lifestyle transformation; others are experimenting in an earlier phase. Yet very few of them considered themselves to have reach an end point. A dependence on mass consumption, both structural and cultural, is felt by all, even if it can be counteracted.

Several of the interviewees described reducing their consumption as a stepwise process. It is about successively adding new areas of attention, forms of effort, routines or decision-making rules. They gradually learn more and acquire new skills needed for the new lifestyle. One activity leads to another, which is known as a spill-over effect (Osikominu & Bocken 2020). The interviewer asked about consumer items that are especially difficult to cut down on or give up altogether. Interviewees mostly mentioned meat, dairy products, cars, or car use. Products and services connected to their children were frequently portrayed as a difficult area (see also Isenhour 2010; Walther & Sandlin 2013). Difficulties were often related to the family situation or other social groups, and not primarily to individual needs and desires, thus indicating social-relational challenges. The interviews showed that the process of reducing consumption is fundamentally social. Even if interview questions were addressed to an individual person, the relation to a partner, family or another social context appeared central. The following sections discuss this in detail in relation to the four themes.

Fostering social relations with everyday rituals of (anti-)consumption

Social relations, intimate relations within families, and relations with friends and associates can be a source of consumption because participants in such relations validate each other and create social solidarity through the joy, pleasure and shared attention

that group consumption can offer. Consuming things together, or enjoying pre-packaged commoditized experiences as a group, can be a source of positive emotional energy that the members of a social group wish to experience over and over, and that strengthens their bonding.

Living an everyday social life without engaging in commoditized interaction rituals seems difficult or even impossible in the current mass consumption society. Yet, such rituals can be channeled in alternative directions: having a glass of wine at a café rather than shopping with a friend, enjoying a vegetarian dish instead of meat, vacationing by train in Europe instead of flying to a more distant destination, working together in the garden and enjoying its fruits together. Interviewees spoke in various ways about the benefits and challenges of a less consumerist focus with regard to social relations and socializing with others.

Sometimes old habits of consumption are accepted because of a felt need to maintain family rituals. A common theme in the interviews was difficulties related to the family situation rather than to individual needs and desires. I illustrate this topic with a narrative from a woman living in a rural setting who has developed a holistic, anti-consumerist approach. She discusses the car question.

We're not ready to give up the car completely. Because, actually we could manage our everyday life quite well, but it wouldn't be possible for us to do what we value on the weekends. And that is, to get us out into nature. To different nature reserves and so on and like hang around there. That would be much harder. We probably would not do it to the same extent if we had taken public transportation. And similarly, it would be more difficult to visit our parents and siblings who live, well, 200–250 kilometers away. Because it would be hard to bring along everything you need to have, and it will be difficult to get out to the summer cottage where they live half the year. (IP21f38)

For this woman, the car is not a consumer symbol to be celebrated – such as in rituals connected with masculinity norms – but is perceived as a technological necessity to preserve social relations and maintain the ritual of weekend excursions. Similar findings about everyday dilemmas were also documented in research on people who are trying to minimize their carbon footprints (Cherrier, Szuba & Özçağlar-Toulouse 2012). Flying, or taking the car, may represent a desire to be mobile, to be able to reach distant places. Flying to a distant place can be a symbol of escape. Being able to fly or take the car can be seen as a way to guarantee one's ability to remain socially connected.

One kind of everyday ritual that several interviewees described as a challenge is gift-giving. Participants expressed that they found it difficult to resist the consumerist frame when it comes to gifts (Schoonmaker 2006; Lorenzen 2017). This emerged as a surprisingly important topic in my interviews, given that the interview guide did not include any explicit questions about this practice. Presents may not be the largest expenditures for a person or family, yet they are symbolically charged and appear to symbolize and legitimize consumer culture, and help socialize children into

consumption-related expectations (Schor 2005). A majority of the interviewees spoke about this theme, mostly in terms of a social obstacle. This is an issue that causes everything from mild discussions to serious disagreements and conflicts, albeit temporary ones. Signaling that one wants to abandon the ritual of exchanging Christmas presents with relatives and associates can be interpreted as provocative. Interviewees expressed feeling uneasy about this issue and spoke of dilemmas and compromises. Presents for children can be seen as symbols of mass consumption, a culture that parents may want to protect their children from, perhaps by fostering alternative symbols. However, not giving presents to children is also seen as impossible. One woman said you cannot send your child to a buddy's birthday party with a package of organic raisins.

The following interviewee is representative of those who see this domain as full of conflicts. She says that she has refrained from exchanging Christmas presents at work, which led to heated discussions:

You become a bit of a killjoy when you express such opinions. So there's a dilemma sometimes, that you feel strongly that others may be doing wrong or that you're contributing to something that you yourself think is wrong, at the same time as you don't want to be that boring person who ruins other people's enjoyment. At the same time as maybe one should ruin other people's enjoyment to make them think about their behavior. So it is a very difficult balancing act, still wanting to have a good relationship with people around you. (IP8f34)

Discussions and conflicts are experienced as tiresome and interfering with the harmony of the social group. A few interviewees mention positive consequences of starting such discussions, even though they are troublesome initially. There are also several examples of what types of gift-giving practices that the interviewees are inventing. They talk about reducing the amount and frequency of giving presents, only exchanging second-hand items with relatives, or only giving experiences or homemade things and avoiding anything commoditized, including prepackaged experiences. Such creativity has also been documented in previous studies of birthday parties (Schoonmaker 2006) and gift giving (Lorenzen 2017) among environmentally conscious people.

For an individual, a divorce or the death of a spouse can reveal something about (mass)consumption and everyday rituals within a small social unit. One retired widow says that she consumes almost nothing nowadays and that she has become very "anti-consumption" since the death of her husband, despite the fact that he too was environmentally conscious. At least five of the interviewees who are single have previously lived with a partner (divorcees, widows). All of them express that the ending of the relationship led to less consumption. The opposite, getting married, can result in painful compromises. Two of the interviewees found life partners with roots in other continents. This involves difficult decisions regarding whether or not to visit relatives, as it would require flying.

A further important driver of consumption, apart from family relations, has to do with forming social bonds among friends. I illustrate this topic with a narrative from a

woman who reflects on past times when her interest in the outdoors, which she shared with her friends, involved much unnecessary consumption of sports equipment.

It's difficult when you're in a group like that. It's easy to buy what others have, because you think it's necessary to display your identity with a certain jacket. (IP14f50)

For different reasons, her participation in this group of friends ended, which was a wake-up call and an opportunity to question the consumption within this social circle:

Then I was no longer in a milieu of people obsessed with equipment. When I started going out into nature on my own, I realized more what you need and don't really need. Sometimes I felt ridiculously over-dressed when I was just going out for a walk in the woods. Then I stood there like a question mark and wondered why do I have this stuff? Things got worn out and when I went to buy new ones, it was completely absurd how expensive it was, and they started talking about technology; there's such an extreme level of technical detail in the tiniest fiber of the sports equipment. (IP14f50)

The fancy equipment was needed as a requisite for participating in the group's outdoor-life rituals, not for survival in nature. What this woman expresses – and there were several similar stories in the material – is that because of the social forces of the group and its interaction ritual chains, it can be difficult even to see one's high level of dependence on mass consumption habits until one gets some distance from the group and encounters alternative kinds of knowledge and reference groups. Counteracting the dependence thus needs to be a deliberate act and requires a favorable context and social relations.

In sum, findings show that downsizers creatively invent many new and less commoditized, though still emotionally energizing, rituals that succeed in strengthening social bonds (Collins 2004). Fully escaping from mass consumption culture seems impossible, however, because it would involve the risk of rejecting one's most important relationships. Consumption remains important, even for downsizers, as a means of expressing love and care (Miller 1998), as can be seen in such activities as the vacation trip (reliance on car, aviation), festive meals, and gift-giving practices. Although participants learn from the stepwise downsizing process itself, it is also interesting to observe that changes in relationships, such as a divorce or making new friends, help them recognize everyday consumerist rituals.

Challenging the norms and normality of mass consumption

This second theme is about how the intersection between consumption and close social relations relates to wider norms and conceptions of normality in society. It links with the first theme because interaction rituals, such as gift-giving, tend to give rise

to norms (standards of morality, in Collins's (2004) terminology) in that such rituals should be respected and fulfilled in particular ways. The pressure that consumerist norms and reflections exert on what is considered normal was a frequent topic in the interviews. Interviewees spoke frequently about "aha" experiences and how their previous perception of the "normality" of (excessive) consumption was exposed by the lifestyle experiment of consuming less. They spoke of positive experiences such as increased reflective capacity, better control of spending habits, and a sense of having enough things (see also Grauerholz & Bubriski-McKenzie 2012; Joyner Armstrong, Hiller Connell, Lang *et al.* 2016; Callmer 2019). There were challenges as well, which reflect such notions as the "glass floor" discussed earlier. The analysis of the material found three types of challenges. First, many interviewees feel they often come across as a killjoy when they challenge consumption norms (which connects with the first analytical theme because as a killjoy you threaten socially agreed interaction rituals). They use terms such as the "the nail in the eye", "odd", "uncomfortable", "killjoy", "party pooper", "bore", "the master", "know-it-all", and so on [additional Swedish words: *Bror Duktig, miljömupp, Svarte Petter, fröken-PK, besserwisser*] to express how they feel in various situations with relatives and workmates. Interviewees say that this feeling of being labeled does not affect their own consumption very much, but that they are affected in the sense that they are selective about when they discuss their views openly and dare to be the difficult person in the break room. One man says he does not even have to say anything; he still gets comments: "They always feel compelled to apologize when I'm around" (IP23m42). This common experience of feeling like a killjoy reflects a hegemonic consumer norm. Openly rejecting this norm creates tension in social relationships.

A second theme regards conflicts, criticism and bullying in one's social milieu. A few interviewees had experienced conflicts in their closest relationships (Cherrier, Szuba & Özçağlar-Toulouse 2012), even if this is not a frequent topic in the interview material. One woman describes how her views and ambitions deviate from those of her husband and children, which leads to discussions and arguments. A couple of divorced interviewees' narratives show that some problems remain because they have children together with their ex-spouses. The children get the things they want from the other parent.

One man talks about his experience of being bullied and humiliated in his social environment, and that he can be regarded as an outcaste (*Svarte Petter*) and several other caricatures, and that he has lost friends (see also Osikominu & Bocken 2020):

I'm a bit surprised and worried that when you talk about things you do that are good for the climate and the environment, and are committed, you're considered an idiot. I've been called, by both friends and by relatives, in both public and more private settings, both an environmental muppet and an environmental Taliban, eh yeah idiot, yeah, who doesn't understand anything, and so on. In fact, it also means that I no longer hang out with some friends. (IP5m54)

Difficult discussions, negotiations and conflicts can also occur in the workplace. The following interviewee, who experiences much humiliation and repression, has had the most negative social-relational experiences of anyone in the interview material, but several others also mention losing friends and acquaintances. A woman who sometimes perceives herself to be a party pooper talks about how both colleagues and neighbors can be provoked by her. Her residential area:

is characterized by fairly high incomes, people who live in a very unsustainable way. [They] build a lot of new buildings ... and build and build. There have to be more and more charming, and nicer and nicer houses. Traveling everywhere, all the time. Two cars in all households... (IP12f36)

The third theme concerns clashes between social norms: old, dominant, and new. All interviewees, without exception, perceive that the dominant norms are tied to mass consumption. As indicated above, this dominance of pro-consumerist norms makes it challenging to deal with social relations within families, and particularly among relatives, friends, neighbors, and colleagues. Some interviewees are more bothered than others about feeling they are viewed as the deviant one. Isenhour (2010:466) describes "Sweden's conformist culture" as a barrier to confronting consumption norms: "this egalitarian ethos and focus on solidarity within Sweden means that many Swedes are hesitant to separate themselves from the comfort of mainstream consumerism and to abandon the safety of Swedish cultural symbols and normative frameworks".

At the same time, both old and new norms come to the rescue. Old norms are related to thrift and self-sufficiency, and new or reinvented norms have much to do with recent changes in the public debate and media coverage about climate change and other environmental issues. Interviewees perceive that lifestyle practices related to vegetarianism, veganism, second-hand shopping, frugality, the sharing economy, and similar have become more recognized and socially accepted, even respected. Cutting down on one's consumption out of concern for the environment is no longer socially deviant to the same extent as before. One man mentions media coverage: "All the media coverage of the climate threat makes it very easy for me to explain to people why I don't want to travel" (IP23m42). The fact that one is in a buy-nothing period can be regarded as a positive norm that fits with current trends.

So it feels like it isn't: "are you so poor that you're not allowed to buy anything for yourself?" Instead it's more like: "Well done, that you can manage it." (IP10f50)

In sum, the downsizers expressed, in various ways, something akin to a glass floor (Cherrier, Szuba & Özçağlar-Toulouse 2012). Several think they are killjoys, and several have experienced conflicts and demanding discussions with people as well as a hegemonic pro-consumerist norm. The fact that high levels of consumption are generally considered normal in society constitutes a hindrance to having everyday discussions. At the same time there are positive signs that norms are changing. What seems to be crucial is the

possibility to find and surround oneself with people and reference groups that confirm one's identity and aspirations (see theme four, below). This may be easier said than done, however, because one generally does not choose one's relatives, neighbors, and colleagues.

Resisting status consumption and social comparison: more difficult for parents

As the previous section showed, the groups interviewed for this study experience the dominant social norms, and do not want to be killjoys or to appear socially odd. Nonetheless, they do not generally appear worried about losing their identities or social status if they fail to consume the “right” things in the “right” amounts. Rather, for them pride was linked to consuming less than others, and having a smaller carbon footprint than the average citizen. In this contrasting sense, social comparison and distinction was not unimportant, and can be associated with some cultural capital and eco-habitus (Portwood-Stacer 2012; Carfagna, Dubois, Fitzmaurice *et al.* 2014).

Nonetheless, the interviewees did feel some pressure related to comparisons regarding (status) consumption. Again, gift-giving emerges as an issue. Giving (and being able to give) presents signals something about who you are and want to be. A woman (IP10f50) says that apart from food and medicine, presents are the only type of thing she cannot avoid buying, despite a general shopping pause. She says that she does not want to appear worse or poorer than people in her surroundings. She has a limited personal economy, but much of what she saves is spent on “nice presents”. Another topic is mentioned by a woman who quit her job to invest in her own crafts business. She reasons that this choice can be seen as resigning from the prestige of having a career: “viewed with traditional eyes, it’s like a step down somehow” (IP22f50). She believes that this competition for career and status is a big hindrance for many people trying to reduce their consumption, but she was able to do it, and she mentions that positive responses from her social network have been very important.

The big obstacle, however, concerns interviewees with children. While parents may not be very worried about how they position themselves in relation to status consumer objects, they do worry about their children. There is pressure among parents, because of social comparison and judgment, to maintain status consumption for their children (toys, fashion, electronic devices, gifts, long-distance vacations), and this makes it difficult to reduce consumption. They do not want their children to be bullied, to seem poor or odd, or to feel envious. One father reasons as follows:

Much of my consumption is about my children, and I haven't really figured anything out that works. Of course, I try to hold back, but I buy significantly more, or we buy significantly more than I would like. And it's also very much a question of comparisons, with other children getting more. On this issue, I don't have... I don't know the key to going forward with that thought. It's rather that I don't want my children to feel neglected or set aside or treated worse by other people's children. It's like a very sore spot. (IP23m42)

It can be difficult to convince one's children about the problematic nature of fashion, brands, electronics, shopping, and vacations in far-away places, especially in the face of peer pressure, advertisements, children parties, and so on. A mother with two children (IP12f36) says:

IP: It's really clear with the older child [7 years] that it's starting to increase. She has very specific wishes about things.

Interviewer: In first grade?

IP: Yes.

Interviewer: So there may be some signals from friends?

IP: Very much. We also live in a residential area with very high socio-economic status, high average income among the parents, and this is noticeable among the children as well. They have gadgets, so infernally many gadgets. That creates some kind of pressure.

Peer pressure is mentioned by several participants:

The children can come home and ask "Why don't I have this thing that my friends have?" or "Why do we do that?" The question often arises: "Why do we only have one car when everyone else has two cars?" So these are the things you encounter. (IP8f34)

It's the highest dream to be like everyone else when you're that age, to have everything you think everyone else has. (IP11f40)

She [9-year-old daughter] wants new things and she wants to travel outside Sweden... it has to be Thailand, where her friends have been to. And yet she goes to school with extremely environmentally friendly people. (IP17f47)

It is apparent that children make things difficult, when it comes to reducing or refraining from consumption (see also Schor 2005; Isenhour 2010; Walther & Sandlin 2013; Callmer 2019). What interviewees say they can do is to try to make their children more aware and teach them impulse control and how to see through the advertisements and brand labels. Interviewees also spoke of avoiding places and situations where there are lots of advertisements, such as by having ad-free TV. They may be able to teach their children such critical reflexivity, but it is more difficult to urge them to ignore the social comparison game in school and between friends. One interviewee mentioned taking a more drastic approach; their family chose to live in a somewhat secluded rural area to reduce opportunities for social comparisons. But her children have not yet entered their teens.

In sum, the interviewees remind us with their narratives that they are not just individuals. Caring for others within one's relationships includes caring about how others are affected by social positioning and status comparison via consumption. When it

comes to bolstering their own identity as individuals, status consumption and material possessions appear almost to be a non-issue. They do make comparisons, but express feeling pride in complying with a counter-consumerist norm. The dilemma for them is that their choices affect others around them, especially their children. Thus, social stratification, and mechanisms related to social comparison and judgment, do shape the conditions and opportunities for people to transform their lifestyles by reducing consumption, even if this mechanism mainly operates indirectly through caring for others.

Social and community support for downsizing

An implication of the results presented in previous sections is that successful downsizing cannot just be an individual undertaking. Support within one's social relations is essential. Consumption rituals for social bonding, norms and normality related to mass consumption, and issues of status consumption and social comparison are topics that need to be examined and confronted together, within various social spheres and communities. It is evident from the interviews that couples plan their everyday lives together. They support, discuss, debate, negotiate, compromise, question purchases, help resist each other's impulsive buying, assess purchases made, and critique and try out activities together. One partner may be more committed than the other, although many interviewees describe how essential support and compliance from the less committed partner is. The couple's children – whether small, teenagers, or young adults – are also often included in the family discussions. The social sphere beyond the household (some interviewees were single households) includes relatives, friends, work colleagues, and civil society associations. Being able to change one's lifestyle requires joint discussions about alternative activities, social norms, and how to cope with peer pressures and reference groups connected to high levels of consumption. Group members need to discuss creative ways to cope with such pressures. Within the family and among neighbors and colleagues there is also a need to come to agreement about a variety of matters because you share an economy and a home with family, an office or shared workspace with colleagues, and local facilities with neighbors.

Social validation is important to not feeling odd, for example if one does not wear fashionable clothes. Several interviewees describe their circle of friends in this way. A woman active in a transition group says she can feel like an oddball [Swedish: *kuf*] sometimes but,

there [in the transition group] you're all made of the same stuff [Swedish: *samma skrot och korn*] ... It's nice to be able to say that you save things and such, and not be seen as weird. (IP6f45)

Several mention that one's circle of friends is important to not feeling deviant, particularly in cases when one's colleagues, relatives and other acquaintances tend to adopt dominant mass consumption norms. It should also be emphasized that having a less

consumerist focus in general – and the free time that comes from working less – can be perceived as beneficial for fostering social relations, something several interviewees implicitly or explicitly touch on. People can be creative in developing everyday social-bonding rituals with less focus on consumption items and consumerist settings.

Interacting with like-minded peers can also be an important enabler because it makes you more committed:

When you make such decisions together with others then you become a bit more motivated, perhaps to ... to implement what you've thought about, because you've promised to do it in front of each other. (IP19f31)

Social support also encompasses a wider circle than just one's most intimate relations and closest friends. Several interviewees were involved in various groups, such as study circles or transition networks. These provide social capital, which is important to gaining symbolic resources (legitimacy), cognitive resources (ideas, tips), and material/infrastructural resources. Several interviewees also expressed that they felt a sense of connection through groups in social media. They mentioned how likes and positive comments were encouraging. Indeed, several interviewees described the importance of being surrounded by a network of like-minded people, both physically and on social media. This support is an important source of tips, information, and knowledge about alternative ways of living, but also helps one to be more self-confident, to confirm the value of one's own choices in life, and to gain some hope (Ojala 2016).

I have become more and more involved in an association of people who are "climate activists" or something like that. It's easier when there are more of us who share the same worries about the future and our extreme overconsumption! (IP12f36, memory notes February)

Several interviewees spoke of feeling a need to do more than only taking individual responsibility and to engage in more outward-oriented action to complement one's efforts. Interviewees spoke about their actions in relation both to concrete others (as potential role models, by discussion, provocation) and to a larger collective. The types of action vary, and include participating in civil society associations such as transition networks, arranging study circles, running websites, writing blogs, confronting consumerist norms and practices in the workplace, and discussing on social media or in other contexts. Social support in a social setting can provide the self-confidence needed to be more assertive in relation to others who disagree (see theme two above).

Looking beyond the downsizers' immediate social network, one finds the socio-material arrangements in the local community and region. Interviewees discussed many practical challenges to living a life that is less reliant on consumption. This involved issues of time, mobility, and proximity to needed resources, the workplace and friends and relatives. Some of the interviewees lived in a city, others in a rural area, so the possibilities and challenges related to time, infrastructure, and distance differed a

great deal. What was possible for one (e.g., access to safe bicycle lanes) was a problem for someone else. Time, distance, and logistics are no small matters for the downsizers, especially if they live a (social) life without a car. Everyone needs to juggle their time and achieve some work-life balance. Regardless of place of residence, local physical infrastructure has not generally been constructed for a downsized life, particularly not a car-free life, although several interviewees could see improvements related to new means of transportation, better cycling infrastructure and more second-hand, repair, and borrowing outlets (tools, equipment, books). It is outside the scope of this paper to go more deeply into issues of physical infrastructure. However, it is important to stress that such temporal, geographical, and infrastructural aspects, including issues of mobility and proximity, also connect very closely to social life dynamics and possibilities to maintain social relations. It is of key concern that people with aspirations to reduce their consumption have ready access to a social network. Not everything happens on the internet and social media, not even during a pandemic. People need to be able to physically meet with members of their social network.

In sum, support from one's social relations (family, friends, relatives, colleagues), which has practical, cognitive, moral, and emotional aspects, appears necessary for transformative lifestyle change. People share social lives and physical circumstances, and they need alternative role models, positive reference groups, enriching discussions and negotiations, and motivation and encouragement from peers and family members. They rely on a facilitating infrastructure in the community. All such support is essential for their ability to cope with challenges related to the other three themes: less commoditized rituals, confronting social norms and conceptions of normality, and resisting social comparison and judgment.

Conclusion

There are several institutional, infrastructural, practical, and personal challenges to reducing consumption. This article, however, has emphasized the equally compelling challenges related to social relations. Some of these challenges (theme 1) are linked to the ways in which consumption intersects with various interaction rituals that people frequently engage in to confirm social relations and strengthen social bonds. Even if downsizers can creatively invent many new less commoditized rituals, and gain time for a renewed focus on social relations, fully escaping from mass consumption culture seems impossible, as it would imply losing the ability to express love, care, and friendship. Other challenges (theme 2) relate to dominant consumerist norms and standards of normality, which cause difficulties for downsizers, as they may feel like killjoys and experience conflicts and difficult discussions with acquaintances. However, positive signs of changing norms in society give downsizers some leverage and possibilities to find and surround themselves with positive role models and reference groups. Still other challenges (theme 3) are related to social stratification and comparison, in that even for a committed downsizer it is sometimes socially important to consume the right things and the right amounts. However, this pressure was especially strongly felt

by parents worrying about their children's consumption. Thus, social stratification and mechanisms related to social comparison and judgment shape conditions and opportunities for reducing consumption, even if this mechanism operates indirectly. In each of these three thematic areas – everyday rituals, norms and normality, social comparison – the people interviewed for this study were able to creatively invent new practices and could speak about gaining insights. A crucial factor for positive development was receiving support (theme four) from one's social relations and wider social network (family, friends, relatives, colleagues), which includes practical, cognitive, moral, and emotional aspects. Such support appears necessary for transformative lifestyle change.

My conclusion is that, in addition to institutional and infrastructural factors, these four themes related to social relations are critical for understanding limits and possibilities for transforming one's lifestyle away from patterns of mass/excess consumption. Therefore, in future studies and policy about sustainable lifestyle transformation – which is an extremely important topic considering the current climate and ecological crises – increased attention must be given to social-relational challenges. The framework of the four themes offered here contributes by providing theoretical resources to study these challenges and, more generally, the social embeddedness of (over)consumption and resistance to it, and thus to avoid an overly individualistic conception of consumer behavior and lifestyle change. Again, it should be stressed that the four themes are analytical. In concrete practices – birthday parties, commuting to work, vacationing, dining – consideration ought to be given to all these aspects of social relations and how they intersect. Moreover, one must be attentive to both positive experiences (pride, positive emotional energies related to joint activities, etc.) and negative experiences (anxieties related to social judgment, fear of being a killjoy, appearing deviant, etc.) involved in both continued overconsumption and downsizing practices.

As regards appreciation of the efforts made, one final observation worth stressing is that interviewees generally reported that many aspects of their personal and social lives had become better as a result of consuming less (and in some cases, working less), and that these improvements significantly outweighed the disadvantages. None of the interviewees wish to return to a situation of more consumption. Rather, they spoke of an increased quality of life. This is perhaps not very surprising, given that they embarked upon this process of lifestyle change voluntarily, and similar results have been documented in previous studies of downsizers (Jackson 2005; Dittmar 2008; Kasser 2009, 2017). At the same time, such experiences are noteworthy, not least because many interviewees were surprised by this effect. An interesting direction for further studies would be to compare experiences among this category of voluntary downsizers with cases of involuntary reduction of consumption, for example that caused by the Covid-19 pandemic (see also Boström 2021). What are the possible insights gained from comparing voluntary and involuntary disruption of consumer practices?

As addressed in the introduction, an obvious methodological limitation in terms of external validity is that these groups of people may not experience all or the same kinds of social relational pressures as more mainstream consumers do. For instance, mainstream consumers may feel even more dependent on consumerist norms and

standards of normality, as well as on status consumption, and they may spend time together with acquaintances in more consumerist ways – fostering their social bonds. They may relate to groups of people and be embedded in social relations in which it is more challenging to deviate from the rituals, norms and habits of a mass-consuming way of life. If such challenges are perceived as strong and inhibiting among very committed frontrunners of lifestyle change, they are likely to be even more compelling to more mainstream environmentally conscious consumers. This is an interesting topic for future research. Sociology can contribute studies on many aspects of social dynamics related to transformative lifestyle change, and can thus play an important role in this wider interdisciplinary field of research.

References

- Bauman, Z. (2007) *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.
- Belk, R.W., G. Ger & S. Askegaard (2003) “The fire of desire: A multisited inquiry into consumer passion”, *Journal of Consumer Research* 30 (3):326–351. <https://doi.org/10.1086/378613>
- Berger, P. & T. Luckmann (1966) *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. London: Penguin books.
- Black, I. & H. Cherrier (2010) “Anti-consumption as part of living a sustainable lifestyle: Daily practices, contextual motivations and subjective values”, *Journal of Consumer Behaviour* 9 (6):437–453. <https://doi.org/10.1002/cb.337>
- Blumer, H. (1986[1969]) *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Berkeley: University of California Press.
- Boström, M. (2019) “Rejecting and embracing brands in political consumerism”, 205–225 in M. Boström, M. Micheletti & P. Oosterveer (Eds.) *The Oxford handbook of political consumerism*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190629038.013.50>
- Boström, M. (2020) “The social life of mass and excess consumption”, *Environmental Sociology* 6 (3):268–278. <https://doi.org/10.1080/23251042.2020.1755001>
- Boström, M. (2021) “Social relations and everyday consumption rituals: Barriers or prerequisites for sustainability transformation?” *Frontiers in Sociology* 6:723464. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.723464>
- Bourdieu, P. (1984[1979]) *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Callmer, Å. (2019) *Making sense of sufficiency: Entries, practices and politics*. PhD thesis. Stockholm: KTH Royal Institute of Technology.
- Carfagna, L.B., E.A. Dubois, C. Fitzmaurice, M.Y. Ouimette, J.B. Schor, M. Willis & T. Laidley (2014) “An emerging eco-habitus: The reconfiguration of high cultural capital practices among ethical consumers”, *Journal of Consumer Culture* 14 (2):158–178. <https://doi.org/10.1177/1469540514526227>
- Cherrier, H., M. Szuba & N. Özçağlar-Toulouse (2012) “Barriers to downward carbon emission: Exploring sustainable consumption in the face of the glass floor”,

- Journal of Marketing Management* 28 (3–4):397–419. <https://doi.org/10.1080/0267257x.2012.658835>
- Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton: Princeton University Press.
- Dittmar, H. (2008) *Consumer culture, identity and well-being: The search for the “good life” and the “body perfect”*. New York: Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203496305>
- García de Frutos, N., J.M. Ortega Egea, J. Martínez del Río (2018) “Anti-consumption for environmental sustainability: Conceptualization, review, and multilevel research directions”, *Journal of Business Ethics* 148 (2):411–435. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3023-z>
- Grauerholz, L. & A. Bubriski-McKenzie (2012) “Teaching about consumption: The ‘not buying it’ project”, *Teaching Sociology* 40 (4):332–348. <https://doi.org/10.1177/0092055x12441713>
- Hagbert, P. & K. Bradley (2017) “Transitions on the home front: A story of sustainable living beyond ecoefficiency”, *Energy Research & Social Science* 31:240–248. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2017.05.002>
- Hobson, K. (2019) “‘Small stories of closing loops’: Social circularity and the everyday circular economy”, *Climatic Change* 163:99–116. <https://doi.org/10.1007/s10584-019-02480-z>
- Hochschild, A. (2011) “Emotional life on the market frontier”, *Annual Review of Sociology* 37:21–33. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150137>
- Isenhour, C. (2010) “On conflicted Swedish consumers, the effort to stop shopping and neoliberal environmental governance”, *Journal of Consumer Behaviour* 9 (6):454–469. <https://doi.org/10.1002/cb.336>
- Jackson, T. (2005) “Live better by consuming less? Is there a ‘double dividend’ in sustainable consumption?” *Journal of Industrial Ecology* 9 (1–2):19–36. <https://doi.org/10.1162/1088198054084734>
- Jackson T. (2017) *Prosperity without growth: Foundations for the economy of tomorrow*. Second edition. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315677453>
- Jenkins, R., E. Nixon & M. Molesworth (2011) “‘Just normal and homely’: The presence, absence and othering of consumer culture in everyday imagining”, *Journal of Consumer Culture* 11 (2):261–281. <https://doi.org/10.1177/1469540511402446>
- Joyner Armstrong, C.M., K.Y. Hiller Connell, C. Lang, M. Ruppert-Stroescu & M.L.A. LeHew (2016) “Educating for sustainable fashion: Using clothing acquisition abstinence to explore sustainable consumption and life beyond growth”, *Journal of Consumer Policy* 39 (4):417–439. <https://doi.org/10.1007/s10603-016-9330-z>
- Kasser, T. (2009) “Psychological need satisfaction, personal well-being, and ecological sustainability”, *Ecopsychology* 1 (4):175–180. <https://doi.org/10.1089/eco.2009.0025>
- Kasser, T. (2017) “Living both well and sustainably: A review of the literature, with some reflections on future research, interventions and policy”, *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 375 (2016): 20160369. <http://dx.doi.org/10.1098/rsta.2016.0369>
- Kennedy, E. & D. Hauslik. (2018) “The practice of green consumption”, 187–206 in

- M. Boström & D.J. Davidson (Eds.) *Environment and society: Concepts and challenges*. Basingstoke: Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76415-3_9
- Lee, M.S.W., J.M. Ortega Egea & N. García de Frutos (2020) "Anti-consumption beyond boundaries: From niche topic to global phenomena", *Psychology and Marketing* 37 (2):171–176. <https://doi.org/10.1002/mar.21330>
- Lorenzen, J.A. (2017) "Social network challenges to reducing consumption: The problem of gift giving", *Symbolic Interaction* 41 (2):247–266. <https://doi.org/10.1002/symb.312>
- Miller, D. (1998) *A theory of shopping*. Cambridge: Polity Press.
- Miller, D. (2010) *Stuff*. Cambridge: Polity Press.
- Nelson, M.R., M.A. Rademacher & H.-J. Peak (2007) "Downshifting consumer = upshifting citizen? An examination of a local freecycle community", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 611 (1):141–156. <https://doi.org/10.1177/0002716206298727>
- Ojala M. (2016) "Facing anxiety in climate change education: From therapeutic practice to hopeful transgressive learning", *Canadian Journal of Environmental Education* 21:41–56.
- Osikominu, J. & Bocken, N. (2020) "A voluntary simplicity lifestyle: Values, adoption, practices and effects", *Sustainability* 12 (5):1903. <https://doi.org/10.3390/su12051903>
- Portwood-Stacer, L. (2012) "Anti-consumption as tactical resistance: Anarchists, subculture, and activist strategy", *Journal of Consumer Culture* 12 (1):87–105. <https://doi.org/10.1177/1469540512442029>
- Rebouças R. & A.M. Soares (2020) "Voluntary simplicity: A literature review and research agenda", *International Journal of Consumer Studies* 45 (3):303–319. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12621>
- Sassatelli, R. (2007) *Consumer culture. History, theory and politics*. London: Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781446212684>
- Sassatelli, R. & F. Davolio (2010) "Consumption, pleasure and politics: Slow food and the politico-aesthetic problematization of food", *Journal of Consumer Culture* 10 (2):202–232. <https://doi.org/10.1177/1469540510364591>
- Schoonmaker, S. (2006) "Piece of cake: Children's birthday celebrations and alternatives to consumer culture", *Sociological Focus* 39 (3):217–234. <https://doi.org/10.1080/00380237.2006.10571286>
- Schor, J.B. (1998) *The overspent American: Why we want what we don't need*. New York: Harper.
- Schor, J.B. (2005) *Born to buy*. New York: Scribner.
- Schor, J.B. & C.J. Thompson (Eds.) (2014) *Sustainable lifestyles and the quest for plenitude: Case studies of the new economy*. New Haven: Yale University Press.
- Shaw, D. & C. Moraes (2009) "Voluntary simplicity: An exploration of market interactions", *International Journal of Consumer Studies* 33 (2):215–223. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2009.00760.x>
- Shove, E. (2003) *Comfort, cleanliness and convenience: The social organization of normality*. Oxford: Berg.

- Shove, E. (2010) "Beyond the ABC: Climate change policy and theories of social change", *Environment and Planning A* 42 (6):1273–1285. <https://doi.org/10.1068/a42282>
- Spaargaren, G. (2011) "Theories of practices: Agency, technology, and culture: Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order", *Global Environmental Change* 21 (3):813–822. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.03.010>
- Stolle, D. & M. Micheletti (2013) *Political consumerism: Global responsibility in action*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511844553>
- Uggla, Y. (2019) "Taking back control: Minimalism as a reaction to high speed and overload in contemporary society", *Sociologisk Forskning* 56 (3–4):233–252.
- Veblen, T. (1992[1899]) *The theory of the leisure class*. Boca Raton: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315135373>
- Walther, C.S. & J.A. Sandlin (2013) "Green capital and social reproduction within families practising voluntary simplicity in the US", *International Journal of Consumer Studies* 37 (1):36–45. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2011.01050.x>
- Wilk, R. (2002) "Consumption, human needs, and global environmental change", *Global Environmental Change* 12 (1):5–13. [https://doi.org/10.1016/s0959-3780\(01\)00028-0](https://doi.org/10.1016/s0959-3780(01)00028-0)
- Wilkinson, R. & K. Pickett (2018) *The inner level: How more equal societies reduce stress, restore sanity and improve everyone's well-being*. London: Penguin books. <https://doi.org/10.1002/ajhb.23334>
- Zorell, C.V. (2020) "Nudges, norms, or just contagion? A theory on influences on the practice of (non-)sustainable behavior", *Sustainability* 12 (24):10418. <https://doi.org/10.3390/su122410418>

Author

Magnus Boström is a professor of sociology whose research covers environmental sociology, sociology of consumption, political sociology, and organization studies. His research interests include politics, representation, consumption, action, and transformative learning in relation to various transnational environmental and sustainability issues.

Corresponding author

Magnus Boström
 School of Humanities, Education, and Social Sciences, Örebro University
 701 82 Örebro
magnus.bostrom@oru.se

Livspolitik och existentiell mening i ett alternativsamhälle på landsbygden

Exemplet Uddebo

Life politics and existential meaning in an alternative rural society. The example of Uddebo.

This article explores the existential driving forces to develop an economically, socially, and ecologically sustainable alternative rural space, where circular economy, self-sufficiency and work-critical attitudes prevail. By focusing on 15 individual narratives, we analyze concrete practices and shared efforts as a road to an alternative local community and an existentially meaningful everyday life. The analysis is framed by an existential sociological perspective and by Beck's idea of the Children of Freedom in second modernity. By developing a life-political approach where "less is more", the interviewees both want to achieve a meaningful life in the present and build a sustainable society for future generations. The goal is for everyone to decide for themselves about their time use and finding collective solutions to individual problems, creating a space where existential meaning replaces the lived experience of meaninglessness in the consumer- and working society. However, the attempts to establish an alternative rural society also contain dilemmas and conflicts related to finding independent organizing and financing opportunities.

Keywords: life politics, alternative rural space, sustainability, existential meaning, Children of Freedom

Inledning

Den här artikeln handlar om ett antal personers strävan efter att skapa ett meningsfullt liv på landsbygden, bortom det övergripande samhällets normer om lönearbete och konsumtion. Vi tar del av deras tankar om livet i *Uddebo*, en liten ort i Västra Götaland. Till skillnad från många andra landsbygdsorter har invånarantalet här ökat under de senaste åren. Flera inflyttade är unga med kulturintresse som när en dröm om ett samhälle där självhushållning och arbetskritiska förhållningssätt råder.

Vi analyserar intervjuerättelser från 15 personer, alla inflyttade eller återinflyttade till Uddebo. Utifrån ett existenssociologiskt perspektiv, som sätter människans existentiella meningssökande i förgrunden, undersöker vi drivkrafter för att söka sig till platsen. Frågor vi ställer är hur existentiellt meningsskapande är förbundet med lokalt utvecklade metoder för att bygga ett hållbart alternativsamhälle, det vill säga ett samhälle som värnar såväl den egna livsmiljön som kommande generationers resurser.

Artikelns tema är således hur hållbarhet kan formas genom levd erfarenhet, konkreta praktiker och gemensamma projekt. Läsaren får ta del av berättelser om hur ett antal personer strävar efter att utveckla nya livsmönster i ett alternativt samhälle, hur de med Becks (1998, 2000[1986]) ord utvecklar en vardaglig *livspolitik* som de vill göra bestående bortom det kapitalistiska arbetssamhället.

I artikeln beskrivs hur livspolitikerna utvecklats underifrån och med gemensamma krafter. Men vi pekar också på hot mot den alternativa livsföringen som de intervjuade identifierat: att ställa sig utanför det övriga samhällets normer kräver resurser. Oenighet kan uppstå inom gruppen om vilken väg Uddebo ska ta i framtiden och vilka som ska ta ut riktningen. Liknade problem känns igen från tidigare studier av alternativsamhällen och sociala rörelser (se t.ex. Ekberg 2016; Peterson 2019).

Även om vi jämför de intervjuades liv i Uddebo med urbana alternativsamhällen, är avsikten här att sätta landsbygden i centrum. Enligt Tillmar (2019:222) saknas forskning om svenska förhållanden som just analyserar ”lokalsamhällen på landsbygden som spirar och utvecklar alternativa visioner, och som till och med har en inflyttning på grund av detta”. Därtill behövs analyser som utmanar dominerande föreställningar om att landsbygden i motsats till staden bebos av en homogen grupp och att möten och meningsskiljaktigheter här lyser med sin frånvaro (Forsberg, Lundmark & Stenbacka 2012). Artikeln kan betraktas som ett försök att anta denna utmaning med fokus på betydelsen av existentiellt meningsskapande i en del av den livspolitik som utvecklats i Uddebo.

Vi inleder med ett avsnitt om våra analytiska utgångspunkter. Därefter kommer ett metodavsnitt, som följs av den empiriska analysen. I artikeln avslutning går vi in på varför en sociologisk analys som sätter landsbygden i centrum är väsentlig och vad ett existenssociologiskt perspektiv kan tillföra studier av alternativsamhällen.

Forskningskontext och analytiska utgångspunkter

I artikeln studeras visioner, praktiker och metoder som kan uppkomma i ett ruralt alternativsamhälle i strävan att skapa ett hållbart livssammanhang. Med detta menar vi ett liv som för individen eller gruppen framstår som meningsfullt och samtidigt inte uttömmar resurser för kommande generationer. I det sammanhanget närmar vi oss frågan om hur landsbygdsområden, som den i Uddebo, kan erbjuda specifika villkor för formandet av en fungerande livsmiljö och en meningsfull vardag.

Att studera rurala alternativsamhällen

Enligt Massey (2007) är platser en del av ett globalt och relationellt nätverk. Det betyder att de maktresurser och förståelsehorisonter som människor utvecklar i lokala sammanhang alltid är beroende av tolkningar och resurser som dominerar på andra orter och i andra städer. Massey poängterar att storstäderna har ekonomiskt och symboliskt företräde i den globala kapitalismen. Exempel på detta är att andelen arbetstillfällen i Sverige alltmer kommit att koncentreras till huvudstadsområdet (Eurofound 2019) och att främst landsbygdskommuner ställs inför krav på strukturomställningar

för att bli ”attraktiva” som inflyttningsorter (Rönblom 2016). Invånartäthet ses *per se* som något eftersträvansvärt, samtidigt som glesbygdspolitik tenderar att reduceras till frågor om skattereduktion, näringslivsstöd och priser på drivmedel (Brorström & Parment 2017), alternativt attraktionskraft som turistorter (Carlén 2017).

Exempel på samtidens urbana prerogativ tas upp i Uddbäcks (2021) studie av ungas liv och framtid i en svensk småstad. Uddbäck pekar på hur ungas val kringskärs av vad hon utifrån Ferrugia (2016) benämner ett *mobilitetsimperativ*, alltså kulturella föreställningar om att den framgångsrike rör sig bort från landsbygden. Den som däremot stannar kvar har gett upp hoppet om både klassresa och möjlighet till ny stimulans.

Att landsbygden förhåller sig som ”den andre” till storstaden framkommer även i Ekbergs (2016) historiska analys av rurala alternativsamhällen och urbana kollektiv i 1970-talets Sverige. När alternativa grupper flyttade till landsbygden motiverade de ofta detta med att de ville distansera sig från storstadens moderna samhällsliv och forma en mer ”genuin” livsmiljö. Samtidigt kunde de rurala alternativgrupperna själva uttrycka uppfattningar om staden som politikens centrum.

Enligt Halfacree (2007) återspeglas det urbana prerogativet även inom forskningen, där rurala radikala grupper ofta analyserats som ett svar på sina urbana föregångare. Trots kritiken avvisar Halfacree inte urbanforskningen, utan låter sig inspireras av Lefebvres (1991[1974]) analyser, där marginaliserade och resurssvaga gruppers erfarenheter – oavsett om de lever urbant eller ruralt – utgör platsanalysens utgångspunkt. I denna anda understryker Halfacree vikten av att belysa *platsens specifika livsföring*, där försök att leva enligt visionen om ett annat samhälle både kan hota och krocka med det liv som andra invånare på orten lever.

För Halfacree innebär den globala hierarkin mellan storstad och landsbygd att orter inte kan bestämmas utifrån geografisk placering. Platser bör snarare definieras utifrån hur de framställs i kunskapsproducerande sammanhang samt i politiska analyser och beslut. Därtill bör definitionen utgå från erfarenheterna hos de människor som bor på dessa platser, en utgångspunkt som vi delar med Halfacree. Detsamma gäller premissen om att landsbygden alltid bebos av flera olika grupper, både nyinflyttade och etablerade. Det ska därför understrykas att den livspolitik och det arbetskritiska förhållningssätt som beskrivs i de empiriska avsnitten endast utgör de intervjuades vardag, vilket är en av flera möjliga livsformer på orten.

På landsbygden, skriver Halfacree, är möten och samtal mellan olika grupper ofrånkomliga. Enligt Cras (2017) utgör just *det samverkande* – eller till och med *kommunitära* – en väsentlig riktlinje som invånarna på landsbygden många gånger måste rätta sig efter. Förhållandet har förstärkts i en tid då välfärdsservice och kommunikationer nedmonterats och ersatts av privata och civilsamhälleliga alternativ (Berglund, Johansson & Molina 2005). Som Cras ser det leder detta till att privata investerare verkar i det urbana rummet, medan en fungerande välfärd på landsbygden är beroende av rörelser, föreningar och lokal gemensam organisering. Som vi ser det kan detta ge utrymme för alternativa sociala, ekonomiska och ekologiska lösningar på samtida samhällsutmaningar.

Ett existenssociologiskt perspektiv

När det gäller den rumsliga maktordning som tecknats ovan har idéer om livskvalitet och hållbar utveckling på landsbygden ofta utgått ifrån färdiga modeller, där ökad inflyttning och attraktivitet, höjd utbildningsnivå, förbättrade hälsotal, turism, entreprenörskap och teknikutveckling tycks utgöra kärnan (Vallström 2014; Brorström & Parment 2017; Carlén 2017). Vad vi i stället här vill belysa är de existentiella drivkrafter som kan finnas för att flytta till landsbygden och utveckla alternativa livsformer, och hur det urbana tolkningsföreträdet därmed motverkas underifrån. I artikeln empiriska avsnitt ska vi se hur en vardaglig livspolitik kan utvecklas med olika samarbetsformer, grundade i idéer om ett samhälle bortom lönearbete, konsumtion och ägande, med drömmar om ett annat samhälle än det som storstaden erbjuder.

I artikeln utforskas frågor om vikten av att känna sig delaktig och uppleva sig stå i centrum för sin egen plats och livsmiljö. Analysen känns igen från både urbansociologisk (se t.ex. Lefebvre 1991[1974]) och kulturgeografisk teoribildning (se t.ex. Tuan 2011), men berör också väsentliga existentiella teman. I analysen av detta utgår vi från ett sociologiskt perspektiv som fokuserar människors drivkrafter och sökande efter en existentiellt meningsfull vardag. Ett sådant perspektiv utvecklades i USA under 1970-talet, då ett antal sociologer, med Douglas i spetsen, kritiserade dominerande sociologiska traditioner för att åsidosätta det sociala livets existentiella meningsökande och oförutsägbarhet. Som samhällsvarelse söker vi meningsfulla praktiker, men vi möter också meningslöshet och bär på gåtor som vi aldrig löser (Douglas & Johnson 2010[1977]).

Inom existenssociologi förespråkas ofta en analys där riktningen i människors livsbanor analyseras över tid (Flisbäck 2014. Jfr Jackson 2005; Baert, Morgan & Ushiyama 2021). En grundtanke inom den tidiga existenssociologin är att människan alltid är på väg mot något (Douglas & Johnson 2010[1977]). Idén känns igen från existentalismen, som tolkar den mänskliga existensen som en rörelse mot det möjliga. Det enda vi säkert vet är att mänsklig tillblivelse leder i riktning mot ändligheten (se t.ex. Heidegger 2013[1927]). Tanken skiljer sig från sociologins gängse föreställning om tid, där resurser från det förflutna, förbundna med klass, kön, ”ras” och etnicitet, ofta betraktas som avgörande för vår livsföring i nuet (se t.ex. Bourdieu 2004[1979]).

Den existenssociologi som utvecklades under 1970-talet gick långt i fråga om människors improvisationsmöjligheter och förmåga att *ordna* snarare än att *anpassa* sina liv. Om existensfilosofer hävdade att människan hellre ser framtida begränsningar och risker, än att uttömma öppenhetens möjligheter och chanser, så har Flisbäck (2014) betonat vikten av att analysera de omständigheter under vilka människor omformar existentiellt meningsökande eller anpassar det efter givna sociala förhållanden (se även Jackson 2005).

Den som i dag tar sig an de tidiga existenssociologernas perspektiv kan finna att polemiken mot dåtida perspektiv får stort utrymme, oavsett om det gäller struktur-funktionalismen eller etnometodologin, som båda anses lägga för stor vikt vid att avtäckta dolda sociala ordningar (Douglas & Johnson 2010[1977]). Osäkerhet har också blivit ett alltmer dominerande tema inom sociologin. Under 1980-talet analyserade

exempelvis Beck hur ett så kallat *risksamhälle* utvecklats under en andra modernitet. I denna form av samhälle har det moderna samhällets vetenskapliga kalkylerande och välfärdsstatens strävan efter både jämlikhet och produktivitet slagit tillbaka i ekologiska faror och osäkra arbetsmarknader. Traditionernas vägledning i individens framtidsprojekt har förbytts mot en uppsjö av valmöjligheter med osäkerhetskänslor som följd.¹

Osäkerhet och sökande efter existentiell mening är kanske inte längre ett undanträngt perspektiv i sociologin. Men som Kotarba (2002) påpekat innebär det senkapitalistiska samhällets ökade hastighet och tilltagande individualiseringsprocesser ett antal osäkerhetsmoment som gör existenssociologiska perspektiv mer aktuella än de var när de växte fram. Det behövs perspektiv som analyserar hur individer hanterar flyktiga livssituationer och söker platser som erbjuder existentiell mening och kollektiva resurser för att hantera osäkerhet. Som vi ska se framträder Uddebo i de intervjuades berättelser just som en sådan plats för nya livsmönster och ny livsföring – som *ett existentiellt möjlighetsrum*.

Existentiellt imperativ och utvecklandet av en livspolitik

Central i det existenssociologiska perspektiv som vi anlägger här är analysen av hur människor placerar sig i ett vidare livssammanhang. Ytterst handlar det om alla de kollektiva och individuella sätt på vilka människor försöker sätta avtryck med förhoppning om att lämna något efter sig. En utgångspunkt är att frågor om existentiell mening kan förstärkas i kritiska situationer eller vid tillfällen då vardagen bryts (jfr Heidegger 2013[1927]). Jackson (2005) har fångat förhållandet med begreppet *existentiellt imperativ*, vilket berör hur meningsfrågor både väcks och konstrueras vid avgörande livsförändringar som föräldraskap, sjukdom och migration, i samband med att yrkeslivet påbörjas eller avslutas samt vid kriser eller pandemier (jfr Bengtsson & Flisbäck 2020). Enligt Jackson blir i livets brytpunkter förgängligheten mer påtaglig än tidigare. Frågor accentueras om vad vi gjort i livet och vad vi vill göra med den tid vi tror oss ha kvar.

När vi här analyserar livspolitiken hos de intervjuade i Uddebo, förbinds denna med deras beskrivningar av existentiell mening. Vi tar del av de intervjuades strävanden efter det fulländade livet, med kollektiva ideal om att skapa ett liv bortom lönearbete och ohållbar konsumtion. Vi ser hur självutveckling och egen tillfredsställelse i fråga om meningsfull vardag artikuleras parallellt med ansvar för framtiden.

Enligt Ekberg (2016) kritiserades 1970-talets alternativa rurala kollektiv för att vara egoistiska och vända sig bort från de platser där politiskt avgörande händelser inträffade. Både då och nu finns oförmåga att se hur den personliga livsföringen är

1 Andra exempel är Rosas (2014[2012]) analys av en accelererande modernitet, där kapitalismens ständigt tilltagande hastighet och sökande efter kontroll anses ha lett till upplevelsen av ett "rasande stillastående". Snarare än självutveckling upplever samhällsmedborgarna nu meningslöshetskänslor och oförmåga till vad Rosa (2020[2018]) kallar resonans, det vill säga ett existentiellt meningsfullt tillstånd där människor lyssnar och låter sig omformas i naturen eller i sociala relationer.

politisk. På liknande tema har Beck återkommande framhållit att det inte finns någon motsättning mellan självutveckling och etiskt ansvar. Tvärtom pekar Beck (1998) på hur den parallella omsorgen om egna projekt och andras välfärd kan vara ett sätt att manövrera i den öppenhet och de risker som uppkommit i risksamhället.

De så kallade ”frihetens barn” (*Kinder der Freiheit*) är Becks (1998) begrepp för de grupper som utvecklar strategier för att vända risk till möjlighet. För när jobben ändå inte tycks räcka åt alla, och när utbildning inte är en garant för en stabil ekonomisk framtid, blir det främsta målet för frihetens barn att själva få bestämma över sin tid och framtid. De bemöter ”risksamhällets ovisshet” genom att forma en livspolitik där ”jagprojekten” står i centrum, men detta sker på ett socialt och ekologiskt ansvarsfullt sätt.

Vi ska återkomma till Becks tankar, men här vill vi peka på hur de existentiella frågorna intensifierats i och med den samhällskris som uppkom våren 2020 till följd av coronapandemin. När vi samlade in en stor del av intervjumaterialet gjorde *Dagens Nyheter* (Herold 2020) ett reportage om Uddebo som ett samhälle vilket genom återanvändning av resurser eftersträvar ”cirkulär ekonomi” och där samodlingsprojekt erbjuder ett socialt och ekonomiskt skydd mot krisen.

Coronapandemin kan i sammanhanget betraktas som ett existentiellt imperativ som både synliggör och formar meningsstrukturer. Pandemin tycks väcka inte bara existentiella frågor, utan också ett behov av att ge svar på dem genom vardagliga livspolitiska handlingar. Intervjuerna återspeglar detta genom att krisen tas till intäkt för vikten av att utveckla resilienta livsformer liknande dem i Uddebo, vilket för oss vidare till frågor om studiens metod.

Metod

Artikelns material är insamlat inom ramen för projektet ”Hybrida organisationer som verktyg för hållbar platsutveckling”, finansierat av Centrum för välfärdsstudier vid Högskolan i Borås. Studiens syfte är att bidra med kunskap om hur aktörer bortom privata och offentliga intressen arbetar för att främja välfärd och hållbara livsmiljöer på landsbygden.

Artikelns bygger på kvalitativa samtalsintervjuer, mellan en och två timmar långa, med 15 personer som är bosatta i Uddebo. Som alltid i kvalitativ metod har vi i urvalet strävat efter ett spektrum av berättelser och erfarenheter utifrån forskningsfrågorna (se t.ex. Charmaz 2014:108). Av de intervjuade som kommer till tals i artikeln befinner sig 13 personer inom åldersspannet 33–44 år, medan två är äldre, runt 70 år. De två äldre intervjupersonernas retrospektiva reflektioner var väsentliga för att förstå hur ackumulerade år och tidigare erfarenheter påverkar meningsskapande, även om detta inte inkluderats i analysen.

Av de 15 intervjupersonerna är tre uppvuxna i trakten, har flyttat därifrån och återvänt. De övriga intervjuade är inflyttade. Eftersom vi här vill förstå vad som kan locka med att bosätta sig och skapa en meningsfull och hållbar livsmiljö på orten Uddebo, vände vi oss till just grupperna nyinflyttade eller återinflyttade. Samtidigt

har intervjupersonerna levt och verkat olika länge på orten. Den med kortast tid på orten har bott där knappt sex månader, den med längst tid är uppvuxen där och återinflyttad sedan cirka 15 år tillbaka. Därtill har variation eftersträvats i fråga om familjekonstellation, det vill säga om de intervjuade säger sig leva i ensamhushåll eller i sambo- eller särboförhållanden och om de, enligt utsago, befinner sig innanför eller utanför samhällets heterosexuella norm eller kärnfamiljsnorm.

Etik

Intervjuerna har spelats in och transkriberats. I samband med intervjuerna informerades intervjupersonerna om projektets syfte och materialets förvaring. Vi har avidentifierat materialet för att värna de intervjuades diskretion. Intervjupersonerna fick själva välja om de ville bli intervjuade själva eller i samtal med en vän eller partner för att stimulera varandras tankar om studiens tema. Två intervjuer genomfördes parvis, vilket betyder att artikelns empiriska material består av 13 intervjuer. I det empiriska avsnittet används en siffra som beteckning för den intervjuperson som talar. Vid de intervjuer som utförts i par har intervjupersonerna samma siffra, men de skiljs åt genom att därefter betecknas med bokstaven "a" eller "b".

I intervjuerna frågade vi efter ålder, familje-, boende- och arbetssituation samt utbildning.² Vi efterfrågade inte könstillhörighet, då detta inte sågs som centralt för projektets frågeställningar. Att inte kategorisera de intervjuades kön efter exempelvis vår egen uppfattning om namn har i sammanhanget setts som en etisk fråga.

De intervjuade har tagit del av och i några fall kommenterat texten. Detta har varit ett sätt att hantera det etiska och epistemologiska dilemma som rör forskarens rätt att tolka och därmed göra sig till språkrör för andra människors erfarenheter. Många gånger syftar samhällsvetenskaplig forskning till att undersöka vedertagna verklighetsuppfattningar för att sätta dem i nytt ljus (Vetenskapsrådet 2017). Att låta de intervjuade kommentera tolkning och framställning kan vara ett sätt att i någon mån mildra detta maktövertag. Därtill innebär förfarandet ytterligare empirisk prövning av teori och resultat (Flisbäck 2014).

Intervjumetod och analys

Inom existenssociologiska perspektiv argumenteras ibland för livshistoriska metoder som syftar till att sätta den intervjuades erfarenheter i ett bredare tids- och erfarenhetsperspektiv (se t.ex. Douglas & Johnson 2010[1977]; Bengtsson & Flisbäck 2021). Eftersom vi undersöker existentiella drivkrafter för att leva och verka på platsen Uddebo har vi inspirerats av biografiska analyser (t.ex. Bertaux 1981), där meningsskapande relateras till den övergripande livssituationen och där tidsperspektiven dåtid, nutid och framtid är närvarande. Med tanke på detta hade längre och uppföljande

2 Projektet har inte etikprövats. Bedömningen är att projektet inte faller under lagen då materialet inte berör känsliga personuppgifter. Studien berör förvisso frågor om existentiell mening med förhoppningar om välmående i ett hållbart samhälle. Dessa frågor tangerar dock inte intervjupersonernas personliga förhållanden vad gäller exempelvis fysisk och psykisk hälsa.

intervjuer troligtvis gett ett mer uttömmande material. Samtidigt analyserar vi främst de intervjuades gemensamma berättelser om *platsens* historia, samtid och framtid i relation till deras liv. Detta innebär att vi försöker förena två olika inriktningar som dominerar narrativ analys: en mer personcentrerad metod och en mer strukturinriktad metod (Squire, Andrews & Tamboukou 2008). I vårt fall analyseras på så vis hur övergripande, gemensamma narrativ om platsen Uddebo framträder och lägger en grund för individers erfarenhetsberättelser om vad de finner existentiellt meningsfullt.

Den narrativa metodologin kan ha särskild relevans vid studier av rörelser och alternativsamhällen, eftersom så kallade *motberättelser* här tycks bli framträdande. Motberättelser är ett analytiskt verktyg som syftar till att få fram intervjuutsagornas gemensamma kärnpunkter och att kategorisera motsägelser mellan dem och spänningsförhållanden inom dem. Andrews (2004) definierar motberättelser som sådana kollektiva framställningar som kontrasterar mot förväntade normer utan att utgöra deras raka motsatser. Det handlar ofta om berättelser i vardande, det vill säga prövande tankar som ofta tar spjörn mot konventioner och normer.

Det ska understrykas att många som bor i Uddebo har bott där i generationer eller flyttade dit långt innan våra intervjupersoner kom till platsen. Invånarnas heterogenitet skildras dock sällan i medierna och samma kritik kan riktas mot vår artikel. Ofta är det den nyinflyttade gruppen som får representera orten. För att hantera detta problem intervjuade vi inom ramen för projektet ytterligare ett par personer (utöver de 15 intervjupersoner vilkas berättelser utgör artikelns material) som inte var lika inbegripna i den alternativa livsföring vi strax ska beskriva. Vi förde också informella samtal med andra Orts- och kommuninvånare. Samtidigt var vi tvungna att begränsa det empiriska materialet och antalet ”avvikande fall”, då projektet var en mindre undersökning, begränsad i tid och med liten budget.

I medierna kan Uddebo beskrivas som en ort ”där olika platser förvärfvas, utvecklas och ombildas för en ny typ av användning och ekonomi” (Åkerman 2020), vars invånare värderar ”tid högre än pengar” och där ”människor [...] vill hitta alternativa sätt att leva” (Herold 2020). Det ska påpekas att vissa av de intervjuade således är vana vid att bli utfrågade om livet i Uddebo. Här ter sig Atkinsons och Silvermans (1997:309) idé om att vi lever i ett ”intervjusamhälle” relevant. I detta slags samhälle är intervjuer frekventa redskap med vilka vi tolkar våra liv och konstruerar vår historia, eller för att återvända till Halfacree (2007): En del i förståelsen av vad landsbygd är utgörs av dess representationer. Som vi ska se i det empiriska avsnittet tycks detta vara centralt för de intervjuade: antaganden och gemensamma berättelser om platsen Uddebo skapar existentiell mening. Samtidigt är alltså vår analytiska utgångspunkt att individers levda erfarenheter och meningsuppfattningar påverkar och möjliggör vad platsen Uddebo är och kan bli i framtiden.

Resultat

Inledande om det empiriska fallet

Uddebo är beläget i Tranemo kommun ungefär fyra mil från Borås. Tvärtemot situationen på många landsbygdsorter har det skett en inflyttning de senaste åren. Mellan år 2019 och 2020 var Uddebo den ort i Tranemo kommun som växte mest (Hideng 2021). I dag bor här cirka 450 personer. I medierna framhålls ofta att vad som lockar till inflyttning är ett rikt kultur- och föreningsliv, gemensam odling och gratisaffär: ”Att man har den här lilla orten i Västsverige som är så livaktig och full av kultur” (Nyberg 2019).

Vi återfinner Uddebo i en dalgång, med ån Assman och väg 156 som klyver samhället i två delar. Gula huset vid sidan av vägen fungerade tidigare som kontor och lager till en närliggande textilfabrik. I dag är det ett hus med ateljéer och gemensamma aktiviteter. Den nedlagda skolan, ”Världshuset”, beskrivs som en ”tvärkonstnärlig plattform” och en mötesplats för såväl ”kreativt som hälsofrämjande arbete”. Här finns även kommunal förskola och fritidsverksamhet. I det nedlagda väveriet på över 5 000 kvadratmeter ryms föreningsliv, cykelverkstad, gemensamhetskontor, yoga, småföretag, surdegsbageri och mycket annat. En småhusby håller på att byggas på mark som arrenderas av väveriets ägare. Från början var småhusbyn tänkt som ett ”prova på-boende”. Nu är det en förening där var och en bygger ett eget hus med en gemensam fastighet där alla har tillgång till badrum, tvätt, kök och allrum (Uddebo Uddetopia 2021). En liknande kombination av individuellt ägande och kollektivt delande utmärker flera av projekten i Uddebo. Men innan vi går in på detta behöver vi veta hur de intervjuade beskriver Uddebos historia.

Det dåtida Uddebo – ett gemensamt narrativ

När existentiell mening och livspolitiska handlingar ska formas behövs ofta en kulturell fond, en tolkningshorisont, som den enskildes berättelse placeras inom (Baert, Morgan & Ushiyama 2021). I vårt fall betyder det att de intervjuade placerar sin vilja att leva och verka i Uddebo i en berättelse om platsen. Här är det intressant att de 15 intervjuade återger en liknande historia om Uddebo, där de själva ofta ingår på slutet. Berättelsen handlar om vad som en gång var en livaktig bygd, som gick från bruks- och jordbrukssamhälle till by i förfall för att till sist åter formas till en plats full av liv.

Den gemensamma berättelsen – narrativet – om Uddebo inleds med beskrivningar av en by som blomstrar fram till slutet av 1900-talet. Här finns bördiga jordbruk och flera företag. Det gamla Uddebo framstår som en idyll. Framför allt betonas den sociala sammanhållningen:

Man delade på jordbruksmaskinerna, man tog hand om varandra, om gamla och barn i större utsträckning. Och man stöttade varandra med det.

Enligt den gemensamma berättelsen präglades byn av en stark gemenskap och ett ansvarstagande där även fritiden utgjorde en viktig samvaro. I motsats till hur lönearbetet beskrivs i dag framställs det dåtida Uddebo i ett idylliskt skimmer, där vi får berättat hur arbetarna cyklade till arbetet vid något av de lokala företagen. Tack vare den geografiska närheten kunde de cykla hem på lunchrasten.

Jag får för mig att det hänger kvar från, att man hade ett tänk med ett samhälle. Man ville att arbetarna skulle ha det bra. Arbetarbostäder. Fotbollen var jättestor.
IP nr 5

Att kunna leva, bo och arbeta på samma plats framhålls som positivt i de intervjuades berättelser om både det dåtida och, som vi ska se, det nutida Uddebo. Detsamma gäller förståelsen av gemensamma aktiviteter och den inbördes solidariteten. I det narrativ som framträder är ofta klass-, genus- och etnicitetsskillnader nedtonade. Troligtvis var fotbollen, som nämndes ovan, framför allt männens fritidsaktivitet. Poängen i den gemensamma berättelsen är emellertid att beskriva ett Uddebo som varit inkluderande och som alltid strävat efter jämlikhet och jämställdhet:

Uddebo har alltid varit tolerant. Det har alltid varit socialdemokratiskt och väldigt tillåtande att alla människor får vara som de vill. Det har inte varit "fint" eller att man ska vara på ett speciellt sätt. IP nr 1

Betoningen av hur solidaritet och tolerans sedan länge utgjort en central del av vad Uddebo "är" kan tolkas som ett narrativ som understödjer det egna levnadssättet i Uddebo som autentiskt. Att dagens Uddebo inte av alla uppfattas som en alltigenom tolerant plats kommer vi till senare, men gemensamt för intervjupersonernas berättelser är deras beskrivning av det dåtida Uddebo som en plats för gemenskap och omtanke. Men i slutet av 1900-talet händer något: Uddebo börjar utvecklas i en annan riktning. Det Uddebo som nu tar form beskrivs inte som en idyll utan som en by i förfall. Människor flyr från platsen. Hus lämnas tomma. År 1979 stängs Konsum. År 1991 läggs Posten ner tillsammans med den sista livsmedelsbutiken. Att bo på platsen blir näst intill förknippat med "en skamsenhet, en känsla att man inte ville säga att man kom härifrån, man ville inte tillhöra den här platsen" (IP nr 1). Det berättas om utflyttningar, nedläggningar och "kriminella" och "drogmissbrukare" som flyttar till byn:

Lite på dekis. Utflyttning, nedläggning av textilindustrier. Utflyttning, många tomma hus. Det kan dra till sig olika typer av människor. [...] Kriminella och drogmissbrukare. Uddebo hade en sådan period som var jättebesvärlig, tror jag.
IP nr 2

När väveriet år 2011 efter nästan 100 års verksamhet i Uddebo blev uppköpt och produktionen flyttad från orten hotades byn av den definitiva dödsstöten. Allt det som verkat enande och uppbyggligt, som varit förknippat med gemenskap, trygghet,

solidaritet och stolthet, tycktes nu vara borta. Men vid det laget hade en person, som under en period utbildat sig och arbetat på andra platser, köpt en gård och flyttat tillbaka till orten. Hen närde en dröm om att fler skulle flytta till Uddebo så att byn skulle leva upp igen. Att vara bekant i byn gav legitimitet och gjorde det möjligt att förmedla de tomma husen till vänner och vänners vänner som ville flytta från staden. Att husens marknadsvärden var låga attraherade. Målet var att Uddebo skulle bli en plats för kulturverksamhet, självförsörjning och systemkritisk livsföring. I dag är det få om ens några hus som gapar tomma.

De som flyttade till Uddebo vid den här tiden säger att de kände sig välkomna, för nu kunde allt bara bli bättre. Citatet nedan illustrerar hur berättelsen om Uddebo således får ett ”lyckligt” slut. Skammen över platsen förbyttes i stolthet. Aktiviteten och gemenskapen hade återuppväckts:

Så när det kom in människor utifrån med en positiv energi och ville göra saker så var folk väldigt välkomnande. De som alltid hade bott här. De såg att hus började restaureras eller renoveras. Det började hända bra saker igen. Så de var ju jättepositiva. Så det var verkligen inte ”vilka är ni som kommer här?” Man kände sig väldigt välkommen. IP nr 3b

Uddebo i dag – en plats för livspolitik och existentiell mening

Ovan har vi återgett ett narrativ om Uddebos historia och utveckling. Detta tolkar vi som en bakgrund till det liv och den meningsfulla vardag som de intervjuade i dag säger sig eftersträva på platsen. För de intervjuade tycks narrativet med andra ord utgöra ett meningssammanhang i vilket de placerar nuvarande projekt och gemensamma praktiker, liksom en individuell livsberättelse om varför de sökt sig till orten.

När vi nu fått ta del av berättelser om vad Uddebo varit, så väcks frågan: Vad är orten i dag? Uddebo beskrivs som ”en by som inte är mainstream” (IP nr 6), där människor samlats som har idéer och kraft att genomföra dem:

Här är det väldigt många som samlats på samma plats. Alltså folk som har egna idéer, är energiska. De har säkert varit jätteviktiga alltid, och i alla kulturer, men varit utspridda. IP nr 8a

I intervjuatet ovan sägs att många påhittiga människor ryms i Uddebo. Samtidigt menar de intervjuade att platsen är en palett av olika människor, där många sociala grupper får rum:

Jag ser inte Uddebo som homogent. Vi brukar säga att om vi gör en grov uppdelning så är det en tredjedel gamla Uddebobor, en tredjedel vanliga Svensson som flyttat dit för att det är billigt. Sedan är det en tredjedel, de tre h:na: hackers, hipsters och hippies. Kulturmänniskan. Jag tycker att det är bra att vi har en sådan blandning. IP nr 13

I Uddebo finns enligt de intervjuade allt från punk till new age och nyare subkulturer. Kreativt verksamma rymts vid sidan av arbetare. Men är alla välkomna, eller finns det någon grupp som inte skulle kunna trivas i Uddebo? På den frågan kan följande svar ges:

Klart jag skulle kunna säga en sverigedemokrat. Men det finns så klart sverigedemokrater i Uddebo även om de inte syns [skratt]. Men jag tror mer glidare och glassare och statusprylsmänniskor inte passar in så jättebra. IP nr 2

Ovan sägs att den som röstar höger eller som värderar erkännande i form av status och materiell framgång kan ha svårt att passa in i det samhälle som håller på att byggas. Samtidigt finns en medvetenhet om att flera politiska uppfattningar finns representerade i byn:

Så när jag säger att ”det finns många här som tänker lika som jag”, så är jag ju väldigt lycklig över att det finns många som inte gör det också. Alltså, jag vill inte bo i en sekt, jag vill bo i ett samhälle där folk spretar åt alla möjliga olika håll.
IP nr 11

Ett återkommande tema i intervjuerna är att isolering mellan sociala grupper sällan är möjlig i Uddebo (jfr Halfacree 2007). Vid intervjutillfället poängteras att såväl sverigedemokrater som asylsökande på Migrationsverkets boende återfinns på orten. Så kallade grindsamhällen må vara en aspekt av storstaden, men i Uddebo är villkoren annorlunda, enligt de intervjuade. Som påpekats av Forsberg, Lundmark och Stenbacka (2012) är det ofta en ”demografisk myt” att se möten och mångfald som storstadens karaktäristika och likriktning som utmärkande för landsbygden. Myten riskerar att reproducera felaktiga uppfattningar om landsbygden som ”lite efter” samt dölja heterogeniteten bland människor som lever och verkar på olika platser.

Att verka i det kollektiva och förverkliga det individuella

När Sennett (2019[2018]) analyserar hur urbana miljöer samspelar med människors förutsättningar för att leva tillsammans, framhåller han storstadens unika potential i form av den ”öppna staden”. Det urbana rummet erbjuder enligt Sennett möjligheter till möten mellan människor, som därmed kan utveckla respekt för skillnader. Den sortens sociologiska tankegång kan tvärtemot sitt syfte leda till en föreställning om den *slutna landsbygden*, en uppfattning som alltså sätts i fråga i de intervjuades berättelser.

Även om de intervjuade lyfter fram heterogeniteten i Uddebo och ser den som positiv, så finns det likheter inom den grupp som vi intervjuat. En gemensam nämnare är att flera har rest och bott på olika platser i Sverige och utomlands. I ljuset av detta framställer de Uddebo som en plats där de kunnat ”rota” sig efter flera års boende och resande på andra ställen i världen. Vissa har bildat familj här:

Jag fick ett tänk att det var förutbestämt. Jag tänkte: ”Men nu har jag fött barnen hit, då får vi bo här ...”. Så jag slutade att tänka på att jag skulle bo någon annanstans, vilket var så himla skönt ... För jag har aldrig varit nöjd, flyttat runt och ... ”Nej, nu bor jag här, nu får jag se till att trivas ...”. IP nr 5

Uddebo har blivit en plats där man kan slå sig till ro. Några av de intervjuade pekar på fördelen med att de på landsbygden funnit ett liv som inte är så ”utspritt” som i staden:

Att man är kvar där man är, det är det jag tycker, det är därför jag vill bo på landet, för jag vill ha mitt liv där jag är. Jag vill inte ha det utspritt, här jobbar jag, här bor jag, här umgås jag, att det finns samlat på något sätt. IP nr 3a

Även om det vackra landskapet kan framhållas som skäl för flytten till Uddebo, säger ingen av de intervjuade att det var anblicken av den lilla byn i dalgången som lockade. Ingen beskriver heller Uddebo som en sörgårdsidyll. Det som lockat har snarare varit att ha likasinnade nära och att tillhöra ett sammanhang. Uddebo kan vara den plats som de intervjuade sökt efter när de ”letade efter ett ställe som var alternativt, en konstnärsplats” (IP nr 6), ”en kulturmetropol på landet” (IP nr 8a) eller när de ”ville bo någonstans där det fanns en gemenskap och där det var lite kreativt” (IP nr 4).

Förutom att Uddebo blivit en plats där kulturutövare inom flera olika områden samlas tycks det starkaste skälet för de intervjuade att bo på orten handla om ”hållbarhet”. I Uddebo går det att förverkliga en livsstil som är såväl ekonomiskt som ekologiskt hållbar. ”Det här icke-ägandet” (IP nr 7) sägs ha utgjort en lockelse, där målet varit att bygga ett samhälle som är oberoende av det övriga samhällets ekonomiska och sociala system:

Det är dags att göra en förändring till något som är mer hållbart. Det behöver ske nu, nu, nu och hela tiden. IP nr 12

Uddebo präglas inte bara av ekologisk och ekonomisk hållbarhet, utan också ”en hållbarhet i relationer och sociala skyddsnet” (IP nr 8b). Den geografiska närheten sägs underlätta för ortsinvånarna att ta hand om varandra. En intervjuperson säger att i Uddebo skulle nog alla ställa upp i kritiska situationer:

Jag tror att om det skulle komma en riktig kris [...] inte som coronakrisen, utan om någon skulle anfalla Sverige, om de skulle stänga av elen [...]. Jag har ingen kamin här, men jag skulle inte känna mig otrygg för jag vet att jag skulle kunna gå till vem som helst här som skulle hjälpa mig. Även om jag inte känner alla skulle jag känna mig trygg att flytta in hos vem som helst. Och jag tror att de skulle släppa in mig. IP nr 10

I intervjuerna berättas om hur det kollektiva i Uddebo utgör ett skäl till att vilja bo på platsen. En av de intervjuade beskriver Uddebo som en plats där ”man tänker utanför

sig själv” (IP nr 1). Livet i Uddebo kretsar då inte enbart kring individuella behov, utan även kring det gemensamma, som är till gagn för alla (jfr Beck 1998). Gula huset var det första gemensamma stora projektet i Uddebo för de nyinflyttade. Renoveringen av det fallfärdiga trevåningshuset började år 2009. I dag är det ett landmärke mitt i byn. Huset beskrivs som ett ”vardagsrum” där alla kan mötas i olika aktiviteter:

Gula huset är en kollektiv plats [...] Det finns många olika kulturhus, men det roliga med Gula huset just tycker jag är att det är som byns vardagsrum. Alltså vi driver freeshopen där [...] Man vill att alla ska vara där. Melodikrysset, grötfrukost. Vi har en bio där. IP nr 11

I likhet med urbana alternativsamhällen, som exempelvis Christiania (Jarvis 2011), finns i Uddebo gemensamma kulturaktiviteter, allmänna måltider och en affär för byteshandel och återanvändning av kläder och andra bruksvaror – den så kallade ”freeshopen”. Här finns också den gemensamma bybastun, som några beskriver som den självklara platsen för samvaro av mer avslappnande karaktär.

När gemensamma aktiviteter kommer på tal uppmärksammar flera att det kanske viktigaste i Uddebo är den gemensamma odlingen, den så kallade samodlingen. Den står för den ekologiska hållbarhet som många eftersträvar och beskrivs som en systemkritisk, politisk handling som ska göra att ”man klarar sig när apokalypsen kommer” (IP nr 3a). Medlemmarna menar att odlingen, förutom att bidra till kunskap och gemenskap, ger en omfattande skörd som täcker en del av deras livsmedelsbehov:

Jag hade inte kunnat odla så mycket själv, så jag är jätteglad att kunna gå och hämta grönkål, lök, vitlök och potatis [...]. Jag har en jordkällare där nere. Den är fylld med potatis. Den [samodlingen] ger en möjlighet att leva. Ip nr 7

Samodlingen skapar samhörighet och skörden är gynnsam för den som vill slippa att arbeta för brödfödan och i stället få tid till andra meningsfulla aktiviteter.

Även om flera framhåller de gemensamma aktiviteterna, säger några av de intervjuade att det var möjligheten att förverkliga egna projekt som lockade dem till platsen. En intervjuperson som bott i Uddebo i knappt ett halvår påpekar att hen måhända är ”lite nyförälskad” (IP 8b) i den nya tillvaron, präglad av lust, lekfullhet och variation. Samtidigt uttrycker hen skuld känslor över den nya vardagen: Är det verkligen tillåtet att ha ett så här roligt liv bortom lönearbetets alla plikter?

Jag har det nedärvt från mina föräldrar: Man ska ha anställning, jobb och det är det som värdesätter mig som människa. Att jag har en sysselsättning som också ger mig lön. Det är mer den här lathetsstämpeln. Jag håller ju inte med mig själv, men försöker förklara en känsla jag har av att det kan bli ... Ja, men som igår, jag åkte husbil i fyra timmar runt på landsbygden och så dumpstrade vi och sedan har jag spelat klarinetten. Och sedan byggde jag med pinnar och sedan dansade jag ... Jag tänker att jag bara haft kul i två månader. IP nr 8b

Återkommande är bilden av Uddebo som en plats där livet och vardagen kan bli meningsfulla. Intervjupersonen nedan säger sig i Uddebo kunna njuta av vardagens enkelhet bortom det kapitaliska arbetslivets hets och ständiga acceleration (jfr Rosa 2014[2012]), vilket är viktigt då livet så ofta ter sig meningslöst:

Jag känner att livet kan vara ganska meningslöst. Och det är tufft, och vi lever i en hård kapitalism. Det är ju liksom kämpigt för väldigt många. [...] Och då kan jag känna i den här lilla ... så vill jag hitta det meningsfulla. ”Nu ska jag cykla och jobba i freeshopen”, det är det som berikar min vardag, att jag betyder något. Fast det kanske jag inte gör, men jag låtsas som det ... Eller om jag går och krattar lite på lekplatsen. IP nr 5

Intervjupersonen ovan har bott i Uddebo i ungefär tio år och är troligtvis inte längre kvar i den förälskelsefas som nämndes tidigare. Men oavsett om de intervjuade bott länge på orten eller bara en kortare tid, och oavsett om motiven för att leva och verka i Uddebo är möjligheten att förverkliga egna projekt eller att skapa något tillsammans, förenas de av strävan efter att göra livet meningsfullt.

Vad som i förstone kan framträda som antingen självutveckling och självförverkligande eller kollektiva mål, ska alltså inte enkelt tolkas som det ena eller det andra. Snarare tycks de intervjuade beskriva Uddebo som en plats där de kunnat finna konkreta livspraktiker som står i kontrast till den hårda kapitalismens meningslöshet. Detta kan sättas i samband med de grupper som Beck (1998) benämnde frihetens barn, alltså grupper som vänder samtidens osäkerhet till sin fördel. Dessa barn av en senare modernitet utvecklar en vardaglig livspolitik med alternativa levnadssätt som kan minska samtida etiska, ekologiska, sociala och ekonomiska dilemman. Om detta är en grundsats i det liv vi får skildrat för oss av de intervjuade, så är det tydligaste exemplet på en sådan livspolitik strävan efter att lönearbeta så lite så möjligt, en livspolitik som ofta anses stå i direkt opposition mot ett kapitalistiskt samhällssystem.

Ett liv bortom lönearbetet

Att lönearbeta framstår i intervjuerna ofta som ett nödvändigt ont. Enligt de intervjuade råder det i Uddebo ett visst samförstånd om ”att folk har kommit fram till att jobba så lite som möjligt” (IP nr 11). Eller som en av dem säger: ”Det är väl skönt så länge man slipper, tänker jag” (IP nr 3a). På så vis skapas tid för en livsföring som både gynnar det egna livet och lägger grunden för ett kommande postkapitalistiskt samhälle, eller som en annan intervjuperson säger: ”Det gäller att göra en förändring så att våra barn får växa upp i ett samhälle där det finns en gemensam vilja att skapa en hållbar framtid” (IP nr 12). Genom att lönearbeta i mindre omfattning frigörs tid, och kanske är det just därför som det är så mycket aktivitet i Uddebo:

Jag tror att vi kände tidigt att ”shit vad det händer mycket när så många människor inte förvärvsarbetar 40 timmar i veckan”. IP nr 9

Syftet med att dra ner på lönearbetet kan alltså vara att få tid till gemensamma projekt eller att förverkliga drömmar, men det kan också vara ett sätt att dra ner på tempot, att vila och ”bara” njuta av livet:

Och det faktum att många vill frigöra mycket tid till att göra vad de vill: pilla sig i naveln, leka med barn, vara ineffektiv. Det tycker jag är en väldigt hälsosam approach till livet ... IP nr 11

Att inte arbeta heltid kan beskrivas som ett sätt att värna om livet och hälsan. Men det kan också tolkas som en livspolitisk handling, där man formar en vardag som går stick i stäv mot det kapitalistiska arbetsamhällets krav på oss. Förhållningssättet kan påminna om det som Alfonsson (2020) finner i sin studie av unga behovsanställda. Till den alienerade situation som anställningsformen innebär intar några av dem Alfonsson intervjuat ett arbetskritiskt förhållningssätt och försöker hävda det möjliggörande i situationen. Att lönearbeta så få timmar som möjligt, och att därmed kunna beskriva sin vardag som mindre ockuperad av den marknadslogik där arbetskraften utnyttjas efter arbetsgivarens behov, tycks ge ett visst frihetsutrymme.

Bland våra intervjupersoner finns studerande och personer som har pension, egna företag eller anställningar i form av vikariat, allmän visstidsanställning eller tillsvidareanställning. Ett par av dem är behovsanställda. Av de anställda är det ingen som arbetar – eller *vill* arbeta – heltid. Ett arbetskritiskt förhållningssätt råder liksom hos dem som Alfonsson intervjuade i sin studie. Rätten att välja bort lönearbete tycks ge utrymme för ett meningsfullt liv. Och i detta livspolitiska sökande efter existentiell mening utgör egoism och solidaritet inte varandras självklara motsatser. Samtidigt är detta att dra ner på lönearbetet naturligtvis resurskrävande. Som en av de intervjuade säger:

När jag läser artiklar om Uddebo så står det att här kan man umgås, odla sin egen mat så man behöver inte jobba så mycket. Hela den där diskursen runt det. Det provocerar mig mycket. För jag kan inte betala mitt studielån med potatis. IP nr 10

Som Beck (1998:198) påpekade apropå frihetens barn så behövs det resurser om man ska våga sig på ett liv bortom det etablerade och utveckla en livspolitik med nya vanor och förhållningssätt. I det sammanhanget har Uddebo varit en attraktiv plats, eftersom husen var billiga när de intervjuade kom till orten. Som ett alternativ till lönearbete för att få pengar till mat kan också dumpstring vara en strategi:

Jag tror att många människor här lever nästan uteslutande på mat som de hittar gratis. Och det gör en stor skillnad om man kan spara hela sin matkasse. IP nr 8a

Ett alternativsamhälle i vardande

Ovan har vi ringat in hur de intervjuade betraktar Uddebo i dag: som en plats bortom det kapitalistiska arbets- och konsumtionssamhället som möjliggör livspolitiska hand-

lingar och existentiell mening. I sina beskrivningar av Uddebo jämför de intervjuade ofta med andra alternativsamhällen, vilket blir ett sätt att förstärka den egna platsens karaktär av möjlighetsrum för existentiell mening.

Några jämför med boendet i ekobyar, som sägs vara mer homogena och i högre grad definierade på förhand. Uddebo däremot beskrivs som en plats i ständig rörelse. Här samsas olika projekt som när som helst kan utvecklas till något nytt. Därför blir beskrivningarna bara ögonblicksbilder av en plats i ständig förändring. Lättare var det att skildra byns historia.

I intervjuerna sägs att det är detta svårfångade som gör det spännande att bo i Uddebo. Att leva på en plats i rörelse tycks alltså bli ett sätt att skapa existentiell mening (jfr Jackson 2005; Ekberg 2016). En intervjuperson berättar att vad som lockat hen till Uddebo var just att ”det inte var så definierat vad den här platsen handlade om” (IP nr 4). En annan jämför med Christiania, som i motsats till Uddebo framstår som ett ”stelnat” alternativsamhälle:

Om man tittar på Christiania i dag så är det kanske inte så lätt att komma in med en ny idé kanske. [...] Det har ju stelnat i en definition av vad är det här. Och där är inte Uddebo än. Det är det som är det mest spännande. IP nr 9

Vad vi troligtvis har att göra med här är så kallade *motnarrativ* (Andrews 2004), alltså berättelser som söker skapa alternativ till det etablerade, men *vad* är okänt. Vilken väg Uddebo ska ta är en öppen fråga, vilket alltså kan upplevas som meningsfullt i sig.

Det framtida Uddebo – hot och möjligheter

Om en fördel med Uddebo är att det är en odefinierad plats och ett alternativsamhälle i vardande, så går det samtidigt att skönja viss oro över rörelsens riktning och vissa farhågor för stelnande. Ökad inflyttning innebär ju större efterfrågan på bostäder och höjda huspriser som kan hota oberoendet av arbetssamhället, särskilt om främst kapitalstarka grupper söker sig till orten. De intervjuade kan kritisera marknadens styrformer, samtidigt som olika entreprenörskap växer sig starka i Uddebo, delvis baserade på idéer om alternativ livsföring och hållbarhet. Frågan är då: Ska dessa entreprenörskap främst gynna de bosatta i Uddebo eller tänks de locka andra människor till platsen?

Hot mot oberoende ...

Som nämnts har många av de inflyttande i Uddebo konstnärlig utbildning eller bakgrund inom kultursektorn. Någon framhåller att utbildningsnivån överlag är hög: ”Vi har ett väldigt högt humankapital i Uddebo” (IP nr 13). Att utbildningsnivån är hög bland de inflyttande framhålls inte bara som positivt. Risken finns att Uddebo blir en ”hub” (IP nr 4) för kulturellt kapitalstarka grupper (jfr Bourdieu 2004[1979]), som försörjer sig på sina idéer och söker attraktiva platser som kan ge inspiration för stunden (jfr Florida 2006[2002]). För som så ofta när kapitalstarka grupper samlas på en viss plats, finns risk för gentrifiering som minskar möjligheten att bo billigt (Thörn & Holgersson 2014). Att sätta Uddebo på kartan som konstnårsby kan med andra ord försvåra ett billigt boende på platsen.

Som konstnär är jag medveten om att jag är en stor del i att gentrifiera den här platsen själv, men att jag liksom gentrifierar bort mig själv. Det är så krasst och cyniskt och tråkigt. IP nr 4

Risken med den gentrifiering som kan drivas fram är alltså att marknadsvärdet på husen ökar. Därmed riskerar den arbetskritiska idén om Uddebo som en plats där det är billigt att leva och verka gå förlorad. I intervjuerna påtalas att en sådan rörelse kan driva bort människor som bor i Uddebo, grupper som bidrar till alternativssamhället eller till platsens heterogenitet:

Men det kan ju hända att gentrifieringen går för långt, att folk tröttnar och inte har råd. Det blir för dyrt. IP nr 11

En annan aspekt som förefaller hota Uddebo som alternativsamhälle hör samman med en gängse föreställning om landsbygdsutveckling: strävan att bli ett turistmål för att öka inflyttningen och sätta fart på den ekonomiska utvecklingen (jfr Carlén 2017). Nedan framhålls vikten av att Uddebo inte blir ett "exotiskt" turistmål, vilket nästan betraktas som motsatsen till hållbar utveckling, eftersom den sortens inkomstkällor är alltför konjunkturberoende:

Det som jag tycker är mindre intressant och som är en utveckling på landsbygden överhuvudtaget, är att det man ska få in sina pengar på är turism. Att det ska bli ett turistmål. [...] När turisterna slutar komma, då har man inte de där jobbtillfällena längre. Man kommer fortfarande behöva äta och man kommer fortfarande behöva ta hand om sina hus. IP nr 3a

Arrangemang av konstnärrundor, festivaler, teaterföreställningar och konserter eller odling av frukt och grönsaker till försäljning är liksom det nystartade surdegsbageriet verksamheter som skapar förutsättningar för att leva och verka på platsen. Men enligt somliga av intervjupersonerna riskerar den sortens projekt att leda till att Uddebo reduceras till ett mål för utomstående besökare. En lösning på dilemmat blir, enligt den intervjuade nedan, att se till så att Uddeboborna själva driver utvecklingen och får del av den ekonomiska behållningen:

Det är en enorm skillnad när det kommer in internationellt kapital och spekulerar: "Var finns det bra marknadslägen?" Och investerar i lokaler och sedan lyfter vinsten någon helt annanstans. IP nr 9

Bland de intervjuade finns emellertid olika uppfattningar om vad och vilka grupper som platsens verksamheter främst ska gynna. En annan fråga på samma tema (oberoendet av marknaden och arbetssamhället) är huruvida de kollektiva projekten ska finansieras med externa medel eller bekostas av de boende själva. I intervjuerna framkommer att Uddebo under årens lopp fått medel beviljade för olika projekt

inom exempelvis byggnadsvård, miljöteknik, projektledning, kulturarrangemang och konstnärsprojekt. Pengar har kommit från det allmänna, från frivilligorganisationer eller från olika privata fonder. En av de intervjuade beskriver detta med de stolta orden: ”Det finns ett tiotal personer här som har svart bälte i att skriva ansökningar” (IP nr 13).

Vissa är tveksamma till att söka externa medel, eftersom dessa kan innebära en styrning som gör att friheten att definiera och utveckla projekt går förlorad. Dessa röster hävdar att nyskapande idéer tvingas in i efterfrågade syften. Finansierarna ställer krav på redovisning, återrapportering och inte minst måluppfyllelse. Att definiera projektets syfte på förhand beskrivs som motsatsen till idealet om att låta verksamheter växa fram organiskt.

Jag tror mycket av hela konceptet har byggts på att vi gjort det utan stor budget. Vi har gjort det genom att samarbeta. Det har vuxit fram organiskt. Det har inte varit styrt. Det har varit fritt, flödande åt alla möjliga håll. Det har inte gått att detaljstyra det, planera det. IP nr 8a

Att underkasta sig ansökningsförfarandets logik, där tydliga mål ska redovisas på förhand för att sedan kunna följas upp, riskerar alltså att medföra kompromissande med de ”alternativa” idealen. För enligt intervjupersonen ovan är det just denna frihet som lagt grunden till viljan att gemensamt bygga en fungerande och meningsfull vardag. Alternativsamhället i ständig rörelse låter sig med andra ord inte definieras i planer om mål och resultat, vilka så ofta präglar det övriga samhället.

... men ändå ett efterföljansvärt exempel

Ovan tog vi upp några hot mot möjligheten att etablera ett alternativsamhälle på landsbygden som inte är så beroende av det övriga samhällets ekonomiska system och normer. Studier av urbana alternativsamhällen har pekat på likartade dilemman i fråga om möjligheten att forma en livspolitik utanför etablerade sociala och ekonomiska system. I Christiania har politiker använt direkta påtryckningar och styrmedel i form av lagstiftning och offentliga resurser för att omforma och ”strömlinjeforma” platsen och livsformen. I exemplen från Uddebo handlar det mer om oavsiktliga konsekvenser i form av en inträngande marknad eller externa medel.

Enligt Amouroux (2011) förekommer vid sidan av ”externa normaliseringsprocesser” även ”interna normaliseringsprocesser” i alternativssamhällen. Som en effekt av yttre påtryckningar kan interna strider uppkomma om makten att definiera vad platsen ska vara och vilka eftergifter som ska göras mot exempelvis välfärdsstaten. Risken med sådana maktstrider är, enligt Amouroux, att exempelvis unga eller kulturellt kapitalsvaga grupper lätt hamnar vid sidan av alternativsamhällets beslutsprocesser. Att den här sortens komplikationer kan uppstå känns igen från forskning om sociala rörelser, som visat hur resursstarka individer kan bli talespersoner för resurssvaga grupper, inte sällan genom att framställa sig som en ”altruistisk” röst (Peterson 2019). I Uddebo påtalas liknande dilemman apropå ansökningar om externa medel. Faran med

ansökningsförfarandet är att det blir högutbildade med stor vana att uttrycka sig som ges företräde att bestämma Uddebos framtida riktning.

De hot som identifieras vad gäller Uddebos utveckling rör alltså inte bara marknadens intrång eller ekonomiska styrmedel. De innefattar även frågor om demokrati, delaktighet och beslutsfattande. Hur kan det undvikas att kulturellt kapitalstarka automatiskt får företräde i praktiken? De som bott i stora kollektiv har erfarenhet från utarbetade och mer formaliserade kollektiva beslutsprocesser, som vissa av dem uppskattat. Andra kan tycka att informella beslutsprocesser är just vad som gör Uddebo attraktivt, att man helt enkelt tar problemen när de dyker upp:

”Hur kan vi komma fram till något så att det blir bra?” Och att vi vågar prata om saker, och det tror jag att vi gör mycket här. IP nr 7

”Det gemensamma” beskrivs ofta av intervjupersonerna som ett signum för Uddebo. Men den omtanke och närhet som vi tidigare såg beskrivas i sociala hållbarhetstermer kan också sättas i samband med social kontroll och intolerans. Och här kan konflikter uppstå. Några av de intervjuade säger att det var svårt att inte ställa upp de planerade arbetsdagarna när Gula huset skulle renoveras, även om småbarnen väntade, dagen föregåtts av sömnlösa nätter eller andra aktiviteter lockade. Samodlingen kan utlösa diskussioner om hur skörden ska fördelas: lika, utifrån behov eller utifrån arbetsinsats? Och vilka regler ska gälla i den gemensamma bastun för att alla ska trivas?

Jarvis (2011) har beskrivit hur social tillhörighet och gemensamma praktiker som att dela måltider skapar en känsla av tillhörighet och underlättar balans mellan exempelvis familjeliv och arbete i Christiania. Hon pekar på hur christianiterna lyckats utveckla en harmonisk tillvaro bortom det hypermoderna samhället. Men hon understryker att dessa konkreta praktiker medför slitningar och risk för exkludering. När beslutsmöten hålls sent på kvällen är det lätt att ensamstående föräldrar utestängs eftersom de inte kan komma ifrån. Likaså kan brist på transparens i besluten bidra till att olika informella lösningar utvecklas (se även Starecheski 2011).

Intervjuerna vittnar om att livspolitikerna i Uddebo kan ge mening i människors liv, men också medföra spänningar i fråga om hur den konkret ska utformas och vilken riktning livet på platsen ska ta. Ekberg (2016) såg i sin studie av 1970-talets urbana och rurala alternativa samhällen att den här sortens konflikter kunde uppstå. I sin vilja att skapa ett framtida och mer solidariskt socialt sammanhang var grupperna enligt Ekberg ofta ovilliga att medge interna oenigheter, vilket försvårade konfliktlösning.

Med utgångspunkt i Christiania poängterar Jarvis (2011) att maktstrider och demokratiska dilemman inte ska hindra politiker, arkitekter eller stadsplanerare från att se hur visioner och praktiker i alternativsamhällen kan erbjuda både social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet. I detta sammanhang kan forskare synliggöra hur individuella problem får en lösning i kollektiva praktiker och belysa upplevelser av existentiell mening bortom vardagens stress. Dessa beskrivningar kan i förläningen inspirera aktörer inom innovation till att forma ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbara livsmiljöer. För de intervjuade tycks behovet av att forma ett hållbart samhälle ha blivit särskilt

påtagligt i samband med den kris som uppstått till följd av coronapandemin. Krisen förefaller utgöra ett existentiellt imperativ (Jackson 2005), där Uddebo synliggörs som ett möjlighetsrum för meningsskapande, där lönearbete och konsumtion begränsas och där gemensamma åtaganden bidrar till existentiell rikedom (jfr Bengtsson & Flisbäck 2020).

Vi lever här så som coronan visar att vi måste göra. Vi måste ändra våra liv till ett mer hållbart leverne. Och då blir det ju det när man inte konsumerar [...]. Och det här att man kan vara kvar hemma och det är bra det med. Det rör sig här med. Det är ett annat liv, som blir mer intressant än att bara se om sitt eget. IP nr 7

Avslutning

När vi analyserat berättelser om vad som lockat de intervjuade att bo och leva i Uddebo har vi anlagt ett existenssociologiskt perspektiv. Existenssociologin uppmärksammar hur sociala fenomen är relaterade till människans sökande efter mening och livsmål, men också till hennes försök att hantera livets obegriplighet inklusive hennes egen död (Douglas & Johnson 2010[1977]). Hennes försök i den vägen utgår från tidigare livserfarenheter, men formas också av tankar, planer och förhoppningar om framtiden (Flisbäck 2014). I artikeln har dessa tidsdimensioner analyserats i relation till en gemensam berättelse om platsens historia, samtid och framtid snarare än till de intervjuades livshistoria. Vi har tagit del av ett gemensamt narrativ om hur den nuvarande platsen formats utifrån en historia om Uddebo från idyll via förfall till en plats där det finns möjlighet att bygga ett framtida hållbart samhälle som kan bestå efter de intervjuades egen livstid.

Narrativen om vad Uddebo en gång varit utgör en tolkningshorisont för de intervjuade inom vilken deras individuella existentiella meningssökande placeras. Den gemensamma historien om Uddebo tas till intäkt för att den livspolitik som utformas på platsen är autentisk. På så vis tolkas också livspolitiken som hållbar: nuvarande praktiker och visioner har sin grund i en kollektivism som alltid hört till platsen. Samtidigt finns en förhoppning om att Uddebo även i framtiden ska förbli ett alternativsamhälle i ständigt vardande, vilket de intervjuade beskrivit som ett utmärkande drag för dagens Uddebo. Ur ett hållbarhetsperspektiv kan den här sortens motstånd mot det definierbara betecknas som strävan efter *resiliens*, en hållbarhet som i Sennetts urbansociologiska perspektiv är ett system som ”fjädrar tillbaka” och utmanar genom att ”lita till omgestaltning” (2019[2018]:351). Att låta vardagens praktiker vara i rörelse kan ses som en grundbult i ett existentiellt meningsskapande där individer och grupper söker bejaka och öppna sig för livet obegriplighet, ovisshet och förändring (Jackson 2005; jfr Rosa 2020[2018]).

I linje med Becks (1998) beskrivning av frihetens barn tycks de intervjuade således vilja hantera samtidens osäkerhet genom att se öppenhet, ta vara på rörligheten i det obeständiga och se möjligheter i risksituationer. Med sikte på att själva få bestämma över sin tid och framtid, samt att finna kollektiva öppningar på individuella problem,

tycks de ha utvecklat en vardaglig livspolitik på landsbygden, bortom det kapitalistiska samhällets hets, som ger tänkbara svar på deras existentiella sökande. Samtidigt kan livspolitiken inte försiggå helt utanför det övriga samhällets ekonomiska och sociala villkor, vilket tycks utgöra ett hot mot byggandet av ett alternativsamhälle på landsbygden.

Livspolitiska handlingar innefattar en estetisk, etisk och politisk iscensättning av det egna livet som upplevs existentiellt meningsfullt. Konkret kan det handla om att dumpstra, att odla, att göra fint på en gemensam lekplats eller att gå i skogen. Men det innefattar också möten och närhet till olika personer och sociala grupper. Här menar de intervjuade att landsbygden har en unik potential. Även om de sökt sig till Uddebo för att möta likasinnade, uppskattar de heterogeniteten på orten. Även om flera av de intervjuade är verksamma inom kulturområdet kan Uddebo således inte beskrivas som en nod för en kulturellt kapitalstark elit som befinner sig i ständig geografisk rörelse, alltså som en plats endast till för en så kallad *kreativ klass* (Florida 2006[2002]). Snarare möjliggör platsen *olika* sociala kontakter. Det framstår som ett Sverige i miniatyr där det också är möjligt att slå rot. På så vis tycks de intervjuade aktivt invända mot ett mobilitetsimperativ om att landsbygden bör överges eftersom ingen utveckling kan ske där (Farrugia 2016; Uddbäck 2021). Men här ska vi inte glömma att de intervjuade tidigare rört sig mellan olika platser i världen och ofta smakat på det storstadsliv som framhålls som eftersträvansvärt enligt samtidens kulturella normer. Kanske är de tillräckligt ”rika” vad gäller redan gjorda erfarenheter för att ha råd att utmana dominerande mobilitetsimperativ och normer om storstadens fördelar.

I den livspolitik de intervjuade utvecklat i Uddebo eftersträvas alltså en meningsfull vardag i ett liv som annars kan upplevas som meningslöst. Väsentligt är att se varje dag som ny, att njuta av enkelheten bortom det kapitaliska arbetslivets hets och att eftersträva ett oberoende samhälle som ter sig robust både för kommande generationer och i kristider, såsom under coronapandemin. De visioner och praktiker som skapats i detta alternativsamhälle på landsbygden kan med andra ord både ge mening i nuet och peka på hur ett hållbart samhälle bortom det nuvarande kan ta form. På så vis kan kanske Uddebo både inspirera till innovation av socialt hållbara livsmiljöer samt väcka idéer för så kallad landsbygdsutveckling. Halfacree (2007:138) har i det sammanhanget pekat på krisens särskilda betydelse: ”Man kan hävda att radikala visioner har störst potential att tränga in i det allmänna medvetandet i kristider, då en öppning tycks uppstå.” Men frågan om vilken spridning en sådan livspolitik kan få i bredare lager kan troligtvis besvaras först långt efter det att pandemin är över.

Referenser

- Alfonsson, J. (2020) *Alienation och arbete. Unga behovsanställdas villkor i den flexibla kapitalismen*. Lund: Arkiv förlag.
- Andrews, M. (2004) "Counter-narratives and the power to oppose", 1–6 i M. Bamberg & M. Andrews (red.) *Considering counter narratives. Narrating, resisting, making sense*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/sin.4.02and>
- Atkinson, P. & D. Silverman (1997) "Kundera's immortality. The interview society and the invention of the self", *Qualitative Inquiry* 3 (3):304–325. <https://doi.org/10.1177/107780049700300304>
- Amouroux, C.S. (2011) "Normalisation within Christiania", 235–262 i H. Thörn, C. Wasshede & T. Nilson (red.) *Space for urban alternatives? Christiania 1971–2011*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Baert, P., M. Morgan & R. Ushiyama (2021) "Existence theory. Outline for a theory of social behaviour", *Journal of Classical Sociology* 22 (1):7–29. <https://doi.org/10.1177/1468795X21998247>
- Beck, U. (1998) *Democracy without enemies*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2000[1986]) *Risksambället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson, M. & M. Flisbäck (2020) "Coronakrisen synliggör behovet av att analysera arbete som ett kall", *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 26 (3):70–73.
- Bengtsson, M. & M. Flisbäck (2021) "Illuminating existential meaning. A new approach in the study of retirement", *Qualitative Sociology Review* 17 (1):196–214. <https://doi.org/10.18778/1733-8077.17.1.12>
- Berglund, A.-K., S. Johansson & I. Molina (red.) (2005) *Med periferien i centrum. En studie av lokal velferd, arbetsmarknad och könnsrelasjoner i den nordiske periferien*. Alta: Norut NIBR Finnmark.
- Bertaux, D. (1981) *Biography and society. The life history approach in the social sciences*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, P. (2004[1979]) *Distinction. A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge.
- Brorström, S. & A. Parment (2017) *Attraktiva platser bortom urbanisering och tillväxt. En studie av hållbar utveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Carlén, M. (2017) *Från avkrok till ett prioriterat turistmål. En studie av Glasets Hus och hur invånarna, företagarna och politikerna tillsammans satte Limmared på turistkartan*. Borås: Högskolan i Borås.
- Charmaz, K. (2014) *Constructing grounded theory*. London: Sage.
- Cras, P. (2017) *Landsbygdssamhällets medborgarskap. En studie av organisering av service och infrastruktur i gränslandet mellan det ideella, kommersiella och politiska*. Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Douglas, J.D. & J.M. Johnson (red.) (2010[1977]) *Existential sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ekberg, K. (2016) *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*. Lund: Historiska institutionen, Lunds universitet.
- Eurofound (2019) "European jobs monitor 2019", https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC117824/ef19036en_1.pdf (hämtningsdatum 28 april 2021).
- Farrugia, D. (2016) "The mobility imperative for rural youth. The structural, symbolic and non-representational dimensions rural youth mobilities", *Journal of Youth Studies* 19 (6):836–851. <https://doi.org/10.1080/13676261.2015.1112886>
- Flisbäck, M. (2014) *När livet går bort, när livet kommer till. Existenssociologiska betraktelser av konstnärligt arbete, familjebildning och anhörigförlust*. Lund: Studentlitteratur.
- Florida, R. (2006[2002]) *Den kreativa klassens framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Forsberg, G., M. Lundmark & S. Stenbacka (2012) *Demografiska myter. Föreställningar om landsbygden – mer myter än faktiska fakta*. Stockholm: Öhrlings Pricewaterhouse Coopers AB.
- Halfacree, K. (2007) "Trial by space for a 'radical rural'. Introducing alternative localities, representations and lives", *Journal of Rural Studies* 23 (2):125–141. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.10.002>
- Heidegger, M. (2013[1927]) *Vara och tid*. Göteborg: Daidalos.
- Herold, L. (2020) "I Uddebo värderas tid högre än pengar", *Dagens Nyheter* 12 april 2020.
- Hideng, Y. (2021) "Uddebos befolkning växte mest i kommunen", *Svenljunga Tranemo Tidning* 17 mars 2021.
- Jackson, M.D. (2005) *Existential anthropology*. New York: Berghahn Books.
- Jarvis, H. (2011) "Alternative visions of home and family life in Christiania. Lessons for the mainstream", 156–180 i H. Thörn, C. Wasshede & T. Nilson (red.) *Space for urban alternatives? Christiania 1971–2011*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Kotarba, J.A. (2002) "Baby boomer rock'n'roll fans and the becoming of self", 103–126 i J.A. Kotarba & J.M. Johnson (red.). *Postmodern existential sociology. A sociology of everyday life*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Lefebvre, H. (1991[1974]) *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Massey, D. (2007) *World city*. Cambridge: Polity Press.
- Nyberg, D. (2019) "Det omöjliga blev möjligt i Uddebo. Från utflyttning och förfallna hus till bostadsbrist och nybyggen", *Tidningen Västsverige* 20 juni 2019.
- Peterson, A. (2019) "Ai Weiwei and JR. Political artists and activist artists and the plight of refugees", *Journal of Mediterranean Knowledge* 4 (2):183–202. <https://doi.org/10.26409/2019JMK4.2.12>
- Rosa, H. (2014[2012]) *Acceleration, modernitet och identitet. Tre essäer*. Göteborg: Daidalos.
- Rosa, H. (2020[2018]) *Det vi inte kan råda över. Om vårt förhållande till världen*. Göteborg: Daidalos.
- Rönblom, M. (2016) "För en platsens politik", *Glänta* 3–4.
- Sennett, R. (2019[2018]). *Den öppna staden. En etik för byggande och boende*. Göteborg: Daidalos.

- Starecheski, A. (2011) "Consensus and strategy. Narratives of naysaying and yeasaying in Christiania's struggles over legalisation", 263–287 i H. Thörn, C. Wasshede & T. Nilson (red.) *Space for urban alternatives? Christiania 1971–2011*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Squire C., M. Andrews & M. Tamboukou (2008) "Introduction. What is narrative research?", 1–21 i I.M. Andrews, C. Squire & M. Tamboukou (red.) *Doing narrative research*. London: Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9780857024992.d2>
- Thörn, C. & H. Holgersson (red.) (2014) *Gentrifiering*. Lund: Studentlitteratur.
- Tillmar, M. (2019) "Socialt entreprenörskap och utveckling av landsbygder", 221–242 i K. Wennberg (red.) *Entreprenörskap för en levande landsbygd. 15 texter om landsbygdsutveckling och entreprenörskap i Norrland*. Växjö: Familjen Kamprads stiftelse.
- Tuan, Y.-F. (2011) *Space and place. The perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Uddbäck, H. (2021) *Att stanna kvar. Arbete, plats och mobilitet i småstaden*. Göteborg: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Uddebo Uddetopia (2021) "Småhusbyn och imaginariet", <http://uddebo.uddetopia.com/foretag-foreningar/future-utopia-community-key> (hämtningsdatum 28 april 2021).
- Vallström, M. (red.) (2014) *När verkligheten inte stämmer med kartan. Lokala förutsättningar för hållbar utveckling*. Lund: Nordic Academic Press.
- Vetenskapsrådet (2017) *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Åkerman, A. (2020) "Reportage: Resan till det nya landet", *Arkitektur* 4:48–59.

Tillkännagivanden

Artikel är författad inom ramen för projektet "Hybrida organisationer som verktyg för hållbar platsutveckling", som är finansierat av Centrum för välfärdsstudier (CVS) vid Högskolan i Borås. Tack till docent Mattias Bengtsson och filosofie doktor Maja Cederblad vid Göteborgs Universitet, Peter Serrander vid Science Park Borås samt tre anonyma bedömare för viktiga synpunkter på manuskriptet.

Författarpresentationer

Marita Flisbäck är professor i sociologi vid Högskolan i Borås. Hennes forskning berör erkännande och existentiell mening i familje- och arbetsliv med särskilt fokus på konst- och kultursektorn, pensionering och åldrande, samt status och erkännande i yrkeslivet. Analyserna utgår ofta från existenssociologiska perspektiv samt feministiska och kultursociologiska klassperspektiv.

Margareta Carlén är filosofie doktor i pedagogik vid Högskolan i Borås och verksamhetschef vid FoU Sjuhärad Välfärd, ett kompetenscentrum för forskning och utveckling inom välfärdsområdet. Carlén har bland annat forskat om lär- och omställningsprocesser i arbetslivet samt olika faktorer som leder till socialt, ekonomiskt och ekologiskt hållbar utveckling i landsbygdkommuner.

Kontaktuppgifter författare

Marita Flisbäck

Akademin för vård, arbetsliv och välfärd, Institutionen för arbetsliv och välfärd,

Högskolan i Borås

501 90 Borås

marita.flisback@hb.se

Barns perspektiv på svensk vardagsrasism

Children's perspectives on everyday racism in Sweden

Previous research has demonstrated that many children experience racism in the Swedish school system, a public institution that formally aims to combat all forms of discrimination. The question posed in this article is how racism can endure despite the school system's anti-racist agenda. Everyday racism is examined from children's perspectives, based upon eight focus groups with primary school pupils and a group of 11-year-old co-researchers who contributed to the interview planning and data analysis. The focus group discussions show that while everyday racism is typically concealed, invisible to teachers and other adults, racial microaggressions are nevertheless often detected by children themselves. The analysis reveals that children have the intention to speak up against everyday racism, but lack the necessary support and protection from adults. The article concludes that to fight racism in the Swedish school environment, adults must learn how everyday racism operates and in that learning process actively consult children for their perspectives.

Keywords: racism, discrimination, micro-aggression, youth, school

RASISM ÄR EN del av vardagen för många barn i Sverige. Rapporter från Barnombudsmannen, Friends och Rädda Barnen har nyligen pekat på att barn utsätts för rasism vid träningar och fritidsaktiviteter, på sociala medier och i onlinespel, men också under lektioner och raster i skolan (Abutaleb Rosenlundh, Lundström & Vogel 2021; Barnombudsmannen 2021; Loodberg & Abera 2021). Samtidigt fördöms rasism av samhällets institutioner; barn i Sverige har lagstadgad rätt att skyddas mot rasistisk diskriminering (SFS 2008:567; SFS 2010:800) och skolans verksamhet är tydligt inriktad på att förebygga och motverka rasism (Skolverket 2019). Trots dessa samhälleliga insatser fortsätter alltså rasism att prägla många barns vardag. Varför?

Den här artikeln tar sig an problemet genom att analysera vardagsrasism utifrån och med hjälp av barns perspektiv. Empiriskt bygger artikeln på en kvalitativ delstudie i Rädda Barnen-rapporten *Vuxna – vad gör dom?* (Abutaleb Rosenlundh, Lundström & Vogel 2021). Undersökningen omfattade åtta fokusgrupper med elvaåringar som samtalande om rasism, där medforskande barn bidrog till intervjuguiden och analysen av det empiriska materialet. Studieresultaten analyseras i den här artikeln utifrån det teoretiska ramverket kring vardagsrasism. Syftet är att begripliggöra hur rasism verkar i miljöer där den aktivt fördöms.

Barns utsatthet för rasism

Forskning under de senaste decennierna har visat att barn återkommande utsätts för rasism i Sverige. En översikt av forskningsläget mellan 1990 och 2016 visar att stigmatisering av elever med utländsk bakgrund kraftigt begränsar deras studieresultat (Behtoui, Hertzberg, Jonsson m.fl. 2019). Forskning visar också att rasistiskt utpekande av elever bidrar till otillräcklighetskänslor och förhöjda prestationskrav (Leon Rosales 2016; Wernesjö 2020) samt att barn redan i förskoleåldern tvingas förhålla sig till denna negativa särbehandling (Schwarz & Lindqvist 2018). Samtidigt tenderar barn i utsatta storstadsförorter att stämplas som problematiska när de söker sig till högstadiumskolor (Jonsson 2015, 2018; Pérez-Aronsson 2019), vilket enligt dem själva beror på mediernas och politikernas negativa beskrivning av deras bostadsområden (Dahlstedt 2017; Barnombudsmannen 2018:7; Dahlstedt 2018). Även på landsbygden utsätts barn för kränkningar och trakasserier på grund av sin hudfärg, sin kulturtillhörighet eller sina svenskkunskaper (Ljung Egeland 2015; Odenbring & Johansson 2019). Ensamkommande ungdomar får särskilt svårt att etablera sig i det svenska samhället (Herz & Lalander 2017); språkintruktionsprogram för nyanlända fungerar i många fall som en parallell skolform vilken riskerar att förstärka deras utanförskap (Nilsson Folke 2017; Hagström 2018; Karlsson 2019).

Eftersom rasism antar en rad olika former utsätts barn på flera skilda sätt. I Sverige framträder rasism exempelvis som stereotypa föreställningar (Hjerm, Johansson Sevä & Werner 2018; Miklikowska, Bohman & Titzmann 2019; Ahmadi, Darvishpour, Ahmadi m.fl. 2020) och som antimuslimska uppfattningar och religiös diskriminering (Lindmark & Sundström 2016; Gardell 2018; Nilsson 2019), men också som hot och våld från radikalnationalistiska organisationer, grupper och individer (Lundström & Lundström 2016; Löow 2017; Mattsson & Johansson 2019). Rasism förekommer på strukturell nivå genom normer, rutiner och vardagshandlingar (Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering 2005; Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet 2005; Khayati 2017), men också genom stigmatisering av bostadsområden med hög andel personer med utländsk bakgrund (Dahlstedt 2017; Behtoui, Hertzberg, Jonsson m.fl. 2019; Kadarik 2019).

I ett samhälle genomsyrat av rasism återfinns rasistiska tankefigurer och praktiker också hos barn. Det innebär att rasism iscensätts av barn själva när de interagerar med varandra. I mellan- och högstadiet utgör etnicitet den vanligaste grunden för trakasserier (Loodberg & Abera 2021:22–31), och barn med utländsk bakgrund riskerar mobbning i högre grad än barn med båda föräldrarna födda i Sverige (Bjereld, Daneback & Petzold 2015). Tilltagande exponering i sociala medier ökar dessutom risken för mobbning (Statens medieråd 2019), och kränkningar online inbegriper ofta rasistiska trakasserier (Furborg & Cox 2016:20–21; Pérez-Aronsson 2020; Sylwander 2020). Samtidigt kan rasistisk andrafiering ha ett välvilligt syfte, så till exempel vid ”internationella” skolevenemang eller vid nyfikna men upprepade frågor om elevers migrationsbakgrund, trosuttryck eller språkkunskaper (Asplund, Thalberg & Tovatt 2018; Pérez-Aronsson 2019).

Barns allra första möte med rasism sker vanligtvis i grundskolan (Motsieloa 2003; Sixtensson 2018; Pérez-Aronsson 2019), trots att denna samhällsfunktion har ett tydligt uppdrag att skydda barn mot alla former av diskriminering (Arneback & Jämte 2017; Edling 2018). Skolans agerande är grundläggande för samhällets arbete mot rasism (Miklikowska, Thijs & Hjerm 2019; Bayram Özdemir & Özdemir 2020), men likväl misslyckas skolpersonal med att identifiera och hantera rasistiska uttryck (Dovemark 2013; Katzin 2021). Därför väljer många barn att inte söka hjälp hos en vuxen när de utsätts för rasism i vardagen (Loodberg & Warg 2019:21; Statens medieråd 2020:54; Abutaleb Rosenlundh, Lundström & Vogel 2021).

Varför misslyckas då vuxenvärlden, trots höga ambitioner och resoluta handlingsplaner, med att se och motverka rasism? I den här artikeln utforskar jag den frågan utifrån det som inom kritisk rasismforskning benämns vardagsrasism, ett teoretiskt begrepp utformat för att studera de subtila uttryck för rasism som genomsyrar sociala interaktioner på både individuell och institutionell nivå (Essed 1991). Vardagsrasism inbegriper avsiktliga eller oavsiktliga uttryck för rangordnande särskiljning utifrån stereotypa föreställningar om ras, etnicitet, kultur, nationalitet eller religion. Vardagsrasism är något som aktiveras vid distinktionen mellan *vi* och *dom*, exempelvis mellan "svenskar" och "invandrare", genom en form av andrafiering som kan vara välvillig eller omedveten men som likväl fungerar rangordnande (Behtoui & Jonsson 2013).

Vardagsrasism kan med andra ord förekomma trots antirasistiska ambitioner. Inom rasismforskningen används ibland begreppet "färgblindhet" för att beteckna hur en officiell antirasism förbiser de rasistiska särskiljningsmekanismernas historiska kontinuitet (Lentin 2011; Goldberg 2015; Pinder 2015) och hur dessa strukturerande faktorer skapat en vithetsnorm som upprätthåller särskiljning mellan grupper baserat på hudfärg (Lundström & Hübinette 2020:20–23). Vithetsnormens färgblindhet osynliggör vardagsrasism och bidrar därigenom till att upprätthålla en "rasism utan rasister" (Bonilla-Silva 2017). Med hänvisning till vithetsnormativa idéer, som att invandrare behöver integreras i det svenska samhället, kan vardagsrasism verka i det fördolda och samtidigt vara högst kännbar för dem som blir utsatta (Odenbring & Johansson 2019; Kristoffersson, Rönnqvist, Andersson m.fl. 2021).

Vardagsrasism handlar alltså inte primärt om uppfattningar eller attityder, utan om sociala praktiker och interaktioner som tillsammans bidrar till att upprätthålla en strukturell rasism (De los Reyes & Wingborg 2002; Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering 2005; Mulinari & Neergaard 2017). Vardagsrasismen uttrycks tydligast genom mikroaggressioner, avsiktliga eller oavsiktliga kränkningar som bygger på rasistiskt särskiljande (Sue 2010). Genom sitt tydliga utpekande utgör rasistiska mikroaggressioner, som vi snart ska se, en form av vardagsrasism som är lättare att identifiera än mer subtila uttryck för rangordnande särskiljning. Samspelet mellan mikroaggressioner och andrafiering, färgblindhet och vithetsnorm är centrala för den här artikels analys av svensk vardagsrasism utifrån och med hjälp av barns perspektiv.

Barns perspektiv som studiedesign

I den här artikeln analyserar jag vardagsrasism i den svenska skolan med hjälp av barns perspektiv. Denna studiedesign bygger på metodologin inom internationell barndomsforskning, där barns delaktighet och inflytande utgör en verksam del av kunskapsproduktionen (Christensen & James 2017). Utgångspunkten är att barn inte enbart bör betraktas som omsorgsbehövande personer under utveckling, utan också som bärare av sociala erfarenheter och specifika kunskaper om att vara barn (Alderson 2008; Woodhead & Faulkner 2008). Barns perspektiv har blivit en angelägenhet i forskning för, av och med barn. Det finns i dag en ökad förståelse av att barns erfarenheter, och därmed kunskaper, skiljer sig från vuxnas – utan att nödvändigtvis vara mindre kvalificerade (Solberg 1996; Christensen & Prout 2002; Moosa-Mitha 2005). Med denna utgångspunkt betraktas barn som kunskapsbärare och experter på sin egen livssituation (Mayall 2000; Alderson & Morrow 2004). Studiet av barns perspektiv vilar på en förståelse av barn som aktörer, som subjekt snarare än objekt (Alanen 2001; Woodhead & Faulkner 2008; Bergnehr 2019). När skillnader mellan barn och vuxna bejakas – och barns perspektiv samtidigt beaktas – skapas nya förutsättningar för kunskapsproduktion.

Svensk barndomsforskning skiljer numera mellan termerna barnperspektiv och barns perspektiv (Halldén 2003, 2009; Johansson 2003). Att representera barn, exempelvis när deras rättigheter ska tillgodoses, är att ha ett barnperspektiv (Aronsson 2012). Att försöka se världen utifrån barns perspektiv handlar däremot om att aktivt ta del av ”barns egna erfarenheter, uppfattningar och förståelse av sin livsvärld” (Sommer, Pramling Samuelsson & Hundeide 2011:42). När vuxenvärlden lyssnar till barns perspektiv skapas större utrymme för minderårigas demokratiska inflytande (Clark, Kjørholt & Moss 2005; Wall 2012). När barns perspektiv studeras produceras kunskap om unga människors handlingsutrymme och deras möjlighet att själva påverka olika situationer och sammanhang (Bergnehr 2018).

Forskning om barns perspektiv använder ofta metoder som engagerar barn i själva forskningsprocessen (Tisdall, Davis & Gallagher 2009; Christensen & James 2017; Nygren, Lindberg, Wärnestål m.fl. 2017). Barn kan medverka i forskningen i olika grad; som primärforskare formulerar de frågor och driver datainsamling och analys; som medforskare rekryteras de som sakkunniga för att stärka utvalda delar av forskningsprocessen (Spyrou 2011). När barn är medforskare involveras de i forskningsprocessens olika faser samtidigt som forskaren svarar för att medverkan sker på vuxnas initiativ och villkor (Clark, Kjørholt & Moss 2005; Hernwall 2013). Medforskande barn bidrar med kunskaper om aktuell barndom, medan den vuxna forskaren initierar och ansvarar för studien (Woodhead & Faulkner 2008); forskaren är lyhörd för barnens förslag, intar en vuxenposition som handledande medarbetare snarare än lärare och ansvarar samtidigt för medforskarnas trygghet och välbefinnande (Hillén 2013; Johansson 2013).

I den här studien har jag, som beskrivs i Rädta Barnen-rapporten (Abutaleb Rosenlundh, Lundström & Vogel 2021:38–40), valt att involvera medforskande barn

för att vinna kunskap om barns perspektiv på svensk vardagsrasism. Medforskarna rekryterades genom att jag kontaktade en skola belägen i en Stockholmsförort med låg socioekonomisk status och hög andel invånare med utländsk bakgrund. Polisen har betecknat förorten som ett särskilt utsatt område (Polismyndigheten 2021:7), vilket har bidragit till territoriell stigmatisering av den här och andra förorter där många boende har utländsk bakgrund (se Wacquant, Slater & Pereira 2014).

Genom att rekrytera medforskare från ett särskilt utsatt område – särskilt utsatt för stigmatisering på basis av rasistiska föreställningar – hade jag möjlighet att ta del av de medforskande barnens perspektiv på rasism redan i studiens planeringsstadium. Tillsammans med min projektkollega Erica Mattelin konsulterade jag de elvaåriga medforskarna vid tre workshops under vårterminen 2021. Under den första träffen, som pågick i närmare tre timmar, medverkade fem barn. Här presenterade jag temat rasism genom att delge resultat från en enkätstudie med femteklassare runtom Sverige som genomfördes under 2020 och 2021. Enkätstudien utgjorde den första delstudien i ett Rädda Barnen-projekt gällande barns perspektiv på rasism, där min fokusgruppsstudie utgjorde den andra delstudien som kompletterande kvalitativt underlag. Eftersom enkätstudien genomfördes före fokusgruppstudien kunde jag integrera enkätsvaren i intervjusituationerna och därmed tolka resultaten tillsammans med intervjupersonerna och medforskarna.

Under vår första medforskarworkshop arbetade vi fram en intervjuguide, där barnen bidrog med viktiga synpunkter kring träffsäkerheten i intervjuguidens frågebatteri. Den tematiska intervjuguide jag sedan utformade hade öppna frågor kring erfarenheter av rasism och vuxnas agerande. Vid vår andra medforskarworkshop testades intervjuguiden, utifrån barnens egna önskemål om att själva få ingå i studien som intervjupersoner. Två barn hade nu valt att lämna uppdraget som medforskare. Kvar fanns tre flickor – Noor, Zara och Tahira – som engagerat diskuterade intervjuguidens teman (samtliga namn är pseudonymiserade). Efter fokusgruppsdiskussionen (Fg1) fick barnen skifta roll från intervjuperson till medforskare. De reflekterade över vilka frågor som fungerade bra och vilka som behövde revideras eller strykas, och bidrog därmed till ytterligare omarbetning av intervjuguiden, som nu bättre kunde fånga barns perspektiv på svensk vardagsrasism i skolan.

Efter intervjun med Noor, Zara och Tahira genomfördes ytterligare sju fokusgruppsträffar där jag bad om exempel på hur och i vilka situationer barn utsätts för rasism, med följdfrågor som handlade om vad vuxna gjort eller borde ha gjort i dessa situationer. I urvalsfasen kontaktades merparten av de skolor som ingått i Rädda Barnens enkätstudie, men endast några få rektorer erbjöd sina elever att delta i fokusgruppsstudien. Detta tillgänglighetsurval inbegrep tre skolor i Stockholmsregionen, en i Blekinge och en i Skåne. Skolorna låg i områden med stora variationer i fråga om invånare med utländsk bakgrund, vilket kan tjäna som indikator för olika grad av lagrade rasismfarenheter.

Tre av skolorna (Fokusgrupp 2, Fg3, Fg4, Fg5, Fg6, Fg8) låg i områden där mindre än sex procent av befolkningen har utländsk bakgrund, enligt statistik inhämtad från Statistiska centralbyrån. Två av skolorna (Fg1, Fg7) låg däremot i områden där över

20 procent av de boende har utländsk bakgrund. Varje fokusgrupp hade emellertid blandad sammansättning; ungefär en tredjedel av intervjupersonerna hade utländsk bakgrund, med båda föräldrarna födda utanför Sverige, och cirka en femtedel var pojkar. På de skolor som ingick i studien fick samtliga femteklassare och deras vårdnadshavare ta del av ett informationsbrev kring studiens syfte och genomförande, varpå eleverna anmälde intresse genom att underteckna en samtyckesblankett. Efter att vårdnadshavarna godkänt deltagandet komponerade läraren fokusgrupper för bästa möjliga gruppdynamik. Detta grindvaktsinflytande innebar emellertid en forskningsetisk fördel: lärarens elevkänedom bidrog till gruppsammansättningar med större trygghet för barnen. I det slutliga urvalet ingick 33 barn (varav tre medforskare). Samtliga gick i årskurs fem.

Vi var hänvisade till videomöten för att kunna genomföra medforskarworkshop och fokusgruppsintervjuer på olika platser i Sverige mitt under coronapandemin. Genom detta forum hade barnen möjlighet att använda chattfunktionen för att ställa privata frågor eller be om att få pausa eller avbryta studien. Den horisontella interaktionen mellan barnen stärktes också av att de satt på rad i samma rum och var gemensamt riktade mot samma skärm med webbkamera. Videosituationen motiverade dem dessutom att lyssna extra noga på varandra utan att avbryta. Eftersom obehagskänslor kunde skapas när barn delgav självupplevda trakasserier, skapade vi tillsammans med deltagarna i varje fokusgrupp tydliga regler för hur samtalet skulle stanna inom gruppen. Varje deltagare erbjöds möjlighet till uppföljande stödsamtal hos Rädda Barnens psykologteam. Genom en av fokusgrupperna framkom exempelvis starka indikationer på rasistisk mobbning. Vi bad därför skolans kurator, som i detta fall sammanställt fokusgruppen, att följa upp och med hjälp av skolledningen uppmärksamma och förebygga skolans problem med rasism. En annan förutsättning för barnens trygghet var konfidentialiteten. Jag lagrade därför inga personuppgifter i samband med studien. Endast ljudet spelades in och ljudfilerna raderades efter det att studien avslutats. Studiens design och genomförande har godkänts av Etikprövningsmyndigheten (Dnr 2020–06143).

De transkriberade intervjuerna analyserades sedan tematiskt med hjälp av mjukvaruprogrammet MAXQDA: jag kodade induktivt varje utsaga i transkriptionerna, som efter ytterligare genomläsningar kodades om eller slogs samman för att sedan insorteras under de övergripande kodkategorier som framträdde genom analysen (Bryant & Charmaz 2012; Kuckartz & Rädiker 2019). När intervjumaterialet var analyserat presenterade jag de preliminära resultaten vid en tredje medforskarworkshop. Noors, Zaras och Tahiras kritiska granskning bidrog till att både validera och modifiera mina analytiska slutsatser. Studiens vetenskapliga kvalitet stärktes också av värdefulla insikter från Petra Svedberg, René León Rosales och Fanny Pérez Aronsson, forskare som utifrån sin metodologiska och empiriska erfarenhet ingick i studiens sakkunniga referensgrupp. Som en kompletterande expertinstans till medforskarna konsulterades referensgruppen vid tre videomöten för diskussion av studiedesign, forskningsetik och analysresultat.

”Rasism i gymnasalen”

I följande resultatdel analyseras vardagsrasism i den svenska skolan utifrån de åtta fokusgruppsintervjuerna och med hjälp av de medforskande barnen. ”Rasism i gymnasalen” belyser tematiken och understryker artikelns huvudsakliga problemställning: förekomsten av rasism i en miljö där den officiellt motverkas. Den första underrubriken exemplifierar hur rasistiska tankefigurer kan återskapas bland barn och uttryckas genom mikroaggressioner: ”Vi bor ju i Sverige och då borde utgångspunkten vara våra högtider.” Den andra underrubriken visar hur barn själva, i det här fallet en av medforskarna, identifierar rasistisk andrafiering genom att understryka: ”Det där var ju liksom lite rasistiskt.” Det tredje intervjuatet, ”Jag vågade inte”, belyser hur barn som bevittnar vardagsrasism inte får tillräckligt stöd och skydd för att kunna agera antirasistiskt. Den fjärde underrubriken kommer från det barn som självt blivit utsatt för rasism i gymnasalen och som synliggör detta genom att betona: ”Det händer på riktigt.” Sammantaget tecknar resultatdelen en bild av hur barns erfarenheter och reflektioner kan bidra till förståelsen av vardagsrasismens verkningar i den svenska skolan.

”Vi bor ju i Sverige och då borde utgångspunkten vara våra högtider”

I Rädda Barnens enkätstudie, som genomfördes i samband med min fokusgruppstudie och som omfattade 1 117 elever i årskurs fem vid 32 skolor runt om i Sverige, angav över hälften av barnen med utländsk bakgrund att de sett eller hört något rasistiskt på sin skola. Av dem som upplevt diskriminering hade de flesta blivit utsatta av andra barn, men några hade också blivit utsatta av skolpersonal och andra vuxna. Dessutom angav en femtedel av de barn som uppgav sig vara troende att skolan hindrat dem från trosuttryck som att be, att fasta eller att fira religiösa högtider (Abutaleb Rosenlundh, Lundström & Vogel 2021:17).

Oscar: Får jag säga min åsikt om det här?

Markus: Ja, absolut.

I fokusgrupp åtta (Fg8) visar jag olika diagram från Rädda Barnens enkätstudie. När Oscar får veta att barn förhindras att be och fasta och att de inte får ledigt i samband med religiösa högtider, vill han lufta sin åsikt:

Oscar: Jag tycker absolut att man ska få följa sin religion fritt i Sverige. Men jag tycker inte att det ska gå ut över skolan. Fasta gör att du inte orkar med skolan, det kan påverka dina betyg och ditt karriärsval i framtiden. Man kanske vill be och så, men du missar skolan när du gör det, så jag tycker inte du ska få göra det i skolan, men du kan absolut göra det när du är hemma, på din fritid.

Markus: Tack så mycket för åsikten. Vad tänker ni andra om det?

Johan: Precis likadant.

Oscar: Är det någon som inte tycker så?

Julia: Nej.

Ture: Jag tycker att man måste få göra det på sin fritid men i skolan tycker jag det är upp till skolan, eller läraren, om man ska få lov att göra det.

Isabella: Jag tänker ungefär som Ture, men också att man kan ju hitta stunder, typ på raster, då man kan få be och så. Högtider brukar ju oftast bara vara en dag, förutom vissa svenska högtider när alla skolor har lov. Då tycker jag att de kan få ledigt bara en dag. Och fasta, det är inte så svårt för de vuxna kan ju inte tvinga oss att äta. De får ju respektera om man fastar, för att man gör det ju i sin religion, eller kultur.

Lilly: Jag tycker också att högtiderna, vi firar ju de svenska högtiderna – det är då vi får lov – men det finns ganska många som kommer från andra länder och firar andra högtider. Men vi bor ju i Sverige och då tycker jag utgångspunkten borde vara våra högtider. Men kanske någon dag, kanske inte en hel vecka, men någon dag kan de fira den högtiden.

Julia: Jag tycker samma sak fast man kan ju fråga eleverna också. För vissa är det inte så viktigt att be, det är liksom ingenting man har gjort, och för vissa är det viktigt, de känner att man måste be. Då skulle man ju kunna fixa i schemat så om det är många som vill be så kan man ha en rast då. Och om det inte är någon som vill be så kan man ha det som vanligt.

Oscar: Det är som Isabella sa om fastan: absolut att du får fasta men du får liksom inte ..., du får ta konsekvenserna av det tycker jag. Det är liksom ditt val att fasta. Som Julia sa: om du ber då tycker jag inte att du ska påverka resten av klassen utan i så fall gör du så att det funkar med klassen också. Jag tycker inte att bara en eller ett fåtal personer ska påverka hela klassen så att de får det sämre.

Johan: Om de får ledigt vid sina speciella högtider då borde egentligen alla få ledigt på sin födelsedag. Men utgångspunkten i Sverige är de svenska högtiderna.

Isabella: En grej på det Johan sa: jag tycker själv inte att man ska få ledigt på födelsedagar, för det är inte samma sak liksom. Det är inte som typ julafton, när man gör saker hela dagen och så. Folk fyller ju år varje dag, och det hade blivit lite bökigt om varje gång någon fyller år skulle de få ledigt.

Oscar: Det är ju det som är problemet med att folk tar ledigt när de har sina högtider!

Johan: Ja, det är exakt det jag försöker komma fram till! (Fg8)

Med högt känsloläge och virvlande åsiktsyttringar diskuterar fokusgruppsdeltagarna i vilken utsträckning *de*, alltså de barn ”som kommer från andra länder och firar andra högtider”, ska kunna uttrycka sin religion inom ramen för den svenska skolan. Tonen i samtalet är upprörd, barnen är irriterade på att *de* inte anpassar sig. Med den teoretiska förståelsen av vardagsrasism kan deras utsagor förstås i termer av mikroaggressioner.

Ture är resolut: han tycker att beslutet bör vara skolans eftersom de kan ”göra det på sin fritid.” Isabella har för sin del ett mjukare förhållningssätt till kulturell assimilerings: skolan skulle kunna vara mer tillmötesgående så länge inte bön, fasta och högtidsfirande stör den gängse skolverksamheten. Hon menar att ”de kan få ledigt

bara en dag” och be ”typ på raster”. Här understryker Lilly den kulturella skillnaden mellan *vi* och *dom* genom att hänvisa till en normaliserad utgångspunkt: ”vi bor ju i Sverige och då tycker jag utgångspunkten borde vara våra högtider.” Julia ansluter sig till denna särskiljningsprincip men förespråkar liksom Isabella en mjukare assimilering med inkluderande lösningar, som schemaläggning där bönetider sammanfaller med raster. Oscar håller med Julia och Isabella men understryker att skolans anpassning också riskerar att gå för långt och därigenom drabba andra barn. Oscar tydliggör skiljelinjen genom att understryka att barn som fastar måste ”ta konsekvenserna” eftersom det är deras ”val”. Johan spinner vidare på Oscars tanke med stigande irritation: Varför får *de* ledigt på ”sina speciella högtider” när han inte får ledigt på sin födelsedag? Johans utsaga är emellertid retorisk, även han måste ju anpassa sig till ”de svenska högtiderna” som faktiskt är ”utgångspunkten i Sverige”. Isabella prövar återigen en mjukare linje genom att påpeka orimligheten i Johans retoriska förslag om ledighet vid födelsedagar. Men hon utmanar inte de normaliserade idéer kring svenskhet som genomsyrar samtalet, särskiljningen och rangordningen mellan *vi* och *dom*. Det är denna särskiljande rangordning som Oscar och Johan hör Isabella bekräfta i hennes försök till problematisering; precis som födelsedagar inte berättigar ledighet skapas problem för ”hela klassen” när ”folk tar ledigt när de har sina högtider”.

I den här fokusgruppen hade sju av de åtta deltagarna angett svensk bakgrund, med båda föräldrarna födda i Sverige. Utifrån en normativ position beskriver de i det här intervjusegmentet muslimer som en krävande grupp vars särskilda behov måste förhandlas med det svenska *vi* som intervjupersonerna själva identifierar sig med. Ibland uttrycks detta genom mikroaggressioner, som när möjligheten att följa icke-kristna traditioner uppfattas som orättvis (Odenbring & Johansson 2019), och i dessa fall framträder vardagsrasismen så pass tydligt att den blir enklare att avslöja. Men även om åsikterna skiljer sig åt, tycks barnen här vara överens om att *de andra* skapar problem som på ett eller annat sätt behöver hanteras. Förslagen pendlar mellan mjukare och hårdare former av assimilering, men andrafieringen fungerar likväl som en särskiljande markering för svenskhet (Mattsson 2005). Detta förstärks av att barnen inte talar om sina egna erfarenheter, utan för resonemanget på ett generellt plan. Men när Oscar senare i intervjun för in samtalet på ”rasism i gymnasalen” tycks barnen emellertid, som vi snart ska se, få syn på rasismen i sin egen vardag. De omprövar sina tidigare förhållningsätt, de börjar lyssna i stället för att tala. Det är i detta skede som Mohamed, det enda av barnen i fokusgruppen som angett utländsk bakgrund, bryter tystnaden för att sätta ord på vardagsrasismen och därmed förändra positioneringarna inom fokusgruppen.

”Det där var liksom lite rasistiskt”

Efter att ha transkriberat fokusgrupp åtta konsulterade jag medforskarna Noor, Zara och Tahira för att ta del av deras perspektiv på samtalet. Vid vår tredje medforskarsworkshop läste de utvalda segment från fokusgruppsintervjun och fick sedan frågan vad samtalet handlade om. Zara reagerade direkt på Oscars första utsaga om att barn borde vara fria att följa sin religion hemma men inte i skolan:

Det där var liksom lite rasistiskt. Det är ju fritt här i Sverige att välja vilken religion man ska ha. Men det *är* ju inte helt fritt eftersom det inte är ditt val om du ska fira en högtid. Du kan liksom inte bara komma och säga till.

Zara, som själv har utländsk bakgrund, påpekar att Oscars frihetsbegrepp är förbundet med villkor och menar att religionsfriheten måste omfatta alla de barn som behöver ledighet vid icke-kristna högtider. Zara anser därför att det andrafierande uttalandet är rasistiskt. Samtidigt använder hon förbehållet *lite*, vilket indikerar att det handlar om en dold eller oartikulerad rasism. I andra fokusgrupper används på samma sätt trevande beteckningar som ”lite rasistiskt” (Alexandra, Fg6) eller ”en liten form av rasism” (Oscar, Fg8), vilket tyder på att begreppet förbehålls sällsynta företeelser. Olivia (Fg4) beskriver svårigheten med att identifiera vardagsrasism: ”Många vet liksom inte riktigt om det de blivit utsatta för var rasism, eller bara någonting som någon sa – det kan vara svårt att avgöra.” Det medforskaren Zara ser är vardagsrasism uttryckt genom idén att religiöst berättigande bestäms av en normaliserad svenskhet. I sin analys verkar hon samtidigt vara ointresserad av att anklaga Oscar för att ha dålig attityd eller problematiska åsikter. I stället lyfter hon rasismen till en strukturell nivå: Oscars åsikt blir ett uttryck för dubbelheten i att formellt tillåta religionsfrihet och samtidigt försvåra firandet av religiösa högtider. Zara pekar på att religionsfriheten brister när barn förväntas anpassa sig till de fastslagna kulturuttryck som uppfattas som svenska.

Här pekar medforskaren Zara på hur rasism kan maskeras genom att rangordnande särskiljning sker på basis av föreställningar om religionstillhörighet och trosuttryck (Topolski 2018; Nilsson 2020). Hon sätter även fingret på hur rasistiska mikroaggressioner hänger samman med samhället i stort (Sue 2010), hur föreställningar om de andra som problemskapare leder till hanteringsstrategier som också kan inbegripa våld (Gardell 2015). Ett sådant uttryck för öppen eller direkt rasism (Elias 2015) är något som exemplifieras också av Fatima i fokusgrupp fem:

Där jag bodde förut [storstad i Sverige] var det många kristna. Det fanns några föräldrar som sa till sina barn att de inte skulle leka med oss för att vi är muslimer, jag och min syster och hela min familj. De sa ”de är farliga, de dödar” och så. När vi gick och promenerade så brukade de kasta ägg på oss och säga ”fy, muslimer” och sådana grejer.

Fatimas erfarenhet belyser hur antimuslimsk rasism, som återfinns på många håll i Sverige (Gardell 2018; Nilsson 2019; Brå 2021), även drabbar barn. På följdfrågan om någon vuxen hjälpte Fatima att hantera det hon utsatts för svarar hon nej utan att tveka. Hennes berättelse understryker därmed det som Zara påpekade ovan, nämligen att öppen rasism hänger samman med barns upplevelser av vardagsrasism. Den svenska skolans begränsning av barns kulturella trosuttryck kan ur barns perspektiv förstås som en institutionaliserad form av antimuslimsk rasism: Hassan i fokusgrupp fem säger att ”mina föräldrar låter mig göra allt med vår religion [islam], men i skolan säger de nej. Min mamma fick prata med rektorn för att jag skulle få göra det.”

Vardagsrasismens normalisering innebär att även barn använder sig av rasistiska tankefigurer. Ett exempel är bruket av kulinariska metaforer som medel för rasistisk särskiljning (Wyver 2019). Alexandra i fokusgrupp sex berättar att en klasskamrat ”var lite mörkhyad och han blev kallad för ’choklad’”. Hon reagerade själv när hon stötte på denna mikroaggression, och säger därför i en efterföljande bisats: ”Det tänker jag är lite rasistiskt.” Även här används bestämningen ”lite” som för att understryka att det inte handlar om öppen eller direkt rasism, utan snarare om en förtäckt form av vardagsrasism. Samma subtila mekanismer återkommer när rasistiska sorteringsprinciper präglar mellanstadiebarnens lek i gränslandet mellan fantasi och verklighet. I fokusgrupp tre berättar Ebba om en lek där ”alla som var blonda och hade blåa ögon fick göra någonting, typ gå i tåg, jag minns inte, men något roligt, och så fick inte alla de andra, de med brunt hår och så, de fick inte vara med”. Ebba säger att leken skedde under en fritidsaktivitet, på barnens initiativ och utan vuxnas insyn. Den rangordnande särskiljningen mellan dem ”som var blonda och hade blåa ögon” och ”alla de andra” återspeglar inte bara de sorteringsmekanismer som genomsyrar svensk arbetsmarknad och svenska samhällsinstitutioner (Wolgast 2017; Lundström & Wendt Höjer 2021), utan pekar också på den färgblindhet med vilken sådan rasism tonas ner och förminskas. Då vithetsnormen även präglar den svenska skolan (Dovemark 2013; Arneback & Jämte 2017:110–112; Jonsson 2020), är det knappast förvånande att dess rasistiska sorteringsmekanismer även återspeglas i barnens lekar.

Samtidigt belyser Ebbas berättelse hur barn, även elever som själva är vita, kan identifiera vardagsrasism i leksituationer där vuxna saknar insyn eller inte förstår vad som pågår. Här påpekar emellertid barnen i fokusgruppstudien att de behöver vuxenvärldens stöd för att kunna agera antirasistiskt.

”Jag vågade inte”

En av mina följdfrågor, sedan barnen i de olika fokusgrupperna delgett sina erfarenheter av svensk vardagsrasism, var hur skolpersonal eller andra vuxna agerat. Ett återkommande svar var att vuxna helt enkelt inte sett problemet. Lilly (Fg8) berättar att ”lärarna ser oftast inte sakerna som vi utsätts för” och Ebba (Fg3) menar att de ”håller koll på om vi skadar oss, om någon gör illa sig, men inte vad vi gör”. Alexandra (Fg6) säger att ”det var ingen vuxen där, det var ju på rasten”. Barnen beskriver också skolpersonalens antirasistiska punktinsatser som otillräckliga: ”varje gång som lärarna kom så slutade alla, men så fort läraren gick så fortsatte de” (Omari, Fg7). Vuxnas svaga insikt hänger på detta sätt ihop med bristande insyn, som när Ebba beskriver att de vuxna ”stod och pratade” och därför inte såg barnens lekindelning mellan dem ”som var blonda och hade blåa ögon” och ”alla de andra” (Fg3).

Fokusgruppsdeltagarna förklarar även skolans oförmåga att se och motverka vardagsrasism med att vuxna inte litar på barns berättelser: ”Ibland så behöver de bevis. När vi inte har bevis på det gör de typ ingenting åt det” (Fatima, Fg5). På detta sätt osynliggörs vardagsrasism genom att förminskas eller förnekas (Essed 1991; Dovemark 2013), eller genom att den som blivit utsatt själv misstänkliggörs eller betecknas som överkänslig (Ahmed 2021; Kristoffersson, Rönnqvist, Andersson m.fl. 2021). Den

omvända bevisbördan gör även att barn som utsätts för öppen rasism väljer att inte söka stöd hos vuxenvärlden:

Alltså det har hänt, till exempel att någon kommer fram till mig och retar mig för min hudfärg. Då kanske jag vill säga till min lärare, eller om man vill säga till sin mamma, och sen tänker man liksom ”äh, det här kommer säkert inte hända igen”. Och sen blir man påverkad och påverkad, och så sliter det liksom isär en, och ändå gör man ingenting för att man tänker bara ”det här är säkert ingenting” (Toya, Fg4).

Toya finner det inte meningsfullt att söka stöd hos vuxna efter att ha blivit utsatt för rasistiska trakasserier. Hon tror inte att hennes lärare och föräldrar skulle inse allvaret och intalar sig i stället att händelsen inte kommer att upprepas. Men försöket att internalisera problemet misslyckas; Toya ser inte sin erfarenhet av rasism som ett uttryck för överkänslighet, trots att det är vad som förväntas av henne. Utan vuxenvärldens stöd skapar vithetsnormens förväntningar och hennes egen upplevelse en inre konflikt som ”liksom sliter isär en”. Situationen skulle sannolikt ha varit annorlunda om Toya tidigare sett vuxna agera mot rasism i skolan (Lund 2019; Arneback & Jämte 2021).

I Rädda Barnens enkätstudie angav närmare hälften av de barn som sökt stöd vid utsatthet att de varit osäkra på om de verkligen fått hjälp (Abutaleb Rosenlundh, Lundström & Vogel 2021). När jag visar detta resultat för medforskaren Noor (Fg1) nickar hon instämmande och sätter ord på uppgivenheten: ”Man ska gå till typ en vuxen, men jag vet inte: vuxna – vad gör dom?” Frustrationen återspeglas även i andra fokusgrupper, där barnen understryker behovet av vuxenvärldens förståelse och stöd för att de ska kunna hantera rasism. När Ebba bevittnade leken som byggde på en rasistisk sorteringsprincip kände hon sig förhindrad att agera, hon berättar att ”jag ville inte, eller jag vågade inte, säga typ ’alla kan ju vara med’ för jag var rädd att alla skulle tycka jag var konstig”. Här säger Ebba först hur hon inte ”ville” ingripa, men korrigerar sedan påståendet till ”jag vågade inte”. Hon förskjuter på så sätt ansvaret till de vuxna, som misslyckats med att skapa en trygg miljö där Ebba hade kunnat agera antirasistiskt.

Att vuxna uppmärksammar vardagsrasism är i sig ett viktigt instrument för trygghetskapande (Arneback & Jämte 2021). Medforskaren Zara påpekar att ”när det är diskriminering eller rasism, då borde vuxna lägga sig i för att förhindra det” (Medforskarworkshop 3). Fatima i fokusgrupp fem säger att ”när folk har kränkt mig, då brukar jag gå till vår lärare. Hon brukar ta in dem och så pratar vi om allt som har hänt, varför det har hänt.” Andra fokusgruppsdeltagare menar att vuxna själva borde bli ”bättre exempel och [behandla] folk mer lika” (Astrid, Fg3); de vill att lärarna ”tar tag i det och pratar med hela klassen om det” (Alexandra, Fg6), att de ger ”tips på vad barnen kan göra för att själva reda ut det” (Shadia, Fg1) eller att de utvecklar en mer träffsäker undervisning, eftersom ”det är många som liksom inte riktigt vet om det de blivit utsatta för var rasism” (Olivia, Fg4). Det krävs med andra ord förhöjd uppmärksamhet för att den undflyende vardagsrasismen ska bli synlig.

”Det händer på riktigt”

Vardagsrasisms subtila verkningar gör den svår att upptäcka för dem som passar in i vithetsnormen och som därför själva inte är utsatta. I stället för att uppmärksammas här och nu omförhandlas rasism till ett fenomen hemmahörande i en annan tid eller på en annan plats (Schmauch 2006:181–186). Låt oss återgå till fokusgrupp åtta:

Markus: Kan ni komma på någon särskild plats där rasism sker extra mycket?

Mohamed: Som jag sa innan så är det i USA.

Markus: Om vi tänker i Sverige då, kan ni komma på någon plats eller situation?

Mohamed: Jag har inte hört så mycket om rasism här i Sverige.

Isabella: I skolan kan det vara på raster och så. [...]

Ture: Det kan vara i protester. Det finns ju protester mot rasism, men det finns också, till exempel, sådana här tåg som man går där det är rasister och nazister som vill att det ska finnas kvar (Fg8).

Nu träder Mohamed in i samtalet. Han har suttit tyst när klasskamraterna irriterat beskrivit att *de andra* inte anpassar sig till ”utgångspunkten i Sverige” genom att kräva ledighet vid ”sina speciella högtider”. Det är Mohamed som svarar på min fråga om var rasism förekommer, och han nämner då den amerikanska polisens våld mot svarta. Men den typen av öppen rasism har Mohamed ”inte hört så mycket om” i Sverige.” Här inflikar emellertid Isabella att rasism skulle kunna förekomma i skolan, ”på raster och så”, och öppnar därmed för möjligheten att se vardagsrasistiska mikroaggressioner också i barnens egen närmiljö. Ture förbiser Isabellas kommentar i sitt försök att identifiera rasism i Sverige. Han anger i stället demonstrationståg med ”rasister och nazister” som ett avgränsat socialt fenomen där det förs fram extrema uppfattningar om att rasism borde ”finnas kvar”. Kopplingen till nazism reducerar på detta sätt rasism till en historisk anomali, ett mänsklighetens felsteg som i dag förkastas av det svenska samhället (Pred 2000). Men allt eftersom diskussionen fortgår närmar sig barnen i fokusgruppen Isabellas förslag om att rasism också skulle kunna förekomma i deras egen vardag. Oscar, som tidigare använde sin tongivande roll för att problematisera icke-kristna högtidsfiranden, för försiktigt in samtalet på Mohameds utsatthet:

Oscar: Rasism i gymnasalen till exempel. Det här kanske inte är rasism, och i så fall är det en väldigt liten form av rasism, det är nog lite mer diskriminering, men det finns vissa som de pratar om och liksom säger deras namn på ett nedlåtande sätt. Till exempel på gympan.

Markus: Hur då, till exempel?

Oscar: Till exempel ... kan jag ta ditt namn Mohamed?

Mohamed: Ja, självklart.

Oscar: Då säger de typ så här [*förlöjligar namnet*].

Mohamed: Ja men det ...

Isabella: ... men det är typ lite så alla gör, som många barn gör.

Oscar: Men, det fortsätter. Och nu menar jag inte att det här var Mohamed, utan ... ja.

Mohamed: Ja, för det här – det har hänt.

Oscar: Ja.

Mohamed: Det händer på riktigt. Det händer ofta, varje gång jag gör något som inte är rätt. Varje gång jag gör något fel, till exempel fotbollsplanen, direkt hör jag den [förlöjligande] rösten.

Här intar Mohamed, den enda av de åtta fokusgruppsdeltagarna som angett utländsk bakgrund, en ny position: han är själv utsatt för rasism. Samtalet tar därmed en vändning där deltagarna börjar upptäcka hur rasism pågår mitt ibland dem, på deras egen skola, i deras egen vardag. Vardagsrasismen blir synlig. Nu förändras barnens positioner och förhållningsätt. Mohamed verkar till en början tveksam till att definiera den pågående mobbningen som rasism, men när Oscar framhåller att ”det fortsätter” tar Mohamed tillfället i akt och betonar att ”det händer på riktigt”. Efter att först ha förlagt rasismen till USA börjar Mohamed tala om sin egen utsatthet. Han återger sitt perspektiv på vardagsrasism för sina lyssnande klasskamrater.

Nu börjar Mohamed själv ställa frågor, vilket ytterligare förstärker hans position i gruppsamtalet (León Rosales 2020). I början av fokusgruppsintervjun var Oscar tongivande; när han delgav sin åsikt om trosuttryck, och jag frågade om de andra höll med, övertog han mitt frågande och vände sig retoriskt direkt till de andra barnen: ”Är det någon som inte tycker så?” Han talade då utifrån en vithetsnorm enligt vilken *de andra* uppfattas som ett problem. Senare under samtalet förändras dessa positioneringar, allt eftersom Mohamed börjar ta makt över den situation i vilken han först utpekats som offer. Under denna process utmanas också vithetsnormen. Det är nu Mohameds erfarenhet som de andra fokusgruppsdeltagarna behöver förhålla sig till. Efter att barnen hört och även bekräftat Mohamed tar han ytterligare ett steg för att klargöra sitt perspektiv på vardagsrasism. Mohamed tittar direkt mot datorns webbkamera och vänder sig till synes till mig, till vuxenvärlden:

Det är så att rasism också kan göra dig irriterad, att de snackar om din bakgrund och sånt. Jag tycker när man snackar om föräldrar och rasism ... all mobbning, det är bara för långt. För vad skulle *du* göra om du var i den situationen? Vad skulle *du* göra om du satt där och blev mobbad?

Barns perspektiv på svensk vardagsrasism

Varför fortsätter skolelever att utsättas för rasism trots den svenska skolans antirasistiska ambitioner? Den här artikeln besvarar frågan genom att fokusera på vardagsrasism (Essed 1991), subtila uttryck för rangordnande särskiljning utifrån stereotypa föreställningar om ras, etnicitet, kultur, nationalitet eller religion. Ett sådant analysfokus bidrar till förståelsen av rasismens fortlevnad i miljöer där den aktivt fördöms (Schömer 2016; Mulinari & Neergaard 2017). Den svenska skolan är en sådan samhällsinstitu-

tion; skolan arbetar för att motverka rasism (SFS 2010:800; Skolverket 2019), men likväl rapporterar barn om fortsatt utsatthet (Abutaleb Rosenlundh, Lundström & Vogel 2021; Barnombudsmannen 2021; Loodberg & Abera 2021). Med hjälp av barns perspektiv får vi en djupare inblick i hur vardagsrasism verkar i den skolmiljö där rasism officiellt motverkas.

Genom analys av åtta fokusgruppsintervjuer med mellanstadieelever, genomförda med hjälp av tre medforskande barn i samma ålder, framträder en bild av skolvardagen där rasistiska mikroaggressioner avsiktligt eller oavsiktligt bidrar till rangordnande särskiljning (Sue 2010). Vardagsrasismen i skolan osynliggörs samtidigt av den vithetsnorm som upprätthåller särskiljning mellan grupper utifrån hudfärg (Lundström & Hübinette 2020:20–23); skolans antirasistiska arbete begränsas av den färgblindhet som förbiser vithetsnormen och förminskar rasismens historiska kontinuitet som samhällsstruktur (Lentin 2011; Goldberg 2015; Pinder 2015). Samtidigt visar analysen av fokusgruppsintervjuerna att barn själva är i stånd att avslöja vardagsrasism i skolan. Men här efterfrågar de vuxnas stöd för att våga agera antirasistiskt. Skolpersonalen behöver hantera enskilda elevers rasistiska beteende (Miklikowska, Thijs & Hjerm 2019; Mattsson & Johansson 2020), men det krävs också djupare insikt för att kunna upptäcka och motverka vardagsrasism i skolan (León Rosales 2014; Arneback & Jämte 2017; Lynch, Swartz & Isaacs 2017). Inte minst behöver vuxna som upprätthåller vithetsnormen förstå hur vardagsrasism verkar omkring och genom dem (Schwarz & Lindqvist 2018; Åberg & Olin-Scheller 2018; Lund 2019). Barns perspektiv kan bidra till en sådan lärandeprocess genom att klargöra hur rasism på olika sätt präglar vardagen inom den svenska skolan.

Referenser

- Abutaleb Rosenlundh, S., M. Lundström & A. Vogel (2021) *Vuxna – vad gör dom? Barns röster om rasism i skolan*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Ahmadi, F., M. Darvishpour, N. Ahmadi & I. Palm (2020) "Diversity barometer. Attitude changes in Sweden", *Nordic social work research* 10(1):21–38. <https://doi.org/10.1080/2156857x.2018.1527242>
- Ahmed, S. (2021) *Complaint!* Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9781478022336>
- Alanen, L. (2001) "Explorations in generational analysis", 11–22 i L. Alanen & B. Mayall (red.) *Conceptualising child-adult relations*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203467220>
- Alderson, P. (2008) "Children as researchers. Participation rights and research methods", 276–290 i P. Christensen & A. James (red.) *Research with children. Perspectives and practices*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203964576-21>
- Alderson, P. & V. Morrow (2004) *Ethics, social research and consulting with children and young people*. Ilford: Barnardo's.
- Arneback, E. & J. Jämte (2017) *Att motverka rasism i förskolan och skolan*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Arneback, E. & J. Jämte (2021) "How to counteract racism in education. A typology of teachers' anti-racist actions", *Race ethnicity and education*. Nätpublicering. <https://doi.org/10.1080/13613324.2021.1890566>
- Aronsson, K. (2012) "Barnperspektiv. Att avläsa barns utsatthet", *Locus* 24(1–2):95–111.
- Asplund, A., S. Thalberg & C. Tovatt (2018) *Barn och migration*. Stockholm: Delegationen för migrationsstudier.
- Barnombudsmannen (2018) *Utanförskap, våld och kärlek till orten. Barns röster om att växa upp i utsatta kommuner och förorter*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Barnombudsmannen (2021) *Om barns och ungas utsatthet för rasism*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Bayram Özdemir, S. & M. Özdemir (2020) "The role of perceived inter-ethnic classroom climate in adolescents' engagement in ethnic victimization. For whom does it work?", *Journal of youth and adolescence* 49(6):1328–1340. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01228-8>
- Behtoui, A., F. Hertzberg, R. Jonsson, R. León Rosales & A. Neergaard (2019) "Sweden. The otherization of the descendants of immigrants", 999–1034 i P. Stevens & G. Dworkin (red.) *The Palgrave handbook of race and ethnic inequalities in education*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94724-2_23
- Behtoui, A. & S. Jonsson (2013) "Rasism – särskiljandets och rangordningens politik", 168–198 i M. Dahlstedt & A. Neergaard (red.) *Migrationens och etnicitetens epok. Kritiska perspektiv i etnicitets- och migrationsstudier*. Malmö: Liber.
- Bergnehr, D. (2018) "Children's influence on wellbeing and acculturative stress in refugee families", *International journal of qualitative studies on health and well-being* 13 (supplement 1):1–9. <https://doi.org/10.1080/17482631.2018.1564517>
- Bergnehr, D. (2019) "Barnperspektiv, barns perspektiv och barns aktörskap. En begreppsdiskussion", *Nordisk tidskrift för pedagogikk og kritikk* 5:49–61. <https://doi.org/10.23865/ntpk.v5.1373>
- Bjereld, Y., K. Daneback & M. Petzold (2015) "Differences in prevalence of bullying victimization between native and immigrant children in the Nordic countries. A parent-reported serial cross-sectional study", *Child: Care, health, and development* 41(4):593–599. <https://doi.org/10.1111/cch.12184>
- Bonilla-Silva, E. (2017) *Racism without racists. Color-blind racism and the persistence of racial inequality in the United States*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Bryant, A. & K. Charmaz (2012) "Grounded theory and psychological research", 39–56 i H. Cooper, P. Camic, D. Long, A. Panter, D. Rindskopf & K. Sher (red.) *APA handbook of research methods in psychology. Volume 2*. Washington: American Psychological Association.
- Brå (2021) *Islamofobiska hatbrott*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Christensen, P. & A. James (2017) "Introduction. Researching children and childhood cultures of communication", 1–10 i P. Christensen & A. James (red.) *Research with children. Perspectives and practices*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203964576-7>
- Christensen, P. & A. Prout (2002) "Working with ethical symmetry in social research

- with children”, *Childhood* 9(4):477–497. <https://doi.org/10.1177/0907568202009004007>
- Clark, A., A.T. Kjørholt & P. Moss (2005) ”Introduction”, 1–16 i A. Clark, A. Kjørholt & P. Moss (red.) *Beyond listening. Children’s perspectives on early childhood services*. Bristol: Policy Press.
- Dahlstedt, M. (2017) ”Young people in suburbs feel discriminated, but hopeful”, *Sociologisk forskning* 54(4):341–346.
- Dahlstedt, M. (red.) (2018) *Förortsdrömmar. Ungdomar, utanförskap och viljan till inkludering*. Linköping: Linköping University Press.
- De los Reyes, P. & M. Wingborg (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige. En kunskapsöversikt*. Norrköping: Integrationsverket.
- Dovemark, M. (2013) ”How private ’everyday racism’ and public ’racism denial’ contribute to unequal and discriminatory educational experiences”, *Ethnography and education* 8(1):16–30. <https://doi.org/10.1080/17457823.2012.717199>
- Edling, S. (2018) *Att vilja andra väl är inte alltid smärtfritt. Att motverka kränkningar och diskriminering i förskola och skola*. Lund: Studentlitteratur.
- Elias, S. (2015) ”Racism, overt”, i J. Stone, R. Dennis, P. Rizova, A. Smith & X. Hou (red.) *The Wiley Blackwell encyclopedia of race, ethnicity, and nationalism*. Hoboken: Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118663202.wberen398>
- Essed, P. (1991) *Understanding everyday racism. An interdisciplinary theory*. London: Sage.
- Furborg, A. & O. Cox (2016) *Friends nätrapport 2016*. Stockholm: Friends.
- Gardell, M. (2015) *Raskrigaren. Seriemördaren Peter Mangs*. Stockholm: Leopard förlag.
- Gardell, M. (2018) *Moskéers och muslimska församlingars utsatthet och säkerhet i Sverige 2018*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Goldberg, D.T. (2015) *Are we all postracial yet?* Cambridge: Polity.
- Hagström, M. (2018) *Raka spår, sidospår, stopp. Vägen genom gymnasieskolans språkintrödd som ung och ny i Sverige*. Linköping: Linköpings universitet.
- Halldén, G. (2003) ”Barnperspektiv som ideologiskt eller metodologiskt begrepp”, *Pedagogisk forskning i Sverige* 8(1–2):12–23.
- Halldén, G. (2009) ”Barnperspektiv. Ett ideologiskt laddat begrepp och oprecist som analytiskt verktyg”, *Locus* 409(3–4):4–20.
- Hernwall, P. (2013) ”Barn som medforskare. Ökat medvetande genom deltagande”, 215–233 i K. Helander (red.), *Nu vill jag prata! Barns röster i barnkulturen*. Stockholm: Centrum för barnkulturforskning.
- Herz, M. & P. Lalander (2017) ”Being alone or becoming lonely? The complexity of portraying ’unaccompanied children’ as being alone in Sweden”, *Journal of youth studies* 20(8):1062–1076. <https://doi.org/10.1080/13676261.2017.1306037>
- Hillén, S. (2013) *Barn som medforskare. En metod med potential för delaktighet*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hjerm, M., I. Johansson Sevä & L. Werner (2018) ”How critical thinking, multicultural education and teacher qualification affect anti-immigrant attitudes”, *International studies in sociology of education* 27(1):42–59. <https://doi.org/10.1080/09620214.2018.1425895>

- Johansson, B. (2013) "Att involvera barn i forskning", 202–214 i K. Helander (red.), *Nu vill jag prata! Barns röster i barnkulturen*. Stockholm: Centrum för barnkultur-forskning.
- Johansson, E. (2003) "Att närma sig barns perspektiv. Forskares och pedagogers möten med barns perspektiv", *Pedagogisk forskning i Sverige* 8(1–2):42–57.
- Jonsson, R. (2015) *Värst i klassen. Berättelser om stökiga pojkar i innerstad och förort*. Stockholm: Ordfront.
- Jonsson, R. (2018) "Swedes can't swear. Making fun at a multiethnic secondary school", *Journal of language, identity & education* 17(5):320–335. <https://doi.org/10.1080/15348458.2018.1469412>
- Jonsson, R. (2020) "Antirasismens andra. Berättelser om förortselever i innerstadens gymnasium", *Educare* 4:69–97. <https://doi.org/10.24834/educare.2109.4.5>
- Kadarik, K. (2019) *Moving out, moving up, becoming employed. Studies in the residential segregation and social integration of immigrants in Sweden*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Karlsson, S. (2019) "'They cry, cry, they want to go to school.' The micro-politics of asylum-seeking children's articulated emotions and belonging in relation to the Swedish school", *Children & society* 33(5):429–442. <https://doi.org/10.1111/chso.12317>
- Katzin, M. (2021) *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap. En rapport om antisemitism och det judiska minoritetsskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning*. Malmö: Malmö stad.
- Khayati, K. (2017) "Stigmatisering och rasism i det svenska migrationsstalet och det diasporiska motståndet", *Sociologisk forskning* 54(1–2):11–30.
- Kristoffersson, E., H. Rönqvist, J. Andersson, C. Bengs & K. Hamberg (2021) "'It was as if I wasn't there'. Experiences of everyday racism in a Swedish medical school", *Social science & medicine* 270:1–9. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.113678>
- Kuckartz, U. & S. Rädiker (2019) *Analyzing qualitative data with MAXQDA*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15671-8>
- Lentin, A. (2011) "What happens to anti-racism when we are post race?", *Feminist legal studies* 19(2):159. <https://doi.org/doi:10.1007/s10691-011-9174-5>
- Leon Rosales, R. (2016) "Rasismerna", 78–105 i A. Marega & S. Gusic (red.) *Det andra uppdraget. Till försvar för skolans likabehandlingsarbete*. Lund: Universus Academic Press.
- León Rosales, R. (2014) "'Där är alla svenskar, inte en enda är svartskalle'. Svensk-hetsnorm i en multietnisk skola", 151–188 i L. Martinsson & R. Eva (red.) *Skola i normer*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.
- León Rosales, R. (2020) "Att säga som det är – (in)tolerans som maskulin performans", *Educare* 4:94–119. <https://doi.org/10.24834/educare.2019.4.2>
- Lindmark, D. & O. Sundström (2016) *De historiska relationerna mellan svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.
- Ljung Egeland, B. (2015) *Berättelser om tillhörighet. Om barn med migrationsbakgrund på en mindre ort*. Karlstad: Karlstads universitet.
- Loodberg, M. & N. Abera (2021) *Friendsrapporten 2021*. Stockholm: Friends.

- Loodberg, M. & F. Warg (2019) *Friendsrapporten 2019*. Stockholm: Friends.
- Lund, A. (2019) "Preparedness as a counter-memory. School desegregation, social chances and life chances", *Ethnic and racial studies* 42(13):2318–2325. <https://doi.org/10.1080/01419870.2019.1605091>
- Lundström, C. & T. Hübinette (2020) *Vit melankoli. En analys av en nation i kris*. Göteborg: Makadam.
- Lundström, M. & T. Lundström (2016) "Hundra år av radikal nationalism", *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys* 5:39–66. <https://doi.org/10.13068/2000-6217.5.2>
- Lundström, M. & F. Wendt Höjer (2021) *Erfarenheter av rasism i kontakt med svenska myndigheter och andra offentliga verksamheter. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Lynch, I., S. Swartz & D. Isaacs (2017) "Anti-racist moral education. A review of approaches, impact and theoretical underpinnings from 2000 to 2015", *Journal of moral education* 46(2):129–144. <https://doi.org/10.1080/03057240.2016.1273825>
- Lööw, H. (2017) "I gränslandet. Symbiosen mellan det organiserade och oorganiserade", 21–87 i M. Gardell, H. Lööw & M. Dahlberg-Grundberg (red.) *Den ensamme terroristen? Om lone wolves, näthat och brinnande flyktförläggningar*. Stockholm: Ordfront.
- Mattsson, C. & T. Johansson (2019) *Life trajectories into and out of contemporary neo-nazism. Becoming and unbecoming the hateful other*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429284762>
- Mattsson, C. & T. Johansson (2020) "The hateful other. Neo-nazis in school and teachers' strategies for handling racism", *British journal of sociology of education* 41(8):1149–1163. <https://doi.org/10.1080/01425692.2020.1823204>
- Mattsson, K. (2005) "Diskrimineringens andra ansikte. Svenskhet och 'det vita västerländska'", 139–158 i Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering, *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Mayall, B. (2000) "The sociology of childhood in relation to children's rights", *The international journal of children's rights* 8(3):243–259. <https://doi.org/10.1163/15718180020494640>
- Miklikowska, M., A. Bohman & P. Titzmann (2019) "Driven by context? The inter-related effects of parents, peers, classrooms on development of prejudice among Swedish majority adolescents", *Developmental psychology* 55(11):2451–2463. <https://doi.org/10.1037/dev0000809>
- Miklikowska, M., J. Thijs & M. Hjerm (2019) "The impact of perceived teacher support on anti-immigrant attitudes from early to late adolescence", *Journal of youth and adolescence* 48(6):1175–1189. <https://doi.org/10.1007/s10964-019-00990-8>
- Moosa-Mitha, M. (2005) "A difference-centred alternative to the theorization of children's citizenship rights", *Citizenship studies* 9(4):369–388. <https://doi.org/10.1080/13621020500211354>
- Motsieloa, V. (2003) "Det måste vara någonting annat." *En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen*. Stockholm: Rädda Barnen.

- Mulinari, D. & A. Neergaard (2017) "Theorising racism. Exploring the Swedish racial regime", *Nordic journal of migration research* 7(2):88–96. <https://doi.org/10.1515/njmr-2017-0016>
- Nilsson Folke, J. (2017) *Lived transitions. Experiences of learning and inclusion among newly arrived students*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Nilsson, P.-E. (2019) "Burka songs 2.0. The discourse on Islamic terrorism and the politics of extremization in Sweden", *Journal of religion and violence*. <https://doi.org/10.5840/jrv201942264>
- Nilsson, P.-E. (2020) "The crocodile and the gardener. Swedish radical nationalism and critique of religion", 124–134 i M. Lövheim & M. Stenmark (red.) *A constructive critique of religion. Encounters between Christianity, Islam, and non-religion in secular societies*. London: Bloomsbury. <https://doi.org/10.5040/9781350113121>
- Nygren, J., S. Lindberg, P. Wärnestål & P. Svedberg (2017) "Involving children with cancer in health promotive research. A case study describing why, what, and how", *JMIR research protocols* 6(2):1–13. <https://doi.org/10.2196/resprot.7094>
- Odenbring, Y. & T. Johansson (2019) "If they're allowed to wear a veil, we should be allowed to wear caps.' Cultural diversity and everyday racism in a rural school in Sweden", *Journal of rural studies* 72:85–91. <https://doi.org/10.1016/j.jrur-stud.2019.10.033>
- Pérez-Aronsson, F. (2019) "Åh vad kul, nu börjar det invandrare på skolan!' Ungas upplevelser av rasism och överlevnadsstrategier i svenska skolan", *Educare* 4:76–100. <https://doi.org/10.24834/educare.2019.4.4>
- Pérez Aronsson, F. (2020) *Do I look white? Creating community in online safe spaces for racialized youth*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Pinder, S.O. (2015) *Colorblindness, post-raciality, and whiteness in the United States*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1057/9781137431103>
- Polismyndigheten (2021) *Lägesbild över utsatta områden. Regeringsuppdrag 2021*. Stockholm: Polismyndigheten.
- Pred, A. (2000) *Even in Sweden. Racisms, racialized spaces, and the popular geographical imagination*. Berkeley: University of California Press.
- Schmauch, U. (2006) *Den osynliga vardagsrasismens realitet*. Umeå: Umeå universitet.
- Schwarz, E. & B. Lindqvist (2018) "Exploring the phenomenology of whiteness in a Swedish preschool class", *International journal of early childhood* 50(1):1–14. <https://doi.org/10.1007/s13158-018-0210-3>
- Schömer, E. (2016) "Sweden, a society of covert racism. Equal from the outside – Everyday racism and ethnic discrimination in Swedish society", *Oñati socio-legal series* 6(3):837–845.
- SFS 2008:567. *Diskrimineringslag. Kapitel 1, § 4–5*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- SFS 2010:800. *Skollag. Kapitel 6, §10*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Sixtensson, J. (2018) *Häri från till framtiden. Om gränslinjer, aktörskap och motstånd i tjejeers vardagsliv*. Malmö: Malmö universitet. <https://doi.org/10.24834/2043/23682>

- Skolverket (2019) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Solberg, A. (1996) "The challenge in child research. From 'being' to 'doing'", 53–65 i J. Brannen & M. O'Brien (red.) *Children in families. Research and policy*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203453803>
- Sommer, D., I. Pramling Samuelsson & K. Hundeide (2011) *Barnperspektiv och barnens perspektiv i teori och praktik*. Stockholm: Liber.
- Spyrou, S. (2011) "The limits of children's voices. From authenticity to critical, reflexive representation", *Childhood* 18(2):151–165. <https://doi.org/10.1177/0907568210387834>
- Statens medieråd (2019) *Ungar och medier 2019*. Stockholm: Statens medieråd.
- Statens medieråd (2020) *Unga, medier och psykisk ohälsa. En rapport om svenska ungdomars självskattade psykiska välbefinnande i relation till deras självskattade medieanvändning*. Stockholm: Statens medieråd.
- Sue, D.W. (2010) *Microaggressions in everyday life. Race, gender, and sexual orientation*. Hoboken: Wiley.
- Sylwander, K. (2020) *Whores, hijabs, and heart emojis. Affective explorations of aggression against girls online*. Stockholm: Stockholm universitet.
- Tisdall, K., J. Davis & M. Gallagher (2009) *Researching with children and young people. Research design, methods, and analysis*. Los Angeles: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446268315>
- Topolski (2018) "The race-religion constellation. A European contribution to the critical philosophy of race", *Critical philosophy of race* 6(1):58–81. <https://doi.org/10.5325/critphilrace.6.1.0058>
- Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering (2005) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet (2005) *Det blågula glashuset. Strukturell diskriminering i Sverige*. SOU 2005:56. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Wacquant, L., T. Slater & V.B. Pereira (2014) "Territorial stigmatization in action", *Environment and planning A. Economy and space* 46(6):1270–1280. <https://doi.org/10.1068/a4606ge>
- Wall, J. (2012) "Can democracy represent children? Toward a politics of difference", *Childhood* 19(1):86–100. <https://doi.org/10.1177/0907568211406756>
- Wernesjö, U. (2020) "Across the threshold. Negotiations of deservingness among unaccompanied young refugees in Sweden", *Journal of ethnic and migration studies* 46(2):389–404. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2019.1584701>
- Wolgast, S. (2017) *How does the job applicants' ethnicity affect the selection process? Norms, preferred competencies and expected fit*. Lund: Lunds universitet.
- Woodhead, M. & D. Faulkner (2008) "Subjects, objects or participants? Dilemmas of psychological research with children", 10–39 i P. Christensen & A. James (red.) *Research with children. Perspectives and practices*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203964576-8>

- Wyver, R. (2019) "Eating the [m]other. Exploring Swedish adoption consumption fantasies", *Genealogy* 3(3):47. <https://doi.org/10.3390/genealogy3030047>
- Åberg, M. & C. Olin-Scheller (2018) "Wolf cries. On power, emotions and critical literacy in first-language teaching in Sweden", *Gender and education* 30(7):882–898. <https://doi.org/10.1080/09540253.2017.1376041>

Författarpresentation

Markus Lundström forskar om sociala villkor och politisk idéproduktion med särskilt fokus på sociala rörelser. Han är knuten till Sociologiska institutionen och Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism vid Uppsala universitet.

Kontaktuppgifter

Markus Lundström
Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism, Uppsala universitet
Thunbergsvägen 3C, 751 20 Uppsala
markus.lundstrom@cemfor.uu.se

Att bedriva sociologisk forskning i en tid av byråkratiserad etikprövning

SVERIGE ÄR ETT få länder i världen som reglerar forskningsetik i lag (Eldén 2020). Men vad händer när en enhetlig lagstiftning inte har hänsyn till olika forskningsdiscipliners särart, och forskningsetiken formaliseras i ämnesövergripande förordningar? Den formella process som etikprövning av forskning har utvecklats till kan innebära en utmaning för möjligheten att bedriva sociologisk forskning, både vad gäller anpassning till en byråkratisk diskurs och i kontakten med respondenter.

Det här samtalet baseras på ett seminariesamtal som organiserades av sociologiämnet på Södertörns högskola den 17 november 2021, där Jonas Edlund, professor i sociologi vid Umeå universitet, Sara Eldén, docent och lektor i sociologi vid Lunds universitet och David Wästerfors, professor i sociologi vid Lunds universitet deltog. En av tidskriftens redaktörer, Lena Sohl, var moderator. Ania Hartman bistod med att omvandla samtalet till en transkriberad text, som sedan har redigerats av Lena Sohl. Forskarna har kunnat ändra och göra tillägg i sina svar.

Jonas Edlund arbetar främst med kvantitativa metoder. Hans forskningsintressen rör politisk sociologi och social stratifiering. Han är ansvarig för den svenska delen av International Social Survey Program (ISSP). Sara Eldéns forskningsinriktning är om-sorgs-, barn- och familjesociologi samt utvecklandet av innovativa kvalitativa metoder. Hon gav 2020 ut boken *Forskningsetik. Vägval i samhällsvetenskapliga studier*. David Wästerfors forskning behandlar frågor som rör sig i falten kultursociologi, kriminologi och socialpsykologi. Han utgår i sin forskning från erfarenhetsnära material, exempelvis kvalitativa intervjuer, och publicerade 2019 artikeln ”Den etnografiskt okänsliga etikgranskningen”.

Bakgrunden till att samtalet hölls är att processen för att ansöka om etikprövning har förändrats mycket de senaste åren. Kraven har blivit mer omfattande. Ett forskningsprojekt måste i dag formuleras utifrån de specifika termer som används i tolkningen av lagstiftningen, bland annat när det gäller GDPR och hanteringen av känsliga personuppgifter. Ett instrument som var tänkt att skydda respondenter från kränkning riskerar nu att försvåra viss typ av forskning och kan av forskarna upplevas som ett instrument som reglerar forskningens inriktning och möjliga frågeställningar.

Det är inte heller alla forskningsfrågor och datainsamlingsmetoder som självklart kan anpassas till denna process. Till exempel är det svårt att i förväg beskriva alla steg

i vissa kvalitativt inriktade forskningsprojekt, där fältarbetets samspel med människor kan leda projektet i nya riktningar. Vid kontakter med respondenter riskerar dessutom kraven på att ett byråkratiskt språk ska användas, exempelvis i informationsbrev, att skapa misstro och skrämja bort respondenter. Detta gäller särskilt grupper av respondenter som inte är vana vid byråkratiskt språk eller uppfattar det som ett maktspråk.

En ytterligare aspekt är att Etikprövningsmyndighetens ansökningsförfarande är utformat utifrån etiska överväganden som främst är relevanta för medicinsk forskning, men som ofta är mindre relevanta för samhällsvetenskaplig forskning. Givet att etikprövning av samhällsvetenskaplig forskning främst motiveras av hanteringen av känsliga personuppgifter eller personuppgifter om lagöverträdelser kan det tyckas märkligt att ansökningsförfarandet inte diversifieras utifrån bredare ämnesdiscipliner och de forskningsmetoder som är grundläggande inom dessa.

Sociologisk Forskning: Sverige är ett av få länder i världen där forskningsetik regleras i lag. Etikprövningslagen har dessutom sedan den trädde i kraft 2004 reviderats flera gånger. Studentarbeten har uteslutits och nya skrivningar har tillkommit, som behandling av personuppgifter 2018. Jag undrar vad ni tycker om dagens etikprövningssystem? I anslutning till den frågan undrar jag också vad ni tycker om de förändringar som etikprövningssystemet har genomgått och konsekvenserna av de förändringarna, som att etikprövningen har blivit mer omfattande och att man efterfrågar allt fler uppgifter från forskare?

Sara Eldén: Ja, det är en stor fråga och vi tycker och känner mycket inför det här systemet, alla vi forskare som har haft att hantera det. Men om man tittar på historien om forskningsetik så tänker jag att det finns vissa saker, som är viktiga för att förstå dagens system. Regleringen i Sverige, eller i världen, har i hög grad styrts av den medicinska forskningens praktiker och av den medicinska forskningens skandaler. Det gör att den ofta formas utifrån en slags worst case scenarios. Det kan vi se var fallet vid den senaste ändringen av etikprövningslagen, som skedde för ett par år sedan, där Macchiarini-affären fanns i bakgrunden. Som en bisats kan man fundera över om Macchiarini-affären egentligen handlade så mycket om forskningsetik. Självklart bröt han mot forskningsetiken, men jag kan tycka det finns många andra dimensioner. Det handlar också om hur universitetet är uppbyggt, konkurrensen och sökandet efter superhjäteforskare som ska excellera och hur det trubbar av vår kritiska udd gentemot varandra på ett mer fundamentalt plan än att försöka reglera saker i lag och utse bovar som bryter mot uppställda regler. Därmed inte sagt att han inte bröt mot forskningsetik, det är ingen tvekan om det, men det handlar om fler saker.

Men det är intressant att det är så vi går in i det: efter skandalerna går vi in och ska reglera. Då tror vi oss kunna komma till rätta med allt, men jag tror inte att det är så enkelt. Jag tror att det handlar om mycket större strukturer kring hur vi bygger upp forskning, hur vi tänker kring forskning och konkurrens inom forskningen och så vidare. Infrastrukturen kring forskningsetik i Sverige, systemet som vi har i dag, har kommit att präglas mer och mer av att vi förhåller oss till det legala. Det finns en

stark deontologisk syn på etik här, vi ska kunna följa på förhand uppsatta regler och på så sätt ska vi ska bli mer etiska. Detta tror jag leder oss in i tron att etik handlar om enkla rätt och fel, och det gör det faktiskt ganska sällan i praktiken. Effekten blir att vi betonar den prospektiva etiken och tappar den emergenta. Vi förleds att tro att vi är klara med etik när etikprövningen är över. Vi utvecklar en kompetens för att klara oss igenom, vi delar med oss av råd för hur vi ska göra etikprövningen, hur vi ska skriva och fylla i blanketten. Det är jättebra att tänka igenom saker innan ett forskningsprojekt ska genomföras, men etikprövningens blankett leder oss kanske inte alltid in på rätt frågor. Än värre är att vi förleds att tro att etik handlar om att enkelt följa det här protokollet, och att det oförutsägbara, de emergenta dilemmana som vi faktiskt ställs inför i praktiken, hamnar i skymundan. Dem blir vi på så sätt lämnade ensamma med. Så det tänker jag är en negativ effekt av dagens system.

Sedan finns också ett ökat inslag av övervakning. Sociologin utsågs 2021 till att granskas av Överklagandenämnden för etikprövning. Det här ger forskare känslan av att vara övervakade och att vi kan begå brott, fast vi kanske inte ens riktigt är medvetna om att det vi gjort är ett brott. Vårt professionella omdöme kan säga oss att man exempelvis ibland behöver avvika från en tänkt forskningsdesign, att kanske fler eller färre eller andra människor än de man tänkt på från början och angivit i etikprövningen behöver involveras. Det kan i vissa fall ses som en "avvikelse" som gör att vi bryter mot lagen. Om jag då ändå ska nämna en positiv sak med nuvarande system är det att vi faktiskt pratar mer om etik generellt i dag, när vi uppmärksammar att det här systemet inte fungerar för oss samhällsvetare alla gånger. Kanske kan detta att vi talar mer om etik göra att vi också uppmärksammar sådant som vi faktiskt gör som inte är så etiskt, utan är problematiskt i olika praktiker som vi ägnar oss åt. Sådant som behöver funderas igenom, om än inte nödvändigtvis utifrån de premisser som Etikprövningsmyndigheten eller etikprövningsinfrastrukturen ställer upp, men vi pratar ändå mer om etik.

Sociologisk Forskning: Jonas, du jobbar ju med kvantitativa data i betydligt högre grad än vad Sara gör. Vad säger du om detta utifrån ditt perspektiv och de frågor som du jobbar med?

Jonas Edlund: Ja, jag tycker att den här förändringen 2018 har gjort det mycket besvärligare. Jag håller med om allting du sade Sara. Just det här med att man utgår från regler och gör att man kanske glömmer bort ibland att tänka på vad som egentligen är etiskt, alltså hur ska man bete sig som forskare? Men det rent konkreta när det gäller den kvantitativa forskningen är att den aldrig har varit intresserad av enskilda personer egentligen. Det har alltid varit fråga om grupper och aggregerade data. Det har alltid varit så att om någon skulle vilja baklängesidentifiera personer, som när man har hela datamatrixen framför sig och kan se att här är en som är si och så gammal, bor där eller där, tycker si och så om något, så kan det i och för sig gå i vissa mycket speciella fall, men det är ju ändå inte det som är poängen med kvantitativ forskning. Sedan tycker jag att det är märkligt att det är just forskningen som sätts under de här hårda kraven,

medan den privata sektorn med sina marknadsundersökningar eller journalistiken inte berörs på samma sätt. Det är kanske ändå där inom massmedia och journalistiken de flesta övergreppen mot individer har gjorts, så det här misstänkliggörandet av forskning har jag lite svårt för. Men nu måste vi förhålla oss till det som är. Då kan jag knyta an till det du sade i början Lena, om att i Sverige har vi, om jag har förstått det rätt, gått väldigt långt i en mycket strikt tolkning av GDPR till exempel, vilket inte skett i andra EU-länder.

David Wästerfors: Jag håller med om vad Sara och Jonas säger så jag vet inte om jag har så mycket att tillägga. Jag har väl tre iakttagelser. Den första gäller kontrasten mellan etiken som en prövning som kan klaras av momentant och som liknar en examination eller tentamen, som vi som forskare "kallas upp till" när vi ska sätta igång ett projekt. Det finns, som jag ser det, en kontrast mellan den här prövningen å ena sidan och å andra sidan etiken som en process eller ett tänkande, en mer relationell etik som ligger närmare det som många forskare arbetar med i praktiken. Det gäller särskilt de som sysslar med kvalitativ forskning, etnografi till exempel, men även de som arbetar med enkäter och liknande. Där är etiken egentligen en del av kunskapsbildningen, för att uttrycka det högtidligt. Etiken borde därför vara en del av den vanliga metodundervisningen, som den ju också har varit. Som Sara påpekade har etiken börjat diskuteras på ett mer explicit sätt, och det hör ihop med annan iakttagelse tycker jag. Det gäller den specialisering eller avknoppning som har skett, med de här speciella råden och nämnderna. Ibland talas det om att man ska instifta lokala råd även på universiteten och fakulteterna. Specialiseringen och avknoppningen hör ihop med kontrasten mellan det lite mer inboxade sättet att se på etik gentemot det relationella, processorienterade och fältnära. Prövningen och specialiseringen är två sidor av samma mynt.

En tredje iakttagelse gäller det faktum att det har blivit svårt att kritisera den etiska kontrollen eller etiska regimen, om vi ska använda det ordet, i och med att kritik lätt kan tolkas som smitningsförsök. Man försöker komma undan den här etiska kontrollen, och det vill man inte, för man är ju för etik. Jag är också för etik och jag tycker det är lika viktigt som alla andra – med samtycke och konfidentialitet och hänsyn på alla möjliga sätt. Men jag tycker att det har blivit knivigt att kritisera den etiska kontrollen för att man lätt uppfattas som skum, eller som en etisk bov, för att låna ditt ord Sara. Det kan man också lägga märke till i vardagen i akademien. De här blanketterna och sättet att hantera den etiska prövningen är något som människor muttrar över, man förbannar kompletteringar och ordvrängningar eller uttryckssätt som man kanske tvingas använda utan att man riktigt förstår varför. Detta gör man lite i skymundan, som jag uppfattar det. Nu är detta seminarium ett exempel på motsatsen, att vi verkligen tar upp det. Men det är en sak att diskutera så här i allmänna termer och en annan sak att diskutera exempelvis en precis formulering i den blankett som jag håller på med. Det hade nog uppfattats som lite skämmigt, tror jag.

Sociologisk Forskning: Det är ju intressant, därför att en anledning till att det här samtalet hålls är den här vardagsfrustrationen som forskare har, som ni nämner. Forskare sliter med etikblanketter, och många tycker att forskningsetiken är helt central, men kanske inte på det sätt som blanketten efterfrågar.

Sara nämnde Macchiarini-skandalen och många samhällsvetare uppfattar att etikprövningsformuläret är anpassat till medicinsk forskning och inte specifikt för det vi sociologer håller på med. Det här tar du också upp i din bok Sara, att det har gått från ”disciplinsspecifika etiska koder” till övergripande förordningar. Vad skapar det system som finns nu för specifika problem för sociologer?

Jonas Edlund: Det är en märklig sak som jag har stött på, när det gäller det här CORS (Comparative Research Center Sweden) som vi har i Umeå. Vi har en nationell infrastruktur där vi samlar in data, inte för oss själva, utan för forskningssamhället. Det är helt fritt att använda dessa data. Om detta ska etikprövas i första skedet när man samlar in data, då hamnar man i problem med att det är en hel enkät som är gjord på internationell basis. Den kan innehålla hur många forskningsfrågor som helst i stort sett. Men etikprövningsnämnden kräver ju att man ska ha en väl definierad forskningsfråga för just de data man ska använda. Vi har kommit undan med det där, genom att trycka på att så länge vi inte använder data, samt lite andra saker också, så behöver vi inte etikpröva just den här infrastrukturen. Det finns säkert de som har andra åsikter om det. Det finns ännu inget klart rättsläge i den här frågan.

Det andra rör det som nämndes kring kvalitativa metoder, och att man kanske inte har en grundidé, utan att man som forskare vet kanske minst om det man forskar om i inledningsskedet. Det är samma sak för oss när vi ibland söker registerutdrag för olika variabler, alltså vi vet inte exakt vilka faktorer som kan vara viktiga, utan det kan finnas en lång rad. Sedan när man gör analyserna så ser man att det är de här områdena där det verkar ha stora effekter och då kan man inte gå vidare där, därför man har inte de nödvändiga variablerna. Även kvantitativ forskning innehåller ju en första fas som ofta är explorativ. Här är det inte helt lätt att anpassa den lista över variabler man faktiskt önskar till den specifika forskningsfråga man är tvungen att formulera. Dock måste jag säga att jag inte har varit i kontakt med Etikprövningsmyndigheten sedan den blev central. Mina erfarenheter är från tiden det var regionala etikprövningsnämnder. Jag tycker i och för sig att den som var i Umeå, där gick det ju att föra ett samtal. Det var en tidsödande process, men det var inte så att man kände att det var någon slags Kafka-relation och att man kommer dit och så får man avslag, utan det gick ändå att ha en dialog efteråt, och i slutändan så löste det sig. Men det är ett bökit system och det är lite konstigt att det blir så här för samtidigt så ska inte Etikprövningsnämnden bedöma forskningens kvalitet. Men ändå blir det ju så, för om de ändå sitter och tänker att ”den här forskningsfrågan var inte helt bra, exempelvis inte nog avgränsad”. Då blir det ändå indirekt så att de lägger sig i forskningen, som en slags överprövningsnämnd.

***Sociologisk Forskning:* Ja, det är ju ett problem med forskningsprojekt där man har fått pengar och sedan kan man ändå få problem med etikprövningen, trots att ett projekt är godkänt av ett forskningsråd. David, det var du som skrev detta med att vi kanske vet minst i början av ett forskningsprojekt.**

David Wästerfors: Ja, just det. Jag håller med dig, Jonas. Jag tycker också det ett bökigt system, och jag håller också med om din iakttagelse om att det inte är Kafka-artat egentligen. Det är förhandlingsbart och man får ofta igenom sina etikprövningar eller ansökningar till slut, så det är inte omöjligt. Men det är omständligt. Det påverkar väl sociologin på det sättet att man drivs ju åt att framställa projektet på ett visst sätt i blanketten och även i forskningspersonsinformation, som är spikad på det sättet att man inte ska ändra den under projektets gång, vilket ju är ganska egendomligt om man ser till många sociologiska projekt som verkligen utvecklas under de år som man håller på med dem. Även då samtyckesrelationen kokas ner till den där blanketten som man ska dela ut och få underskriven. Det är inte riktigt det som man känner igen från de relationer som man kan skaffa med vissa informanter. Intresset för ens projekt kan växla ganska starkt och man kanske känner att personen i fråga är informerad vid en viss tidpunkt, men vid en senare tidpunkt så känner man verkligen inte att personen är informerad längre, personen ifråga kan helt ha glömt bort vad projektet handlar om. Då har man redan formellt klarat av detta genom underskriften i blanketten, så det tycker jag känns som en förvridning av den fältnära erfarenheten som sociologer och andra forskare kan ha. Sedan handlar det också om de här kontorsmiljöerna. Blanketter gör att man på något sätt får en känsla av att detta är den "riktiga" miljön för forskning, att forskningen sker i ett kontorsssammanhang där man kan ha en blankett och en kulspeuspenna. Det finns ju mycket forskning som faktiskt sker på gator och torg, när det regnar och blåser, i verkstäder eller på idrottsarenor, ja egentligen i massa olika sammanhang där den här blanketten inte riktigt passar in. Jag tycker också att det påverkar sociologer genom att etik blir en fråga om felsökande och kanske leder till en ganska negativ syn på etik. Det finns forskningsintressen som är etiskt försvarbara på det sättet att vi försöker synliggöra delar av samhället. Vi försöker uppmärksamma sociala problem eller fenomen lite varstans – på kontor eller utanför. Den etiska aspekten faller ofta bort i och med att man låser sig så hårt vid prövningen.

Sara Eldén: Jag tycker att Jonas och David har haft många bra synpunkter och funderar på vad jag har att tillägga. En sak är att den nuvarande etiska infrastruktur som vi har är kopplad till lagen. Det är därför vi har de här blanketterna, det är därför det ser ut på det sätt det gör. Min första egna erfarenhet av att etikpröva var i ett forskningsprojekt där jag skulle involvera barn. Inom den barnsociologiska forskningen finns det mängder skrivet om etik kring att forska med barn. Vi är väl medvetna om att det är en grupp som på olika sätt situeras – och är – utsatt. Jag var väldigt väl inläst på det här, men så fick jag den här blanketten framför mig och tyckte att de frågar ju över huvud taget inte om någonting av det som jag tyckte

var viktigt eller om de etiska frågorna som jag hade, eller de dilemman som jag såg framför mig skulle kunna uppkomma. Då kände jag mig faktiskt både besviken och lite fundersam. Däremot frågade man om en massa saker som jag inte ens förstod vad det var, och som mest fick mig att känna mig inkompetent: hade jag missat vad det etiskt problematiska var i min studie? Tack vare goda kollegor, som David och andra, som delade med sig av erfarenheter, tog jag mig igenom det. Så då kommer vi in på här igen, att vi utvecklar en kompetens i att fylla i de här blanketterna på rätt sätt. Vi säger saker, som David sade, vi porträtterar ett forskningsprojekt på ett sätt som vi faktiskt vet inte helt överensstämmer med vad som kommer att hända i verkligheten, när vi är på fältet, för vi vet att fältet inte ser ut på det sätt som blanketten föreställer sig att det ser ut.

I efterhand diskuterade jag det med mina kollegor, alltså min besvikelse över varför jag inte fick diskutera dom där faktiska etiska problem i etikansökan. Varför fick jag inte berätta hur jättebra jag hade tänkt kring det här med kontinuerligt samtycke med barn och så vidare? Men vi kom till slutsatsen att jag nog faktiskt inte hade velat ha den diskussionen med Etikprövningsnämnden just därför att den är så styrd av lagen, den ska inte intressera sig för det, den ska bara kolla av att vi gör rätt enligt lagen. För även om, som ni säger, att det inte är en Kafkaprocess så är det ju fortfarande inte mycket av en dialog. Det är väldigt svårt att få till en dialog kring vad som är ett etiskt dilemma i ett projekt. Malin Thor Tureby (2019), som är muntlig historiker, skriver om hur hon försökte inleda en dialog med Etikprövningsnämnden och fick till svar att ”vi kan inte prata med dig, vi ska inte ha en dialog med dig, vi examinerar dig”, och det är ju på grund av deras lagstyrning.

Så vi lär oss den här kompetensen, och ja, jag tycker det är problematiskt att vi känner oss nöjgade att porträtterar ett forskningsprojekt på ett sätt som inte överensstämmer med det som äger rum sedan. Men en mer allvarlig konsekvens kan vara att vi faktiskt undviker att göra vissa saker. Det är problematiskt, om vi till exempel tänker att ”vi struntar i att ha med barn i det här projektet”, för det är så struligt. Vi undviker det, fast det egentligen skulle kunna vara väl så motiverat. Eller att vi undviker att ha med människor med olika typer av funktionsnedsättningar. Då leder det i förlängningen till att vi får forskning som inte blir lika bra, om vi låter vår oro för forskningsetikregimen styra oss på det sättet.

Dessutom, och återigen, när vi utvecklar den här kompetensen och blir duktiga på att prata om etik i det här stadiet innan vi genomför ett forskningsprojekt, så riskerar vi att missa den faktiska diskussionen om vad etik är. Vi riskerar att bli ganska ensamma i det som händer sedan, när vi kommer ut på fältet som kvalitativa forskare eller när vi har samlat in data, som du nämnde Jonas. Där vi kanske ser eller upplever potentiellt etiskt problematiska dilemman – vad gör vi då och vem hjälper oss där? Kan vi hantera relationerna på fältet? Vem ska vi prata med om det? Kan vi prata etik då också? För det är det som jag tycker är etik och det är där de viktiga etiska frågorna uppkommer.

Sociologisk Forskning: Jag tänkte ta upp en mer praktisknära fråga, som knyter an till det du precis pratade om, Sara. Förra veckan hände det mig att en intervjuperson som ville vara med i ett forskningsprojekt om arbetare på ett tvätteri tackade nej efter att hon läst informationsbrevet. Hon talar inte svenska och har haft en osäker anställning, och var en av dem på arbetsplatsen som jag verkligen ville nå. Jag fick veta att hon sade nej på grund av att hon hade blivit rädd av hur brevet var formulerat.

När detta hände hade jag redan formulerat en fråga till er om kontakten med respondenter och risken för att byråkratiskt språk i ett informationsbrev kan skapa misstro, eller till och med skrämja bort potentiella intervjupersoner. Det kanske särskilt gäller personer eller grupper som är ovana vid den här typen av språk eller har en misstro mot myndigheter och uppfattar språket som vi uppmanas att använda i informationsbrev som ett maktspråk. Vi avkrävs ju att ha en viss typ av tilltal. Detta är av särskild betydelse för en del av sociologin som handlar om att studera grupper utan makt eller med lite makt, och människor som befinner sig i olika utsatta situationer i samhället. Vad anser ni om det här, som vi som forskare måste förhålla oss till, som systemet ser ut nu?

David Wästerfors: Ja, det är komplicerat. Jag kan anknyta till det som du säger Sara med dialogen och jag har samma erfarenhet. Jag tycker att det är jättesvårt att föra en dialog. Om man nu tar exemplet som du lyfte här, Lena, och föreställer sig att man skulle ta upp den frågan med Etikprövningsmyndigheten. Jag tror det skulle vara väldigt svårt. Jag har gjort ganska många etikprövningar nu, även för doktorander, och jag skriver kortare och kortare. Jag känner inte alls igen mitt sätt att skriva när det gäller att skildra ett projekt. Så jag har nog också av strategiska skäl faktiskt tonat ner vissa problem som jag kanske till och med anat och i stället tagit upp dem i seminarieform. Så jag tycker inte alls att vi ska sopa dem under mattan. I det fall som du diskuterar nu Lena, där skulle man kunna tänka sig att köra med ett muntligt samtycke och förklara den här informationen på ett sätt som du upplever som lite mer fingertoppskänsligt. Det kan också ha sina etiska fördelar, även om det inte är helt klockrent att undvika blanketter heller, eller forskningspersonsinformation.

Men som sagt, dialogen med myndigheterna och blankettformen är inte så lätt att hantera. Jag känner själv att jag har blivit mer medveten om det som du säger Sara, att det är just lagreglerat och att de sitter och kollar att vi ska följa lagen. Problematiken i att samla in personuppgifter har ju diskuterats mycket och nu har vi ibland börjat rekommendera, skulle jag våga påstå, att man uttryckligen skriver att vi samlar inte in personuppgifter. Därmed skulle man kunna tänka sig att man kan hantera reglementet lite smidigare, alltså om man skriver att man vill nå någonting via människor, men inte människorna i sig. Jag tänker inte skriva listor på människor, deras egenskaper, personliga bakgrunder eller liknande, utan jag är ute efter sociala fenomen, berättelser, erfarenheter, relationer av olika slag. Det kan faktiskt vara ett sätt att försöka tydliggöra vad sociologin arbetar med. Där kan det finnas ett missförstånd också. Det kan vara att man uppfattar oss mer som att vi faktiskt gör register över människorna, när vi inte gör det.

Jonas Edlund: Vad jag har kommit till insikt om under de här åren som jag har varit verksam, är att introduktionsbrevet, alltså det första brevet till respondenterna där man försöker förklara sin forskning, är oerhört viktigt. Det är viktigt hur det är utformat för att de ska förstå. Jag önskar ibland att man kunde bifoga en liten video eller någonting på tre minuter, där man kunde beskriva vad det är man ska göra. Vi har det här problemet att vi har så många bakgrundsvariabler. Den som inte riktigt vet hur forskningen fungerar, och inte vet hur man ställer upp tabeller eller hur man gör regressioner, kanske bara tänker när de ser frågan: ”vad ska ni med det här till?” Det är en sak. Den andra är det här med hur man ska beskriva den tilltänkta forskningen. Jag har blivit som David, att jag försöker skriva väldigt kortfattat och ganska neutralt, ungefär som att all forskning inom det här projektet kommer att följa de forskningsetiska principer som finns för närvarande. Jag har sett vissa exempel på hur etikprövningsnämnden vill att informationen ska se ut och tänkt att väldigt många människor kan bli nervösa av något sådant. För det låter onekligen som att vi har möjlighet att sätta upp olika register och kolla upp vissa individer, men att de lagrum vi anger gör att vi avhåller oss från det. Den här förmedlade bilden överensstämmer verkligen inte med min bild av hur sociologisk forskning bedrivits, varken före eller efter GDPR. Det är otroligt viktigt hur introduktionsbrevet är utformat och att alla de här regelverken följs, men jag tror det är bättre att vi inte skriver ut om olika lagrum utan försöker skriva mer neutralt. Att skriva på byråkratspråk funkar inte.

Sara Eldén: Det här är en superviktig fråga och jag tycker att jag ser precis den här risken. Här igen ser vi hur vi försöker krumbukta oss ur och försöker hantera det här. För vi vet, igen, att praktiken ser ut på ett annat sätt, och som du beskrev så bra nu, Lena, så riskerar vi ganska mycket. Som kvalitativ forskare kan jag tänka på allt jobb vi lägger ner på att få en människa att känna sig trygg. Vi skapar förtroende i situationen. Vi ska få dem att känna att ”du är viktig, jag vill ha din berättelse om detta. Det är viktigt.” Sedan så måste den där blanketten upp då, och den ska skrivas under. Det är klart att man i en sådan situation, som den här personen som du beskriver Lena, ryggar tillbaka. Jag kan verkligen relatera till det, jag haft projekt där jag inte har kunnat involvera just människor i mycket prekära arbetslivssituationer, de har tackat nej för att de har blivit tveksamma.

Här igen så utvecklar vi en enorm kompetens som inte syns, en kompetens som vi måste besitta, som vi måste ha, för att våra projekt inte ska haverera. Ett exempel är mina barnforskningsprojekt. Jag har skrivit om det här i en artikel för några år sedan, hur jag som barnforskare måste jonglera samtycken när jag ska få ett barn att vara respondent. Det räcker inte med att barnet uttrycker samtycke. Det är en delikat process i sig att verkligen försäkra sig om att det här barnet vill vara med, att det inte känner sig övertalat av en förälder eller av någon annan. Samtidigt ska jag också jonglera föräldrarnas samtycke. Jag ska då, utifrån ett barnforskningsperspektiv, framställa mig som att jag är intresserad av barnets röst, men föräldern eller andra vårdnadshavare kan ibland känna sig lite hotade av det, så jag måste också tona ner det. Jag måste använda en massa olika strategier för att hantera den där samtyckesblanketten som måste skrivas under.

Jag tror att vi kanske ska våga tänka annorlunda. Vi har exempel på det i Lund, där några forskare har vågat hävda: ”Nej, jag tänker inte ha en samtyckesblankett”. Det framstår som att vi måste ha det enligt lagen, men de har faktiskt sagt till etikprövningsnämnden att ”nej, det tänker jag inte ha”. De har fått igenom det efter många vändor och har fått nämnden att förstå att en samtyckesblankett faktiskt inte är det mest etiska i alla sammanhang. Vi kanske måste våga börja stå upp för sådant här mer. Som i ditt projekt, Lena, det kan ju vara så att några respondenter kan tycka att det är helt okej att skriva under en samtyckesblankett, så som man har sagt i etikansökan, men så kommer en eller två som inte vill. Måste jag då skicka in en ändringansökan till etikprövningsnämnden för att sen inte i efterhand bli anklagad för att inte kunna visa upp att jag har samtycken? Jag tycker i slutändan att detta handlar om att min professionella kompetens som forskare inte räknas. Att jag inte anses kunna avgöra i en situation vad som är det mest etiska att göra i den situationen. Att jag inte skulle ha kollegor i ett seminarium att dryfta detta med, som kunde ge långt bättre råd än Etikprövningsmyndigheten.

David, du har ju för övrigt ett väldigt fint exempel i din artikel om etik (Wästerfors 2019) om vad man får säga och inte. Får man säga ”tack”? Eller ”din berättelse är viktigt för mig”? Det får vi inte göra då, enligt regelverket, som David har beskrivit så bra i sin artikel. När det gäller många av de som jag intervjuar kan det vara otroligt viktigt att man får säga till dem att ”din berättelse är jätteviktig”. För att de själva kanske inte riktigt ser det, för att det handlar om osynliggjorda grupper som inte alltid själva har känslan att ”jag har något att säga om det här”. Så igen, det är ett jonglerade och ett trixande och vi utvecklar nån slags kompetens kring det.

***Sociologisk Forskning:* Det här samtalet har ju visat på problem, dilemman och att många saker blir svåra i relation till hur vi jobbar etiskt som sociologer. Så jag vill avsluta med att fråga om man skulle kunna tänka sig att vi hade ett etikprövningssystem som utgår mer från sociologiska eller samhällsvetenskapliga forskningstraditioner och forskningspraktiker. Hur skulle det se ut? Vad är det vi behöver för etikprövning?**

David Wästerfors: Det var en stor fråga. Jag tycker att det ska vara en del av metodologin. Man kan pröva idén med en etisk redogörelse. Många av de här etiska problemen blir som mest akuta när vi publicerar vårt material, och det är kanske då som vi måste redogöra för etiken i detalj. Det är också då som forskningen peer review-granskas, alltså då granskar vi varandras etik. Det skulle vara intressant att pröva att hantera etiken mer retrospektivt och inte bara prospektivt, som du var inne på Sara. Sen ska man naturligtvis också i ansökningar och liknande redogöra för sin etik ”framåt”, men det kanske är ännu viktigare att redogöra för hur det verkligen blev. Så att man inte riskerar att bara ”checka av” etiken i början av projektet och sedan slappnar av och litar på att vi är ”etiska”. Så enkelt kan det väl rimligtvis inte vara och det borde vi förstå som sociologer. Man kan bygga in den retrospektiva redovisningen mer i seminarie-

verksamheten eller publiceringen av studien och hålla den etiska debatten levande på det sättet. Sedan får man nog inse att de här reglerna är inte så lätta att undvika. Eller vad säger ni andra? Man kan ju vara sarkastisk mot dem men vi måste anpassa oss på något sätt och då handlar det också om att faktiskt utbilda de som prövar sociologiska projekt i de metoder som sociologer och andra samhällsvetare använder. Jag kan ändå få känslan av att det finns ett bildningsproblem där. Vissa kan nog, men vissa vet inte hur ett sociologiskt projekt kan utformas.

Jonas Edlund: Ja, jag är inne på samma sak. När man som forskare har ett projekt försöker man ställa sig frågan, och nu tänker jag igen då kvantitativt, ”vad kan det här innebära för skada och vad kan det ge för nytta?”. Vi var ju inne på detta med att undersöka utsatta grupper och det är ju ett dilemma. Å ena sidan, om vi inte hade fokuserat på skillnader i levnadsvillkor mellan män och kvinnor till exempel, då hade vi inte kunnat säga någonting om löneutveckling eller vem som tar ut föräldrapenning för att nämna några exempel. Sedan för de som har invandrarbakgrund har det blivit mer känsligt, då det kan användas politiskt från olika håll. Men vill man få kunskap om vissa grupper och deras levnadsvillkor, då måste man undersöka dem. Det är den typen av frågor jag tänker man ska ställa sig som forskare, vad konsekvenserna blir. Den frågan tror jag alltid man ska ställa sig. Men nu har det mer blivit det här mer med regler som vi försöker tänka på och att vi försöker krångla oss igenom systemet.

Jag tror också på, som David var inne på, det här att man bygger in det i undervisningen och i metodundervisningen, så att man skolar studenter – och oss själva – i att tänka på sådana här frågor i framtiden. Vad kan forskningen få för konsekvenser? Nu är det ju så att sociologisk forskning sällan får jättestora, vad jag vet, konsekvenser. Men sociologin hade faktiskt ett stort genomslag en gång i tiden. I slutet på sextioalet när man började göra undersökningar kring befolkningens levnadsvillkor. Då var det sprängstoff när man såg de enorma skillnaderna som fanns mellan olika grupper. Det kan finnas fler exempel men det här är det jag kom att tänka på.

Sara Eldén: Det är en jätteviktig fråga. Vi kan ju sitta och kritisera och säga vad som är fel, men vi måste ju också börja tänka på vad kan vi göra. Vad skulle vi vilja se i stället? Jag tror att det är mycket viktigt att formulera det, faktiskt. Jag upplever, efter att jag kom ut med boken som du nämnde i början, ett enormt sug efter att diskutera de här frågorna. Vi kan hoppas att det finns en vilja också inom Etikprövningsmyndigheten och i hela systemet faktiskt, att ta in och fundera kring vad det blir för konsekvenser av nuvarande system? Och vad är det vi missar? Vad utgår vi från när vi formulerar de här reglerna och lagarna? Vad utgår vi från att forskning är? Som David säger så tror jag att det finns en okunskap många gånger. Att man tänker att en hypotetisk deduktiv metod, till exempel, det är det alla forskare använder sig av. Då är det lätt att förutse från början vilka variabler vi ska hantera. Men så ser ju inte all forskning ut. Då blir det extremt viktigt att hävda, särskilt från den sociologiska forskningen, att vi har en mängd olika metoder. Vi har en mängd olika empiriska fält som vi tittar på, och vad som definieras som risk, vad som kan vara potentiellt skadligt, kan se

väldigt annorlunda ut för oss. Och vi är inte omedvetna om det. Vi måste hålla den diskussionen vid liv.

Jag tänker exakt som ni säger, att det här ska vara en naturlig del av hur vi lär oss om forskning och forskningsprocesser. I min bok har jag försökt tänka utifrån det, jag följer forskningsprocessen och pratar om olika etiska frågor och dilemman som vi kan ställas inför. ”Vad är det för etiska frågor du kan ställas inför i forskningsprocessens olika skeden?”. Vi måste utifrån ett mer omsorgsetiskt tänkande ställa oss frågor kring ”vad kan bli ett etiskt problem?”, som Jonas var inne på här också. ”Vad kan bli etiskt problematiskt för den här gruppen? Vad kan bli etiskt problematiskt i mitt eget förfarande?”. Man kan också föreställa sig att vi skulle kunna ha en infrastruktur som svarar mot det. Jag tror på att, som David säger, bygga in det här i undervisningen, detta tänkande. Sedan måste vi kunna ha en modell när det gäller oss själva som forskare, om det ska vara i seminarieform eller på något annat sätt vet jag inte, men det måste bygga på andra frågor som dyker upp för en samhällsvetare. ”Hur bygger man upp och bevarar förtroenden i fältarbeten?”, till exempel. Det är en extremt svår och viktig etisk fråga. Eller ”hur ramar vi in och rättvist skildrar den sociala värld vi försöker skildra i våra texter när vi skriver fram våra forskningsresultat?”. Det är inte en neutral process. Vad väljer vi för exempel? Hur skapar vi beskrivningar? En annan etisk fråga som vi pratar alldeles för lite om är vår egen säkerhet på fältet som forskare, som jag tyvärr tror kommer att behöva diskuteras mer. Vi har institutioner som står under säkerhetsbevakning. Hur kan vi skapa en säker miljö för en forskare på fältet?

Om man skulle föreställa sig någon typ av annan infrastruktur som inte bara är det här prospektiva kontrollerandet före, så tror jag att det skulle kunna vara möjligt. Men med nuvarande lagar och regleringar är det svårt. Den delen kanske alltid kommer att finnas där, för som David säger, nu har vi de här lagarna. Men vi borde kunna komplettera dem med någonting som faktiskt handlar om andra etiska frågor, av emergent natur, där det kan vara möjligt att också ingå i dialog kring etiska problem. En del av oss har turen att jobba på institutioner eller i forskargrupper där vi har ett väldigt bra pågående etiskt samtal, men jag tror många kan känna sig ganska ensamma när det händer saker på fältet till exempel. Det hoppas jag att vi kan ta tag i på något sätt. Jag tror inte på fler råd som kontrollerar, utan jag tror mer på att skapa andra, mer dialoginriktade infrastrukturer.

Referenser

- Eldén, S. (2020) *Forskningsetik. Vägval i samhällsvetenskapliga studier*. Lund: Studentlitteratur.
- Thor Tureby, M. (2019) ”Makten över kunskapsproduktionen. Den institutionaliserade etikprövningen och humanistisk och kulturvetenskaplig forskning”, *Kulturella Perspektiv – Svensk etnologisk tidskrift* 28 (1–2):17–29.
- Wästerfors, D. (2019) ”Den etnografiskt okänsliga etikgranskningen”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 121 (2):173–205.

MARTIN BERG, IDA LIDEGRAN, ULRIKA SCHMAUCH,
GLENN SJÖSTRAND & ZHANNA KRAVCHENKO

Digital sociologi

Att undervisa i sociologi under en pandemi

I SOCIOLOGISK FORSKNING har undervisning och lärande tidigare diskuterats på flera sätt. Ämnet har bland annat behandlats i forskningsartiklar som undersökt skolbarns välbefinnande och utbildningsresultat (Aytar & Mella 2012), hinder för tillgång till högre utbildning (Ismail 2011), professionsutmaningar inom gymnasieutbildningen (Bruno 2012) och strukturella bestämningsfaktorer för akademiska karriärer (Behtoui 2017). Den sociologiska forskningspraktikens nära koppling till ämnets pedagogiska praktik har också medfört att personliga undervisningserfarenheter behandlats i olika texter (se specialnumret ”Sociologi i tiden”: Hansen, Johansson, Kollind m.fl. 1997).

Tidskriftens redaktion skulle framöver gärna se fler artiklar som behandlar frågor om undervisning och lärande inom sociologiämnet. Vi välkomnar därför sociologikollegor att inkomma med förslag till sådana artiklar eller färdiga manus. Det skulle kunna vara texter om hur vår praktik som sociologer påverkar vårt sätt att undervisa, hur sociologisk forskning omsätts i undervisning, hur olika pedagogiska metoder och material kan användas i sociologiundervisningen eller hur samhällliga processer och strukturer påverkar vad som händer i klassrummet. Vi tror att sådana reflektioner med fördel skulle kunna ta sin utgångspunkt i utbildningssociologi och den svenska sociologins reflekterande tradition.

Som ett första steg mot att ge utrymme åt denna typ av artiklar publicerar vi i detta nummer ett samtal om hur undervisningen i sociologi har påverkats av övergången till digital undervisning under covid-19-pandemin. Vi bad fyra sociologikollegor, verkamma vid olika svenska lärosäten, att svara på några frågor utifrån sina erfarenheter som lärare, utbildningssamordnare och forskare. De medverkande är *Martin Berg*, professor i medieteknik och docent i sociologi vid Malmö universitet, som forskar om digital sociologi med särskilt fokus på kritiska studier av algoritmer och automatiseringsprocesser; *Ida Lidegran*, docent i utbildningssociologi vid Uppsala universitet, som ingår i Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi (SEC) och forskar om elitutbildningar och familjers utbildningsstrategier, migranternas möte med det svenska utbildningssystemet samt utbildning och covid-19; *Ulrika Schmauch*, lektor i sociologi vid Umeå universitet, vars forskning handlar om social ojämlikhet i allmänhet och om ras, plats och kön i synnerhet; samt *Glenn Sjöstrand*, prefekt för Institutionen för

samhällsstudier vid Linnéuniversitetet i Växjö, vars forskning i huvudsak är inriktad mot professionsstudier och särskilt ingenjörers professionella utveckling, men som även forskar om digital transformation, miljö och välfärdsfrågor.

I texten reflekterar de medverkande över sina undervisningserfarenheter. De förhåller sig till specifika kurser, exempelvis en masterskurs om befintliga och framtida medieteknologiers sociala, ekonomiska, kulturella samt tekniska uttryck och förutsättningar (Martin Berg) eller kurser i utbildningssociologi och vid lärarutbildningarna (Ida Lidegran). I Ulrika Schmauchs och Glenn Sjöstrands fall knyts reflektionerna även till mer allmänna erfarenheter av undervisning på olika kurser, på olika program och vid olika fakulteter. Samtliga medverkande arbetade med texten i ett gemensamt dokument online där de kunde ändra och göra tillägg i sina svar. Zhanna Kravchenko i *Sociologisk Forsknings* redaktion anordnade och modererade samtalet. Den slutliga texten färdigställdes den 28 december 2021.

Utifrån vad vi som sociologer vet om mänsklig interaktion, hur den formas av olika sammanhang och hur vi som människor formas av den – vad kan vi säga om digital undervisning?

Ida Lidegran: I mitt senaste studentmöte när jag loggade in i Zoom för att undervisa möttes jag av en alien. Uppenbart är att en hel del av det vi tar för givet i den fysiska interaktionen förändras genom den digitala undervisningen. Att möta en alien i Zoom i stället för en människa i en lärosal innebär förstås att flera delar av interaktionen blir kraftigt beskurna och att mötet blir annorlunda. Ansiktsuttryck är svårare att uppfatta på skärmen, och är skärmen svart eller enbart visar en bild på en alien försvinner mimiken helt. I de fall deltagarna stängt av ljudet finns heller inga stöttande småord och ljud som hummanden i kommunikationen. Detta leder ibland till en överdriven interaktion. Vi viftar, nickar, håller upp tummar och så vidare. Skulle vi överföra denna i digitala sammanhang nödvändigt överdrivna interaktion till det fysiska mötet skulle situationen troligen upplevas som konstig och besvärande eller rent av komisk. Detta ”zoombeteende” består inte bara i reducering av interaktionens innehåll och förstärkning av vissa uttryck. Det öppnar också för möjligheter till nya former av identitetsskapande. Att logga in som en alien ger en friheten att visa upp sig på helt nya sätt och utforska olika roller i kommunikativa sammanhang. Här kan man dock fråga sig om inte lärare, med sitt bagage och sina erfarenheter av att undervisa IRL¹ i lärosalar, är de som har svårast att anpassa sig till och se möjligheterna i denna nya typ av interaktion. Studenter är ofta från en yngre generation och har betydligt större vana och erfarenhet av att röra sig i digitala rum.

1 IRL betyder *in real life*, ”i verkliga livet”. Uttrycket används i internetsammanhang för att beskriva interaktion i den fysiska världen. Red. anm.

Martin Berg: Intressant iakttagelse! Jag tycker att det du skriver väcker en del tankar om vad vi annars tar för givet i klassrummet och i andra sammanhang som inte medieras genom Zoom. Vilka är det vi ser bland studenterna och vilken grad av lekfullhet öppnar vi för och erkänner i ett sådant möte? Det här väcker frågor om hur vi förstår och begreppsli gör det digitala. Tanken att vi skulle ha att göra med en väsensskild rumslighet – med allt vad det innebär för möjligheterna att tänja på identitetsgränser, att lämna det kroppsliga därhän och så vidare – ligger ofta nära till hands, men denna tanke har inte alltid någon egentlig bäring i dag (se till exempel Berg 2008, 2011, 2012, 2014). För varje år som går känner jag mig mer och mer som en stofil, men jag brukar trösta mig med att jag trots allt har ganska bra koll på digitala medier av olika slag. Trots min självupplevda digitala spänstighet är jag dock alltid hopplöst efter. Det tror jag är en viktig faktor att ta hänsyn till när vi talar om dessa frågor och när vi resonerar kring digital undervisning. Den upplevs sannolikt som väldigt digital och kanske annorlunda för oss som undervisar, men vi kan fråga oss om så verkligen är fallet med studenter och vad som i så fall utgör det nya.

För många av studenterna är vardagslivet redan från början digitalt på ett sätt som kan verka främmande för den som är mer, hur ska jag säga, analogt lagd. Det betyder så klart inte att de senaste 18–19 månaderna av zoominrier och liknande inte har inneburit något särskilt för studenterna, men som jag skrev ovan måste vi fundera på vad som är nytt eller annorlunda. För studenterna är det kanske främst livet kring studierna som ter sig annorlunda. Jag har funderat en del på vad det innebär att vi ständigt ser oss själva tala och lyssna på Zoom (eller när det gäller studenter: att äta frukost eller lunch med ansiktet nära kameran). Har vi här att göra med en ny form av medierad självmedvetenhet och vilken betydelse får den i så fall för både lärare och studenter?

Där tror jag vi har en ingång till fortsatta samtal om vad digital undervisning innebär: nämligen att det digitala inte är ett rum, utan ett gränssnitt där vi möter både varandra och oss själva. Kanske innebär digital undervisning också närvaron av en massa andra aktörer som annars inte har en naturlig plats vare sig bakom, framför eller på och under katedern – det sistnämnda kan vara relevant i dessa tider. Hundar som pruttar mitt under en föreläsning, katter som somnar på tangentbordet, partners som brygger kaffe: alla dessa helt materiella företeelser är ju ganska viktiga delar av den där digitala undervisningsverkligheten. Vilken roll tror ni att de här små observationerna kan ha för studenter som loggar in som en alien eller som någon annan varelse? Vad betyder det för oss som pedagoger?

Glenn Sjöstrand: Martin berör hur digitaliseringen av undervisningen tänjer identitetsgränser. Med det i åtanke hade jag häromdagen en föreläsning i hybridform för både svenska och internationella ingenjörstudenter där ungefär hälften var digitalt uppkopplade och hälften var i klassrummet. Temat var teknologin i samhället och innovationsspridning. Jag upplevde det som väldigt svårt att skapa social responsivitet i denna situation. Studenterna uppvisade litet engagemang kring detta tema och det gällde särskilt de studenter som var digitalt uppkopplade med avslagen kamera.

Lärarnas förväntningar på vad studenter ska göra har förändrats med den digitala undervisningen, tror jag. Det jag i första hand tänker på är i vilken utsträckning de förväntas vara aktiva och hur de förväntas interagera med oss och kurskamraterna via digitala medier, men jag tänker också på vilka känslomässiga reaktioner (förtroende, heder, solidaritet med mera) som uppstår som en följd av mediet. Även om vi säger att de ska ha sina kameror påslagna och sina mikrofoner avstängda när de inte pratar, så påverkar det inte deras beteende i någon större utsträckning. Gruppdiskussioner i Zoom fungerar något bättre, enligt min erfarenhet. Men det kan förstås finnas olika skäl till att interaktionerna i undervisningssituationer har förändrats med digitaliseringen.

Randall Collins (2020) resonerar om pandemins inverkan på ansikte mot ansikte-interaktionen. Han menar att den digitala undervisningen inte kan ersätta den fysiska klassrumsinteraktionen, men däremot komplettera den. Utifrån sin teori om interaktionsritualkedjor (*interaction ritual chains*) identifierar Collins fyra olika mekanismer som påverkar graden av solidaritet som uppstår i interaktionen: 1. Vår möjlighet att vara närvarande, som påverkas av den fysiska närheten till varandra i vad vi ser, hör och kan uppfatta med våra övriga sinnen. Det gäller inte minst gester och ansiktsuttryck, som ger ledtrådar till huruvida någon förstått eller är konfunderad över undervisningsinnehåll och argumentation. 2. Ömsesidigt uppmärksamhetsfokus, som riktar vårt medvetande mot samma fråga. Känslan av intersubjektivitet och möjligheten att agera samordnat och med likartade gester påverkar den gemensamma förståelsen av vad man gör och ska göra. 3. Gemensamma känslor och stämningar, oavsett vilka de är. 4. Rytmsk samordning i röst, tal, turtagning och kropp, som bidrar till att studenter och lärare begriper situationen.

Den digitala undervisningen gör det svårt att åstadkomma allt detta på ett sätt som underlättar måluppfyllelsen i kursen. Det är svårt att uppnå synkronicitet med andra genom en skärm full av ansikten eller svarta rutor med bristande återkoppling i realtid och med svårigheter att uppfatta nyanser i ansikts- och kroppsuttryck.

Collins menar att närvaron i interaktionen ökar den återkoppling som vi ger varandra när förutsättningarna är de rätta. Ju mer vi tar hänsyn till varandra och uppfyller de fyra mekanismerna ovan, desto mer samordnade blir deltagarna – samtidigt som gemensamma känslor ökar det ömsesidiga fokuset. Effekterna av framgångsrik interaktion enligt ovan är ökad social solidaritet (att individer känner sig och ser varandra som gruppmedlemmar), ökad känslomässig energi med ökat självförtroende, ökad entusiasm och ett mer proaktivt förhållningssätt, där gruppens kollektiva symboler framhävs (såsom mål, idéer eller objekt som markerar tillhörighet) tillsammans med moraliska övertygelser om vad som är rätt och fel. Om vi med hjälp av digital undervisningsteknologi och all vår pedagogiska förmåga kan stärka känslan av gemenskap med hjälp av de fyra mekanismerna skulle vi alltså trots allt kunna upprätthålla en god undervisning digitalt.

Den digitala undervisningen försvåras när man inte ser studenternas ansikten, men åsynen av ens eget ansikte på skärmen kan också vara stressande och arbetsam för hjärnan att analysera. Något som kan verka avstressande och lugnande, och som kan

bidra till att upprätthålla en adekvat intrycksstyrning i självframställningen, för att tala med Goffman (2020[1959]), är att stänga av bilden på sin egen kamera så att endast åhörarna kan se den.

Nåväl, föreläsningen för ingenjörerna var jag inte särskilt nöjd med som lärare, men studenterna verkar ha tagit emot informationen väl. De frågor som uppkom kunde hanteras genom chattfunktionen på Zoom liksom direkta frågor i klassrummet. Det är betydligt mer arbetsamt, upplever jag, att hybridundervisa än att undervisa antingen digitalt eller i klassrummet. Förhoppningsvis kan våra gemensamma erfarenheter i förlängningen leda fram till en arbetsbesparande digital undervisning som samtidigt håller god kvalitet.

Ulrika Schmauch: Intressant! För att fortsätta tänka med Goffman har jag själv valt att spela in föreläsningar just för att det är så svårt att behålla den professionella masken när jag inte får någon som helst respons. Vid seminarier har vi krävt att kamerorna ska vara påslagna just för att underlätta diskussioner. Trots att jag försökt säga att det är viktigt att se vilka som är med på seminariet därför att det är examinerande och därför att jag som myndighetsperson behöver veta vilka som är i zoomrummet, har flera bilder varit svarta.

När jag på en kurs hade en student med hörselnedsättning som behövde se ansikten för att kunna läsa av vad folk sade var alla kamerorna påslagna. De som hade problem med sina kameror kopplade in sig på sina telefoner, utan att jag behövde kommentera det. Att anpassa sig till formella krav verkade alltså vara mindre viktigt än att möjliggöra för klasskamrater att vara delaktiga och tillgodogöra sig kursen. För mig, som uppmanat studenter att se universitetet som *sitt* och sina kurser som något *de* ska använda för att lära *sig* och *varandra*, var det förstas en fin upplevelse. Men polletten trillade ner för mig när jag bytte kontext som lärare. Jag tänker mig att det är lite samma fenomen som när lärare uppmanas att åka och undervisa utomlands – nya erfarenheter och perspektiv får oss att se nya saker. Den främsta lärdomen av digital undervisning blir då inte att man fått tillfälle att sätta sig in i tekniska system eller lärt sig när det är lämpligt att sluta dela skärm eller att skicka in studenter i *breakout rooms*², utan att man fått syn på det där självklara som man inte ens visste att man inte visste.

Vilka lärdomar går att dra från digital undervisning i sociologi? Finns det några sociologiska frågor som är särskilt svåra att förmedla och diskutera digitalt?

Ulrika Schmauch: Sociologi är i hög grad ett ämne man kan läsa sig till, lyssna sig till, skriva sig till. Empiriska fall och teoretiska traditioner är enligt min erfarenhet relativt enkla att förmedla och diskutera digitalt. Inspelade föreläsningar och seminarier där nervösa studenter kan sitta vid sina trygga köksbord och klappa ett lent husdjur ger studenter större förutsättningar att ta till sig kursens innehåll på sina egna villkor.

2 Funktion i videokonferensprogrammet Zoom som gör det möjligt att tillfälligt dela upp deltagarna i mindre grupper. Red. anm.

Samtidigt är sociologi ett ämne som på många sätt relaterar till känslor, upplevelser och erfarenheter, och dessa är en stor tillgång när mer avancerade resonemang kring olika teoretiska begrepp behöver konkretiseras. Att som lärare utgå ifrån känslor, erfarenheter och upplevelser som studenterna berättar om är mer komplicerat i digital undervisning, eftersom möjligheterna att läsa av reaktioner hos studenterna är mindre. Det är också svårare att följa upp reaktioner mer informellt under raster och att läsa av stämningar mellan studenter efter undervisningstillfällena. Det är visserligen möjligt att föra samtal om liknande teman även digitalt, men det finns alltså en risk för att de förblir teoretiska och att det tar längre tid för studenterna att göra kunskapen till sin.

Martin Berg: Ulrika fångar en viktig dubbelhet i innebörden av att undervisa i sociologi digitalt. Jag kommer att tänka på vilken betydelse som egentligen läggs i ”digital undervisning i sociologi”. Vad skulle hända om vi omformulerade frågan så att den i stället handlade om ”undervisning i digital sociologi”? Plötsligt skulle några av oss befinna sig i något slags halvt olustigt bindestreckssociologiskt rum. Där vill nog jag placera mig själv eftersom jag undervisar i sociologi under täckmantel – i ett annat ämne, på teknisk fakultet. Jag har ägnat mig åt att tänka sociologiskt kring digitala företeelser så länge jag kan minnas, och mot bakgrund av det kan jag konstatera att den nuvarande situationen på allvar bjuder in till diskussion om vad samhällsförändring kan vara i vår tid. Vad innebär egentligen digitalisering och vad betyder det att vara människa i en värld som också är hemvist för digitala manicker som ägnar sig åt produktion, bearbetning och analys av data som sedan blir till en del av vår värld som digitala strukturer, för att använda ett begrepp jag brukade laborera med som ung student? De digitala plattformar vi möter i vår vardag kan betraktas som ”beräkningsmedier” (Berg & Engberg 2021), eftersom de inte bara förmedlar interaktion utan också använder de data som interaktionen producerar för att forma och anpassa karaktären hos de rum och ytor där människor möts. Det är något som ställer en rad sociologiska grundfrågor på ända och som utmanar vad vi menar med det sociala.

Utöver detta tror jag också att vi erbjuds en möjlighet att diskutera frågor om såväl innovation som relationer mellan företag, det offentliga och det vardagliga som kanske sträcker sig bortom gängse förklaringar och begrepp. Den snabba omställningen till Zoom och distansarbete hade aldrig varit möjlig om vi inte befann oss mitt i en redan ganska mogen digital process, och denna kan tjäna som utgångspunkt för resonemang kring både långsam och genomgripande innovation om man så vill. Samtidigt får vi ganska goda möjligheter att fundera över hur människor och institutioner anpassar sig till teknologier – och hur teknologier i viss mån anpassar sig till dem (eller ja, åtminstone människorna bakom teknologierna). För att återgå till frågan: kanske vi har tvingats undervisa på ett sätt och med ett tematiskt fokus som rimmar bättre med den värld vi lever i. I mitt fall är det många år sedan jag undervisade på en sociologisk institution, men tycker ni andra att samtida undervisning i sociologi tar hänsyn till det digitala i tillräckligt hög grad med tanke på hur digitaliserad världen är? Och kan vi läsa exempelvis klassiker i dag utan att tänka på deras grundfrågor i ljuset av digitaliseringen?

Ida Lidegran: Mina erfarenheter av att undervisa digitalt har i ganska liten utsträckning handlat om utmaningar vad gäller det sociologiska innehållet. Det är spännande frågor som du ställer Martin, och jag tror att mer publikationer inom sociologi framöver kommer att handla om digitalisering, datafiering och så vidare. Själv har jag tillsammans med mina kollegor ägnat pandemiåret eller pandemiåren åt utbildningssociologiska analyser, som handlar om hur övergången till distansundervisning under covid-19-pandemin har upplevts av gymnasieelever. Vi har analyserat dessa olika upplevelser i relation till elevers olika sociala villkor. Slående var att elever redan efter ett par månader av distansundervisning (vi samlade in cirka 4 000 enkäter i maj och juni 2020) överlag hade en negativ upplevelse. Olika elevgrupper upplevde dock situationen som negativ på olika sätt. Vi kunde utkristallisera tre olika grupper av elever: elever från en urban övre medelklass, elever med utländsk bakgrund och med arbetarklassursprung samt elever från en rural arbetarklass (Lidegran, Hultqvist, Bertilsson m.fl. 2021).

Undervisningens genomförande har förstås varit en utmaning. Hur varierar man undervisningen digitalt? Hur förändrar man, eller med Basil Bernsteins (1971) ord, hur omkontextualiserar man den pedagogiska verksamheten när studierna förflyttas till hemmet och undervisningen får en svagare ”inramning”? Hur klarar olika grupper av elever med olika förutsättningar denna omställning? Påverkades de sociala skillnaderna i utbildningssystemet av den abrupta digitaliseringen av undervisningen, och i så fall på vilka sätt? Frågor av det här slaget har under pandemin varit centrala för oss utbildningssociologer. En viktig lärdom är att den digitala undervisningen landade olika beroende på de olika sociala och digitala villkor som rådde före pandemin.

En annan erfarenhet för mig har varit insikten om att studier är något kroppsligt. Undervisning med studenter IRL innebär ett kroppsligt möte som förmedlar kunskap till mig som lärare om kunskapsinhämtning och bearbetning av innehållet. Nu i tillbakagången till mer campusundervisning har avsaknaden av den kroppsliga dimensionen (inbegripet känslor) under pandemin varit påtaglig. Vilka dimensioner i kunskapsbearbetningen går förlorade när kroppen får begränsat utrymme i undervisningen?

Glenn Sjöstrand: Enligt en rapport utgiven av Universitetskanslersämbetet (Berlin Kolm, Svensson, Bjernestedt m.fl. 2018) har tre av tio heltidsstudenter färre än sex timmars lärarledd undervisningstid i veckan. Över hälften av alla studenter träffar sina lärare mindre än nio timmar i veckan, i sociologi i genomsnitt sex timmar i veckan. Studenterna inom humaniora och samhällsvetenskap (med undantag av vissa ämnen) är de studenter som enligt egen utsago lägger ner minst tid på sina studier (Sonnerby 2012). Detta tror jag är viktigt att ha med sig när vi planerar och genomför digital undervisning som en del av alla undervisningsformer. Med det sagt verkar undervisning i form av mer traditionella föreläsningar med faktainnehåll fungera väldigt bra digitalt, trots att studenternas reaktioner inte kan avläsas med små kamerabilder eller via frågor i chatten. Det är liksom svårt att känna av hur de förstår innehållet i stundtals komplexa eller abstrakta teoretiska resonemang. Undervisning i form av aktiva övningar och workshops, där studenterna exempelvis själva ska formulera vetenskapliga problem, teoretisera eller analysera ett visst empiriskt material, kräver i högre grad fysisk närvaro

i ett klassrum eller åtminstone i Zooms *breakout rooms*. För att studenterna ska kunna upprätthålla ett mentalt fokus behövs ofta regelbundna korta pauser, men också en variation i undervisningen med diskussionsuppgifter i mindre grupper, quiz eller liknande. Personligen tror jag att det finns didaktiska skäl att arbeta med väl valda inslag av andra aktiviteter även efter det att covid-restriktionerna hävts.

Muntliga framställningar, där man tar hjälp av bildspel, presskonferenser, rollspel, Storyline³, kamratbedömningar, omvända klassrum eller övningar där erfarenheterna så att säga "sitter i kroppen", kommer även framöver att bäst genomföras på plats i en lokal där alla fysiskt kan delta med alla sina sinnen. Dessa erfarenheter kan accentueras av multimodal pedagogik, dramapedagogik eller gestaltning. Om läraren kompletterar en webbaserad genomgång eller föreläsning med uppgifter till studenterna, kan läraren skapa sig en bild av vad studenterna förstått och vad de inte förstått. Detta ger läraren möjlighet både att förbereda sig inför nästa möte med studenterna och att utveckla kursen på sikt.

Har ni upptäckt fördelar med digital undervisning, som ni kommer att ta med er när ni undervisar i klassrum igen?

Glenn Sjöstrand: Redan före pandemin hade många kollegor anpassat sin pedagogik och undervisning till de möjligheter som digital undervisning ger. Då gavs undervisning i hybridform och till del online även på campuskurser. Pandemin innebar att tidigare campuskurser snabbt gjordes digitala utan specificerad tid för anpassning till det nya formatet. Men många kollegor ställde oväntat snabbt och effektivt om till digital undervisning, förmodligen delvis tack vare tidigare erfarenheter, om än med ett ökat antal obetalda arbetstimmar som resultat. Detta gäller förstås långt ifrån alla kurser och kollegor. Men trots allt innebär digitaliseringen att de knappa undervisningstimmarerna i något högre grad kan omprioriteras till studentmöten i seminarier, workshops och tillämpningsövningar i klassrummet, förutsatt att den digitala undervisningen planeras på ett effektivt sätt. Trots den omvälvande och snabba omställningen till digital undervisning kunde många kollegor utveckla sin undervisning med många studentaktiva inslag i form av exempelvis videoinspelade föreläsningar, podcasts, en digital anslagstavla som Padlet, interaktiva presentationer i Mentimeter, quiz via Zoom och diskussionsforum, onlinefika utan särskilt program och lärplattformar av typen MyMoodle. Uppfinningsrikedomen och nödtvånget att digitalanpassa även examinationer verkar ha bidragit till högre kvalitet i utbildningen, trots svårigheterna att genomföra dem rättssäkert – och kring frågan om hur examinationer online kan genomföras rättssäkert finns en pågående en diskussion (Herjevik 2020).

Det finns flera skäl till att kurser med lärandemål och anpassade examinationsformer kan bli framgångsrika med inslag av digital undervisning. Jag tror att många upptäckte förtjänsterna med denna typ av undervisning först en bit in i pandemin.

³ Storyline är ett pedagogiskt verktyg som innebär att undervisningen byggs upp kring en berättelse i syfte att öka studenternas engagemang och delaktighet. Red. anm.

Omställningen ledde förvånande nog bland annat till att studenter i större utsträckning genomgick vissa kurser med godkänt resultat – genomströmningen ökade, åtminstone tillfälligt. Lärarna fick möjlighet att fundera över vilka moment som skulle prioriteras i undervisningen och hur de skulle genomföras på bästa sätt. Studenterna tränade sig i att lära på andra sätt och hitta nya möjligheter till kommunikation med kurskamrater. De goda erfarenheterna ska, som jag ser det, inte kastas bort efter corona, utan användas för fortsatt utveckling av undervisningen framöver.

Resultaten från forskningen om pedagogisk utveckling som berör digital undervisning har förmodligen inte kunnat utnyttjas fullt ut under pandemin, men kanske kan forskningen inspirera fler när vi i skrivande stund är på väg mot färre pandemirestriktioner och undervisningsplaneringen kan få större stabilitet. Att bedriva undervisning digitalt med bibehållen kvalitet har alltså poänger som är värda att ta vara på och vidareutveckla – vi har mycket mer att lära oss.

Martin Berg: Glenn fångar upp en viktig fråga rörande framtiden. Det är helt tydligt att vi har mycket att lära av den snabba omställning till digital undervisning som vi upplevde under 2020 och hur vi under den tid som följde fick en något mer mogen förståelse av de möjligheter och svårigheter vi hade att göra med. Den här situationen har inneburit att vi som pedagoger har tvingats lämna trygga spår för att på allvar fundera över vad vi gör och hur vi gör det på nya och kanske oväntade sätt. Jag har noterat att det finns vissa pedagogiska moment, till exempel grupphandledning som jag ofta inkluderar i kurser, som med fördel kan göras digitalt. Jag kan också konstatera att det finns andra moment som inte alls lämpar sig för digitala sammanhang, till exempel föreläsningar sådana jag ofta vill utforma dem: som utmanande, inkluderande, energiska, humoristiska – något slags *edutainment*. När detta görs framför Zoom – och det enda jag ser är studenter som smaskar i sig sin morgonmüsli – tappar jag i kraft. Dock tror jag att kortare, förinspelade föreläsningar som inkluderas i en omvänt klassrum-pedagogik är en vettig och bra väg framåt.

För att den ska bli framgångsrik krävs dock att vi på ett smart sätt kan koncentrera våra föreläsningar till brottstycken – kanske liknande de faktarutor som är vanliga i läroböcker. Utmaningen blir att bygga ett narrativ som får dessa fragment att skapa en helhet. Det är tydligt att vi har olika förutsättningar beroende på vilken typ av undervisning det är fråga om. Kurser av mer praktisk art kan med fördel rymma den här typen av moment, som frigör mer tid till samtal med studenterna. Det finns dock en risk med allt detta, och det är att vi kanske återanvänder digitalt material lite för många gånger och att ett nödvändigt kontinuerligt pedagogiskt utvecklingsarbete tappar i kraft och fart. Förmodligen och förhoppningsvis lär vi oss även av detta och undviker en situation där vi på grund av sparbetning eller liknande inte blir tvungna att återanvända tidigare föreläsningar. Det är dock en fråga som behöver diskuteras: Hur ska vi tänka kring resurstilldelning för utveckling av den här typen av material, och i vilken mån gäller lärarundantaget när material är att betrakta som beställt av arbetsgivaren (om extra resurser tillförts)?

Jag skulle också vilja peka på möjligheten att använda digitala plattformar för att

erbjuda kontorstid för studenter. Genom att ha ett fönster i kalendern där studenterna kan nå mig med hjälp av Zoom har jag dels sluppit en lång rad e-postmeddelanden, dels sluppit att i onödan befinna mig på ”kontoret” (vid Malmö universitet har dessvärre inte ens professorer egna arbetsrum) för möten som eventuellt aldrig blir verklighet. Det här är något jag har för avsikt att fortsätta med, inte minst under perioder då jag är på resande fot. På så sätt blir det möjligt att respektera kollegors dyrbara arbetstid.

Ida Lidegran: En förutsättning för att få i gång undervisningen digitalt var att fungerande digitala plattformar fanns på plats. I Uppsala var Zoom centralt för övergången till distansundervisning. I ett första skede handlade mycket om att utforska denna plattformers möjligheter och begränsningar. Allt eftersom har fler plattformar och verktyg blivit aktuella. Jag har ”tvingats” lära mig flera nya verktyg i den lärplattform som vi använder vid Uppsala universitet (självrättande quiz, muntliga presentationer som studenterna spelat in och så vidare). Jag upplever att den pedagogiska verktygslådan helt enkelt har utökats men så länge man inte kan undervisa på campus kan dess fulla potential inte realiseras. Att utforma muntliga examinationer och uppgifter har hamnat högre upp på dagordningen sedan det visat sig att skriftliga examinationer öppnat upp för fusk. Som Martin beskriver har lärartillgängligheten kunnat effektiviseras och delvis omdirigeras. Jag håller helt med om beskrivningen av svårigheterna kring hur inspelade föreläsningar ska användas och problematiken med resurstilldelningen. Vi spelade in ett antal föreläsningar (redan före pandemin) som vi ansåg vara användbara över tid och som sammanfattade mycket av lärarnas kunskaper. Jag tror att vi med fördel kan utveckla olika typer av inspelade föreläsningar, där vissa är kortare och föränderliga och andra mer hållbara. Det krävs dock att man tänkt igenom hur man ser på användningen av föreläsningarna, så att de inte bara återanvänds per automatik.

Ulrika Schmauch: Jag är väldigt ambivalent till digital undervisning. Å ena sidan har det fungerat förvånansvärt väl att undervisa digitalt. Studenterna har fått se föreläsningar på det sätt de själva haft mest nytta av och kunnat se och höra dem flera gånger. Undervisningen vid seminarier och workshops har blivit mer effektiv och kunnat fokusera på väsentligheter. Studenter med små barn har haft möjlighet att vara med vid frågestunder och lyssna till presentationer, trots att barnen inte alltid kunnat vara på förskolan. Att hålla muntliga presentationer har varit lättare för de studenter som kan gömma sina nervösa armar eller ben undan kameran. Jag tänker mig att jag även framgent kommer att spela in föreläsningar och ha kortare undervisningsinslag digitalt, till exempel frågestunder och kortare workshops, och låta studenter träna på olika typer av muntliga framträdanden. Men även om den konkreta undervisningen fungerat bra, finns det också en rad utmaningar.

En svår sak har varit att fånga upp de studenter som inte gör så mycket väsen av sig och som riskerar att hoppa av utbildningen utan den extra peppen från lärare och kurskamrater. Inte sällan handlar det om studenter med låg representation i utbildningarna, rasifierade studenter, studenter vilkas föräldrar inte studerat vid universitet och studenter med olika typer av funktionsnedsättningar. Många studenter har mått

dåligt när de själva behövt hitta strategier för att planera sin undervisningsfria tid. Svårigheten att ”läsa av” hur formuleringar vid seminarier upplevs av andra studenter gör det också svårt att som lärare till fullo använda diskussionerna som pedagogiskt verktyg.

Mer konkret tänker jag mig att det kommer att ta ett tag innan jag som lärare gjort den större verktygslådan, som Ida nämnde tidigare, till min och fått en känsla för vilken typ av verktyg som får vilka konsekvenser i olika kurser, för olika grupper av studenter och i min egen vardag som lärare.

Den digitalisering som många sociologiska institutioner snabbt fick ställa om till under våren 2020 kan ses mot bakgrund av informationssamhällets expansion. På vilka sätt har denna expansion påverkat hur vi undervisar i sociologi i dag?

Martin Berg: Det är inte ovanligt att vi går tillbaka till idén om informationssamhället som en stabil referenspunkt när vi försöker förstå samtiden, men vi glömmer lätt att vi har att göra med tankar som är ganska daterade (sent 1990-tal och tidigt 2000-tal). Det är lite olyckligt med tanke på den ganska intressanta roll som teknologier har haft för den sociologiska praktiken under alla år. Jag tänker på hur mina äldre lärare i Lund muttrade, halvt besvärat, halvt lyriskt, om tiden då hålkortsbaserad databearbetning var på tapeten. Tänk så mycket av den sociologiska praktiken som då kretsade kring maskiner, att förbereda data för dem och så vidare! Som jag pekade på tidigare tror jag att vi behöver vara tydliga med vad som egentligen är annorlunda i dag. I stället för att använda informationssamhället som referenspunkt tror jag att vi behöver finna andra begrepp som bättre fångar hur digitala teknologier av olika slag fått en central betydelse för människors vardags- och yrkesliv. Digitalisering väcker en rad frågor om vad det innebär att vara människa i dag – ensam såväl som tillsammans med andra, vad fritid kontra arbete är, vad gemenskap är, vad nöje är, hur vi formar oss själva. Listan kan nog bli snudd på oändligt lång. Denna förskjutning mot vardagslivet torde få betydelse för hur vi undervisar såväl teoretiskt som metodologiskt. Sannolikt behöver vi fundera på inte bara hur vi praktiserar sociologi i och om det digitala, utan också hur vi praktiserar sociologi digitalt – något som kräver att vi forskar både om och med internet (Berg 2015).

Ida Lidegran: Jag har under flera år undervisat på distanskurser i utbildningssociologi, och digitaliseringen av min undervisning har utvecklats efter hand. En spaning jag gjorde tidigt var att studenter som valde distansundervisning inte bara ville vara oberoende av platsen utan också av tiden. Jag hade föreställt mig att distansundervisning bara handlade om platsflexibilitet. Denna vana vid att själv kunna välja *var* men också *när* man vill göra olika undervisningsmoment är, tänker jag mig, en del av informationssamhällets expansion – att var som helst och när som helst kunna checka in och checka ut från flödet. Kraven på flexibilitet i tid och i rum innebär att undervisningen får en annan rytm och en annan typ av inramning än traditionell på-plats-undervisning. Jag har insett att mina undervisningsmoment styckas upp i mindre delar med fler och

delvis andra typer av bedömningsmoment och bedömningsformer. Det blir lite som en snitslad bana med olika kontrollstationer. Detta innebär en risk för att helheten går förlorad och att bildningsidén blir underordnad andra rationaliteter, som att få snabb återkoppling på att man klarat olika moment. Det kollektiva kunskapandet försvagas till förmån för en mer individuell kunskapsprocess.

Ulrika Schmauch: När jag började undervisa för ungefär femton år sedan hade jag kurser där studentgruppen var uppdelad mellan två orter. Jag och några studenter träffades i Sundsvall och en annan grupp studenter var med via länk i Östersund. Precis som Glenn var inne på tidigare var hybridundervisningen energikrävande. Att skapa en relation med studenterna som befann sig långt borta var svårt, och jag upplevde ofta att jag relaterade till studenterna i Östersund som en anonym massa, trots mina ambitioner att det inte skulle bli så. I möjligaste mån försökte jag därför träffa båda studentgrupperna IRL tidigt under kursen, inte minst för att de skulle känna sig trygga med att ställa frågor, säga till om tekniken inte fungerade och så vidare.

När vi 2020 övergick till digital undervisning fanns det tekniska förutsättningar för att interagera med studenter på ett jämlikare sätt, och studenterna hade också redan träffat mig och varandra vid ett flertal tillfällen. Jag är osäker på hur detta såg ut på andra universitet, men i början av pandemin hade vi campusundervisning för nybörjarstudenter, medan äldre studenter hade undervisning på distans. Att genomföra undervisningen på distans blev visserligen en stor omställning, men undervisningen var relativt lik den undervisning som ägt rum på campus tidigare. Under senare terminer, när studenterna varken träffat mig eller varandra och inte heller alltid befunnit sig i samma stad, har det varit viktigare att anpassa formerna för undervisningen. Situationen har skilt sig från den traditionella distansundervisningen, där studenterna ofta vill ha tidsflexibilitet, som Ida var inne på. Här gällde det ju att få till stånd en undervisning där studenterna närvarade vid de undervisningstillfällen som fanns och där det skapades ett tryggt klimat och en klass- eller programkänsla.

Glenn Sjöstrand: Martin var i sitt inlägg inne på att tekniken historiskt sett haft betydelse för undervisningens praktik och att digitaliseringen väcker frågor om vår existens. Så är det säkert, inte minst för lärare i tider av snabb anpassning till teknikens möjligheter och begränsningar. Vi har nog alla varit särskilt stressade inför en kursintroduktion där vi måst förlita oss på att tekniken fungerar och kanske haft en kollega från IT-avdelningen på snabbval i telefonen för säkerhets skull, hur väl vi än förberett innehåll och presentationer i Keynote eller Powerpoint. I vilket fall är vi helt i händerna på tillgänglig och fungerande teknik och vår egen (bristande) kompetens att få den digitala undervisningen att fungera som vi vill, ofta utan att känna till teknikens fulla potential – den kompetensen får man möjligen längre fram genom att gå en särskild kurs om allt man kan göra i lärplattformar, i Excel eller via våra mobilappar designade för studenternas gränssnitt. Numera är ”sakernas internet”, sensorer, oändlig digital information och den så kallade hyperkonnektiviteten (Brubaker 2020), där alla kan vara uppkopplade mot alla, en del av samhällets förändring som vi känner den. Infor-

mationssamhället har rört sig vidare mot något mer allomfattande, som vi sociologer säkert kan bidra till en bättre förståelse av.

Studenter som är födda på 2000-talet är en digital generation som vet att det finns information att hitta i den digitala verkligheten och som ofta vet att använda den – ibland på ett legitimt, ibland på ett icke-legitimt sätt (antalet anmälningar till disciplinnämnderna har ökat under pandemin). I dag kan vi förutsätta en större förtrogenhet med digital information och teknik bland studenterna. Det gör förmodligen att studenterna ställer högre krav inte bara på sofistikerad digital undervisning utan också på alltmer frekvent sådan – något som jag själv har erfarenhet av – kanske till den grad att det blir svårare att rekrytera studenter till kurser av traditionellt slag utan särskilt mycket blandade lärmiljöer eller helt förlagda till campus. Men därom lär vi bli varse inom en snar framtid.

Som lärare i sociologi förväntas vi väcka studenternas intresse för samhället. Hur tycker ni att vi reagerar på och tar oss an aktuella samhällsliga förändringar, som covid-19-pandemin, när vi undervisar i sociologi? Hur ska vi undervisa om samhällsförändringar som vi står mitt uppe i?

Ida Lidegran: Detta är förstås inte alltid lätt, men en kurs vi ger i utbildningssociologi heter ”Utbildning och samhällsförändring”. Inom denna kurs tar vi upp digitalisering som ett tema. Digitaliseringstemat har varit tacksamt att knyta till pandemin under kursens gång. I början av pandemin tyckte jag att det var svårare att ta in covid-19-pandemin i undervisningen, då man inte riktigt visste hur den hade drabbat studenterna och deras familjer. De senaste två terminerna har det varit lättare och självklarare att koppla olika sociologiska frågor till förhållanden under pandemin. Teman vi har behandlat är globalisering–pandemi, digitalisering–pandemi och social ojämlikhet–pandemi. Frågan om vad som är stabilt är viktigt att ställa när samhällsförändringar studeras och diskuteras.

Glenn Sjöstrand: I undervisningen för ingenjörer, som jag nämnde tidigare, ingick ett moment om hur teknologiska innovationer och processer får genomslag i samhället eller ej. Det handlade om aspekter på teknologins inbäddning i olika sociala strukturer och institutioner i samhället. I det sammanhanget är ju den pågående pandemin ett bra exempel på hur vetenskap i allmänhet och medicinsk vetenskap i synnerhet uppfattas som förtroendeingivande eller ej. Vilka grupper i samhället förlitar sig på nya mediciner och tar sitt vaccin och vilka gör inte det? Vad beror det på att vaccinationsgraden skiljer sig mellan olika samhällsgrupper? Med den typen av relativt öppna frågor kan studenterna relatera till den pågående samhällsdebatten på temat och dessutom relatera till hur de själva eller närstående resonerar.

Exemplet med pandemin kan öppna för frågor som handlar om a) hur hanteringen av pandemin formar och formas av sociala, politiska och ekonomiska omständigheter och förändringar; b) hur pandemin tydliggör intersektionella skiljelinjer inom och mellan kön, klass, etnicitet, plats och ålder; och c) hur användningen av digitala verktyg är

en del av den teknologiska hanteringen av pandemin och hur den påverkar relationen mellan individ och samhälle i fråga om exempelvis integritet, deltagande, övervakning, etiska förhållningssätt, produktion och konsumtion av sjukvård och medicin samt hur den kan relateras till pandemins politiska ekonomi.

I undervisningen för ingenjörerna formulerades denna typ av frågor för vidare funderingar med tanke på ingenjörspensionernas förutsättningar, men också i syfte att uppmuntra ett kritiskt förhållningssätt dels till teknologins roll i samtida samhällsutmaningar, dels till olika perspektiv på teknologin och den digitala utvecklingen. Några svar förväntades inte i sammanhanget, men att över huvud taget formulera sådana frågor i utbildningen för studenter som i sitt framtida yrke ska arbeta med att lösa verkliga samhällsproblem är en bra början.

Ulrika Schmauch: Eftersom sociologi i hög grad handlar om att ”främmandegöra det vardagliga” (Bauman & May 2004) var pandemin, framför allt i början, ett bra exempel som kunde hjälpa studenter att få syn på vilka delar av tillvaron som påverkas av samhället omkring oss. Eftersom ålderskillnaden mellan studenterna och mig blir allt större har vi också lite olika referensramar när det gäller samhällsförändringar. Jag minns Berlinmurens fall och början av kriget mot terrorismen, men för många studenter är det något som hände ”förr”. Många studenter har svårt att relatera till samhällsförändringar på ett djupare plan. Pandemin har haft den pedagogiska fördelen att förändringen ägt rum snabbt och i flera olika sektorer samtidigt, så att det är relativt enkelt att få syn på ett ”före” och ett ”under” pandemin. Den är också ett tydligt exempel på politikens möjligheter att förändra eller sätta gränser för våra sociala relationer.

En annan upplevelse av detta är att jag som lärare behöver anpassa undervisningen olika mycket för olika studentgrupper. Jag har under flera år undervisat på en kurs om ledarskap och professionsutveckling på fysioterapeutprogrammet. Vi har ett seminarium där vi bland annat diskuterar hur organiseringen av arbetet inom primärvården ser ut. För de studenter som gjort sin VFU (verksamhetsförlagda utbildning) inom primärvården under pandemitiderna har pandemin framför allt förändrat relationerna mellan kollegor, eftersom möjligheterna att fika tillsammans varit begränsade, personalmötena varit färre och så vidare, medan kontakterna med patienter i stort sett varit oförändrade jämfört med tidigare terminer. De diskussioner som kommit upp kring pandemin har handlat om betydelsen av den organisatoriska omvärlden och på vilket sätt den känns av inom olika delar av arbetsmarknaden. Det har varit tydligt att arbetet med patienterna inte påverkats i någon större utsträckning. För de studenter som läser teoretiska utbildningar (till exempel sociologi) blir förändringen av studentvardagen förstås mer omfattande, eftersom de haft små möjligheter att träffas för mer informella samtal om kursinnehållet.

Martin Berg: Det är här en viktig och knepig fråga. I mitt pedagogiska tänkande hämtar jag ofta inspiration från vad Paul Hanstedt (2018) benämner ”wicked students” och vikten av att konstruera kurser och pedagogiska moment som sätter studenternas vardagsfarenheter i centrum. Tanken är att rusta dem för en värld där de inte bara behöver

kunskaper, utan också förmåga att på egen hand ställa frågor till, delta i och utmana den värld de möter och dess ”lömska problem”. Detta yttrar sig i att jag ofta bygger min undervisning och examination på frågor som studenterna själva får utveckla och utvärdera. De lär sig att ta ansvar inför sig själva och sätta ord på sina erfarenheter och iakttagelser genom att göra dem till en vetenskaplig angelägenhet som används i det gemensamma lärandet. Eftersom jag främst undervisar i medieteknik – om än med en tydligt sociologisk klangbotten – har detta främst yttrat sig i ett fokus på kritisk granskning och diskussion av de medier och digitala teknologier med hjälp av vilka vi lever våra liv och de föreställningar som omgärdar dessa på olika nivåer (Fors, Pink, Berg m.fl. 2020; Pink, Berg, Lupton m.fl. 2022). Detta är något som vi alltid gör i mitt ämne, men det har varit enklare och uppfattats som mer angeläget under pandemin, då delar av livet kommit att medialiseras med en hastighet som få hade kunnat ana.

Referenser

- Aytar, O. & O. Mella (2012) ”Bortom skolframgång. En analys av PISA 2006 ur ett intersektionellt perspektiv”, *Sociologisk Forskning* 49 (1):45–65.
- Behtoui, A. (2017) ”’Främlingen’ bland svensk ’Homo Academicus’”, *Sociologisk Forskning* 54 (1–2):91–110.
- Bauman, Z. & T. May (2004) *Att tänka sociologiskt*. Göteborg: Korpen.
- Berg, M. (2008) *Självets garderobiär. Självreflexiva genuslekar och queer socialpsykologi* (doktorsavhandling). Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Berg, M. (2011) ”Checking in at the urban playground. Digital geographies and electronic flâneurs”, 171–196 i F. Comunello (red.) *Networked sociability and individualism. Technology for personal and professional relationships*. Hershey: Information Science Reference. <https://doi.org/10.4018/978-1-61350-338-6.ch009>
- Berg, M. (2012) ”Där tran(s)orna slutar dansa. Facebook och den andres automatisering”, 93–113 i J. Mjöberg & A. Lundin (red.) *En gestalt, många berättelser. En vänbok till Lars-Erik Berg*. Skövde: Institutionen för teknik och samhälle, Högskolan i Skövde.
- Berg, M. (2014) ”Participatory trouble. Towards an understanding of algorithmic structures on Facebook”, *Cyberpsychology* 8 (3):2. <https://doi.org/10.5817/CP2014-3-2>
- Berg, M. (2015) *Netnografi. Att forska om och med internet*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, M. & M. Engberg (2021) ”Beräkningsmedier”, 261–269 i P. Falkenberg Josefsson & M. Wiberg (red.) *Introduktion till medieteknik*. Lund: Studentlitteratur.
- Berlin Kolm, S., F. Svensson, A. Bjernstedt & A. Lundh (2018) *Lärarledd tid i den svenska högskolan. En studie av scheman*. Rapport 2018:15. Stockholm: Universitetskanslersämbetet.
- Bernstein, B. (1971) ”On the classification and framing of educational knowledge”, 363–392 i R. Brown (red.) *Knowledge, education, and cultural change. Papers in the sociology of education*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351018142-13>

- Brubaker, R. (2020) "Digital hyperconnectivity and the self", *Theory and Society* 49 (5–6):771–801. <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09405-1>
- Bruno, L. (2012) "Pedagoger i det sociala uppdragets gränstrakter. Att hantera familjerättsliga processer, hot och våld", *Sociologisk Forskning* 49 (3):189–210.
- Collins, R. (2020) "Social distancing as a critical test of the micro-sociology of solidarity", *American Journal of Cultural Sociology* 8 (3):477–497. <https://doi.org/10.1057/s41290-020-00120-z>
- Fors, V., S. Pink, M. Berg & T. O'Dell (2020) *Imagining personal data. Experiences of self-tracking*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003085676>
- Goffman, E. (2020[1959]) *Självframställning i vardagslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Hansen, L., T. Johansson, A.-K. Kollind, P. Månson & L. Svensson (red.) (1997) "Sociologi i tiden. Bakgrund, utveckling, framtid". *Sociologisk Forskning* 34 (1–2).
- Hanstedt, P. (2018) *Creating wicked students. Designing courses for a complex world*. Sterling: Stylus Publishing.
- Herjevik, M. (2020) *Rättssäker examination*. Fjärde upplagan. Stockholm: Universitetskanslersämbetet.
- Ismail, E. (2011) "Elitutbildning: en strategi för erkännande? En studie om anti-diskrimineringsstrategier bland juriststudenter med ursprung i Mellanöstern", *Sociologisk Forskning* 48 (4):5–24.
- Lidegran, I., E. Hultqvist, E. Bertilsson & M. Börjesson (2021) "Insecurity, lack of support, and frustration. A sociological analysis of how three groups of students reflect on their distance education during the pandemic in Sweden", *European Journal of Education Research, Development and Policy* 56 (4): 550–563. <https://doi.org/10.1111/ejed.12477>
- Pink, S., M. Berg, D. Lupton & M. Ruckenstein (red.) (2022) *Everyday automation. Experiencing and anticipating emerging technologies*. London & New York: Routledge.
- Sonnerby, P. (2012) *Lärda för livet? En ESO-rapport om effektivitet i svensk högskoleutbildning*. Stockholm: Finansdepartementet.

Recensioner

Alexandra Franzén, *Brottslingar av en mycket speciell sort. Spionskandalen som en maktkamp mellan visseblåsare, grävande journalister och underrättelsetjänster*. Lunds universitet, 2020. Avhandling i sociologi.

Alexandra Franzéns avhandling tar avstamp i en klassisk problematik: *Hur kan ett fritt och öppet samhälle – en liberal demokrati som Sverige – skydda sig mot demokratins fiender utan att de metoder som används urholkar just friheten och öppenheten?* Den frågan har varit bärande för diskussionen om säkerhetspolisens verksamhet ända sedan den politiska demokratins genombrott.

I modern svensk politisk historia blossade debatten främst upp i samband med övervakningen av svenska kommunister och radikala rörelser under kalla kriget, avslöjandena i samband med IB-affären under 1970-talet och i dagens så kallade krig mot terrorismen där alltmer omfattande åtgärder riskerar att sätta rättssäkerheten och enskilda individers integritet ur spel.

Hur ska dessa konflikter hanteras? Vem ska vakta väktarna, om man så vill? Finns det en lösning där man kombinerar säkerhetstjänsternas legitima behov av en låg grad av insyn och transparens med den demokratiska statens lika legitima behov av att kontrollera att dessa säkerhetstjänster verkligen lever upp till sina juridiska, politiska och moraliska förpliktelser?

Författaren väljer att fokusera på det vi kallar spionskandaler – uppmärksammade händelser där en källa (en visseblåsare) tipsar journalister om påstådda oegentligheter i säkerhetstjänsternas verksamhet. Författaren definierar dessa spionskandaler som en maktkamp mellan tre aktörer: spionskandalens källa, de berörda journalisterna samt den säkerhetstjänst som står i fokus för det konkreta avslöjandet. Maktkampen utspelar sig ofta på en juridisk arena – i rättssalen – där respektive aktör kämpar om att utöka sina rättigheter och begränsa sin antagonists dito. I grunden handlar maktkampen om vilken grad av frihet som visseblåsare och journalister ska åtnjuta i ett demokratiskt samhälle i relation till den makt som staten har rätt att utöva över landets medborgare.

Avhandlingen utgår från tre enskilda fall av spionskandaler. Det första fallet är den så kallade IB-skandalen från 1973, där journalisterna Jan Guillou och Peter Bratt i tidningen *Folket i Bild/Kulturfront* avslöjade att det fanns en tidigare okänd underrättelseorganisation i Sverige som inte ens riksdagen kände till.

Det andra fallet gäller brittiska och amerikanska myndigheters agerande mot den brittiska tidningen *The Guardian* sommaren 2013, i samband med att tidningen

publicerade den amerikanske visselblåsaren Edward Snowdens avslöjanden om att den amerikanska underrättelsetjänsten NSA övervakat andra länders och enskilda personers data- och teletrafik på flera olika håll i världen.

Det tredje fallet gäller den danska morgontidningen *Politikens* publicering av den tidigare PET-chefen (Politiets Efterretningstjeneste, Danmarks säkerhetstjänst) Jakob Scharfs memoarer 2016.

Författaren tar utgångspunkt i Wilhelm Agrells begrepp ”legalitetsparadoxen”, vilket syftar på den spänning som råder i västerländska demokratier mellan den lagstiftning som råder för medborgare och den lagstiftning som råder för underrättelsepersonal (Agrell 1998). Författaren relaterar sedan denna legalitetsparadox till Carl Schmitts tankar om undantagstillståndet, där Schmitt argumenterar för att undantag generellt är mer intressanta än normala förhållanden, eftersom undantag belyser och förklarar strukturer som vi i vanliga fall har svårt att uppfatta och förstå (Schmitt 2005[1922]).

Givet Agrells och Schmitts tankegångar formulerar Alexandra Franzén en egen teori som hon benämner ”det partiella undantagstillståndet”. Teorin om det partiella undantagstillståndet vilar på fyra ben:

För det första den tidigare nämnda legalitetsparadoxen där säkerhets- och underrättelsetjänster existerar i en juridisk gråzon. För det andra en utomrättslig behandling av spionskandalens aktörer, där författaren anför att spionskandalens källor och grävande journalister tenderar att bli behandlade utifrån en utomrättslig logik. För det tredje spionskandalens bevisprövning, där författaren vill visa hur undantagstillståndet letar sig in i rättsalen och medför en mycket egenartad bevisprövning. För det fjärde beslutet som en definition av situationen, där spionskandalens kamp mellan de tre olika aktörerna är en kamp om beslutet gällande hur spionskandalen och dess upphovsmän ska definieras.

Författaren intervjuar flera av fallens centrala aktörer, jämför deras utsagor och går bland annat igenom ett omfattande domstolsmaterial.

I sina resultat lyfter författaren fram att visselblåsare bör dömas utifrån vilken funktion de fyller för det politiska systemet i dess helhet och som en person som möjliggör att subgruppens (i det här fallet säkerhetstjänstens) dysfunktionella etiska kod ersätts med den etiska kod som gäller för samhället i stort. Författaren finner också att källorna och de grävande journalisterna blir bättre behandlade av rättsväsendet ju högre upp i domstolshierarkin deras mål kommer.

Men framför allt formulerar författaren en teori om spionskandaler och det partiella undantagstillståndet. Varför är det till exempel så att de högre domstolarna är mer sympatiskt inställda till källans och de grävande journalisternas uppgivna motiv än de domstolar som befinner sig lägre ned i domstolshierarkin? Jo, menar författaren, det beror på att det partiella undantagstillståndet även utgör en kamp mellan den politiska och den juridiska makten. När suveränen centraliserar makten till statens politiska centrum och låter rätten träda tillbaka förlorar jurister i makt gentemot statens högsta politiska och administrativa makthavare. Landets högsta domare är därför naturliga fiender till det partiella undantagstillståndet av såväl filosofiska som av mer maktpolitiska skäl.

Författaren argumenterar för att källan – visseblåsaren – bakom spionskandalen utgör den västerländska demokratins enda riktigt verksamma kontrollorgan av säkerhets- och underrättelsetjänsten. Man kan anta, skriver författaren, att blotta kunskapen om att man riskerar att drabbas av en visseblåsare har en återhållande effekt när företrädare för säkerhets- och underrättelsetjänsten överväger att genomföra en etiskt tveksam operation. På så sätt, menar författaren, löser visseblåsaren problemet med att säkerhets- och underrättelsetjänster måste omgärdas av sekretess samtidigt som de måste kunna kontrolleras. Vem vaktar vaktarna? Jo, det gör visseblåsaren.

Slutsatsen blir att den västerländska demokratin för att upprätthålla legaliteten i förhållande till sitt underrättelseväsende är beroende av att enskilda medarbetare inom dessa institutioner är beredda att begå brott om de uppmärksammar allvarliga missförhållanden. Paradoxen blir att suveränen under tider av kris måste frångå lagen för att skydda lagen. Legaliteten hos de egna säkerhets- och underrättelsetjänsterna kan enbart garanteras genom att lita på att enskilda medborgare är beredda att begå brottsliga handlingar.

Alexandra Franzéns argumentation för sin teori om det partiella undantagstillståndet är systematisk och transparent, men naturligtvis inte invändningsfri. Det är oklart om författaren har förklarande ambitioner, och vad det i så fall är som ska förklaras. Oklarheten har sin grund i en kluvenhet om det partiella undantagstillståndet ska förstås som ett begrepp eller som en teori. Om det ska förstås som ett begrepp saknas en egentlig definition. Visserligen anger författaren att teorin vilar på fyra ben (legalitetsparadoxen, utomrättslig behandling av spionskandalens aktörer, spionskandalens egenartade bevisprövning samt beslutet som en definition av situationen). Men samtidigt som dessa fyra ben kan tolkas som en definition av fenomenet det partiella undantagstillståndet formulerar sig författaren på ett sätt som indikerar att dessa fyra ben *orsakar* fenomenet. Så påstår författaren till exempel att legalitetsparadoxen *medför* och *leder till* ”det partiella undantagstillståndet” (s. 93). Och ”beslutet som en definition av fenomenet” påstås *initiera* detta undantagstillstånd (s. 230). Oklarheten om huruvida vi har att göra med ett begrepp som beskriver ett fenomen eller en teori som förklarar ett fenomen gör det svårt att bedöma det partiella undantagstillståndets analytiska funktion och värde.

Det hade också varit av värde om författaren på ett mer kraftfullt sätt relaterat sin analys till teorier och diskurser som ligger utanför, eller vid sidan av säkerhets- och underrättelsetjänstproblematiken. Jag ser till exempel stora likheter med den demokrati-främjande roll som författaren tillskriver visseblåsaren med den roll som aktivister inom fältet civil olydnad kan spela. I båda fallen rör det sig om aktörer som genom icke-våldsaktioner bryter mot lagen och sätter sig själva på spel för att påvisa eller agera mot missförhållanden i samhället. Och i båda fallen är det domstolen som har att pröva bevis och ta ställning till hur handlingen ska definieras. Det hade också varit av värde att ta del av författarens reflektioner kring de politiska partiernas och den politiska elitens roll i processen. Dessa aktörer lyser med sin frånvaro i författarens analys av det partiella undantagstillståndet, och det hade varit relevant med en diskussion om betydelsen av att dessa aktörer valts bort.

Sammantaget uppvisar emellertid Alexandra Franzén i sin avhandling goda prov på kreativitet, självständighet och originalitet. Hennes forskningsinsats ökar vår teoretiska och empiriska förståelse av problematiken. På så sätt blir Alexandra Franzéns avhandling också ett bidrag till diskussionen om hur ett fritt och öppet samhälle bäst skyddar sig mot demokratins fiender utan att de metoder som används urholkar just friheten och öppenheten.

Ulf Bjereld

Göteborgs universitet

Referenser

Agrell, W. (1998) *Konsten att gissa rätt. Underrättelsevetenskapens grunder*. Lund: Studentlitteratur.

Schmitt, C. (2005[1922]) *Political theology. Four chapters on the concept of sovereignty*. Chicago: The University of Chicago Press.

Philip K. Creswell, *Chains of trust: Networks of persistent resistance in digital activism*. Uppsala University, 2021. Dissertation in sociology.

What role do social ties play in enabling political activism – particularly high-cost, high-risk activism? The literature on social movements is clear: such activism requires strong bonds among participants, and tight-knit organizational or interpersonal networks embodying a certain amount of trust.

Is this really so, however, asks Philip Creswell's recent dissertation, *Chains of trust: Networks of persistent resistance in digital activism*? Creswell interrogates the role of social ties based on a detailed examination of a fairly unique instance of political action: the unruly hacktivist collective, or digital "scene", known as Anonymous. Having launched cyberattacks against government agencies, corporations, and even the Church of Scientology, Anonymous represents a community of people whose wide-ranging activities include some that – if the "Feds" were to catch them – could mean prison time. The stakes for participants in hacktivism, or hacking into computer systems for political or social reasons, are, in short, high.

The puzzle here is that the internet is not supposed to foster strong ties. Rather, the sociological literature on the subject suggests the digital sphere fosters weak ties at most, and looser bonds of this latter kind are not supposed to be enough to enable high-risk activism. As Creswell discusses, the literature is therefore pessimistic about the internet's amenability to meaningful activism: you cannot really build bonds there, especially bonds of trust. At best, the web can facilitate fast, low-cost activism – what some call "slacktivism" (because you can do it even if you're a slacker). And, without trust, we know (for example from the work of Nobel Prize-winning political scientist Elinor Ostrom) that people are much less likely to participate in costly or risky collective actions. In particular, confidence that others will contribute is what leads any one individual to contribute.

The result of Creswell's three-year ethnographic study of Anonymous is therefore intriguing. Unexpectedly, in this least likely of environments, he found the predictions of social movements theory are, in fact, correct: Anonymous operates as a kind of federation, with so-called "crews", and the members of a given crew tend to share quite strong ties. In a broader environment characterized by substantial mistrust, members of given crews even trust each other. It seems, then, that tight bonds, and trust, may indeed be a necessary condition for collective action.

Creswell's ethnography entailed long hours online. He uses his data to establish that participants in Anonymous see their participation as risky – in the sense of potentially costly (with arrest and prosecution a constant worry). He also shows that they participate in the scene, nonetheless, because they achieve much the same kind of risk-sharing, resource-sharing, and mutual emotional support that any committed activists tend to share.

The dissertation makes this contribution after detailing the history of Anonymous – reviewing critical turning points in its evolution, and its fragmentation into networks. There is an extensive discussion of ethical issues, along with methodology. It examines

the ways that participants characterize the risks and potential costs they face, and the risk mitigation strategies that participants use, in a social environment characterized by pervasive mistrust.

Creswell shows that participants need to employ careful strategies if they are to collaborate; in particular, they need to believe that collaborators are not government informants. When activists put in the time, and show their commitment to Anonymous, these are not just costs, but investments – investments that can yield acceptance, integration, and social capital within the movement. The term of art here is “scene cred.” Participants do emotional work to keep each other – particularly fellow members of a given crew – calm, focused, and capable of managing the paranoia and stress that many feel. Such work helps create a sense of belonging and mutual support.

Overall, the study presents an interesting corrective for digital sociologists, showing them that strong ties can emerge in unlikely online communities. That said, the case of Anonymous clearly pushes social research on the internet to its limits. Hacktivism is a rather unique type of collective action. This reader at least would have been interested to know a bit more about what participants in Anonymous are really trying to achieve. In places, their agendas seem incoherent at best (though the reach of their attacks is certainly unnerving). Does the study of hacktivism take social movements studies back to collective behavior theory? And what political impact, ultimately, could Anonymous or something like it ever hope to achieve?

Malcolm Fairbrother
Umeå University

Tack för dessa två år

NÄR JAG SKRIVER detta har vi nyligen fått veta att regeringen släpper pandemirestriktionerna. Det är glädjande på flera sätt. För vår del innebär det att vi nu vet att vi kan hålla Sociologidagarna 2022 i Uppsala på plats. Konferensen är planerad till 16–18 mars och efter all tid vi spenderat vid våra skärmar är det en välbehövlig nyhet att Sveriges sociologer nu kommer att kunna träffas som innan pandemin.

I samband med Sociologidagarna har nuvarande styrelse suttit sina två år, och på årsstämman i mars kommer en ny styrelse att väljas. Jag vill därför ta tillfället i akt och uttrycka ett stort tack till styrelsen för deras arbete under de två år som gått. Detta inbegriper Martin Berg, Oskar Engdahl, Denis Frank, Emelie Larsson, Arvid Lindh, Magdalena Kania Lundholm, Lena Karlsson, Åsa Lundqvist, Erika Willander och Fredrik Palm. Jag vill också tacka Lena Sohl och Magnus Wennerhag för deras arbete med förbundets tidskrift.

Pandemin har inneburit att styrelsen inte har kunnat mötas rent fysiskt. Vi har dock regelbundet mötts digitalt och fortsatt arbeta för att utveckla förbundet. Trots pandemin har arbetet i styrelsen flutit på och fungerat mycket bra. Alla ledamöter har visat prov på god lyhördhet för olika idéer och hög samarbetsvilja. Det har varit ett nöje att under två år leda denna styrelse.

Vi önskar den nya styrelsen som kommer att utses på årsmötet lycka till, och hoppas att ni också får två roliga och produktiva år med förbundet.

Hälsningar

Kenneth Nelson

Ordförande för Sveriges Sociologförbund

Anvisningar för författare

Sociologisk Forskning accepterar vetenskapliga artiklar för eventuell publicering på svenska, engelska, danska eller norska. Tidskriften tillämpar anonymiserad kollegial granskning (*double blind peer review*), vilket innebär att artiklar som publiceras i Sociologisk Forskning är granskade av minst två andra forskare utanför tidskriftens redaktion. Sociologisk Forskning accepterar endast texter som inte tidigare publicerats och avvisar manuskript som samtidigt erbjudits annan tidskrift eller förlag. Inga avgifter tas ut för publicering i Sociologisk Forskning.

Artiklar

1. För bedömning accepteras endast kompletta manuskript. Redaktionen accepterar inte synopsis, utkast till artiklar eller i övrigt ofärdiga manuskript.
 2. Manuskriptets författare ska följa Sociologiförbundets riktlinjer för samförfattande.
 3. Manuskript registreras via Sociologisk Forsknings hemsida.
 4. Manuskriptet ska vara skrivet i MS-Word med dubbelt radavstånd och försett med goda marginaler. Nytt stycke görs med radbrytning. Manuskriptets omfång ska vara minst 4 000 ord och högst 10 000 ord, inklusive abstract/sammanfattning. Redaktionen tar endast emot manuskript via webbsidan.
 5. Författare ska inte anges i manuskriptet. På manuskriptets första sida anges endast titel och antal ord.
 6. En sammanfattning (abstract) om maximalt 175 ord, samt fem nyckelord ska bifogas.
 7. En kort författarpresentation på ca 50 ord ska bifogas. Ange även din titel, vetenskapliga hemvist, samt postadress.
 8. Eventuella noter placeras som fotnoter i manuskriptet. Slutnoter ska inte användas.
 9. Tabeller, figurer och bilder ska både inkluderas i manuskriptet samt laddas upp i separata filer i sitt ursprungliga filformat..
 10. Undvik förkortningar i den löpande texten. Eventuella förkortningar skrivs med punkt ("t.ex.", "m.fl.").
 11. Vid användning av akronymer för organisationer, institutioner eller dylikt, skriv ut den oförkortade lydelsen första gången akronymen används i texten.
 12. Vetenskapliga termer och begrepp bör i första hand översättas, till vedertagen svensk översättning.
 13. Litteraturhänvisningar i löpande text görs enligt följande: (Sontag 1977:35) alternativt Sontag (1977:35). Vid flera refererade verk inom samma parentes, skriv: (Sontag 1977:35; Pilgrim & Rogers 1993:25). För litteraturhänvisningar till verk med fler än tre författare, skriv (della Porta, Hänninen, Siisiäinen m.fl. 2015:79). För litteraturhänvisningar i vilka flera verk av samma författare anges, skriv: (Merton 1949, 1973, 1976).
 14. För alla referenser i referenslistan för vilka det finns ett DOI-nummer registrerat, ska det numret anges i referensen (i den form som anges i exemplet för tidskriftsartiklar nedan).
-

Referenserna i referenslistan utformas på följande sätt

Bok: Durkheim, É. (2005[1897]) *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203994320>

Artikel: Haavio-Mannila, E., J.P. Roos & O. Kontula (1996) "Repression, revolution and ambivalence. The sexual life of three generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430. <https://doi.org/10.1177/000169939603900403>

Kapitel i bok: Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor. Ett medel för minskad snedrekrytering?", 285–308 i R. Erikson, & J.O. Jonsson (red.) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlsson.

Recensioner

Recensioner av sociologiska avhandlingar och annan relevant litteratur (inklusive kurslitteratur) välkomnas och bedöms av redaktionen. En recension ska vara minst 700 ord och högst 1 500 ord. En recensionsessä, det vill säga en recension där två eller fler böcker behandlas, ska vara högst 2 500 ord. Recensioner laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Debatt och kommentarer

Debattinlägg ska vara högst 3 000 ord. Kommentarer till texter publicerade i tidskriften ska vara högst 1 000 ord och skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras ges alltid utrymme att svara på kommentarer. Debattinlägg och kommentarer laddas upp via Sociologisk Forsknings hemsida.

Redaktörerna har ordet

Lena Sohl & Magnus Wennerhag

The sociological craft through the lens of theatre. A call for imaginative critical research

Helena Holgersson

Social relations and challenges to consuming less in a mass consumption society

Magnus Boström

Livspolitik och existentiell mening i ett alternativsamhälle på landsbygden.

Exemplet Uddebo

Marita Flisbäck & Margareta Carlén

Barns perspektiv på svensk vardagsrasism

Markus Lundström

Att bedriva sociologisk forskning i en tid av byråkratiserad etikprövning

Jonas Edlund, Sara Eldén, David Wästerfors & Lena Sohl

Digital sociologi – att undervisa i sociologi under en pandemi

Martin Berg, Ida Lidegran, Ulrika Schmauch, Glenn Sjöstrand & Zhanna Kravchenko

Recensioner

Sociologförbundet har ordet – Tack för dessa två år

Kenneth Nelson

Sveriges Sociologförbund
Swedish Sociological Association

www.sociologiskforskning.se